

vigilia

Szennay András

ÚJ TEOLÓGIA?

**A FELSZABADÍTÁSI
TEOLÓGIÁRÓL**

Cserháti József, Gustavo Gutiérrez és
Szabó Ferenc

Szentkuthy Miklós

ÖRVENDETES OLVASÓ

**PIERRE EMMANUEL
EMLÉKEZETE**

**BESZÉLGETÉS
KARL RAHNERREL**

Csoóri Sándor és Szabó Ferenc
versei

Keresztes Szent János: a Lélek
Éneke

1985/3

BM 1926.

SZENNAY ANDRÁS: Új teológia?	209
CSERHÁTI JÓZSEF: A felszabeditási teológia körüli viták	216
GUSTAVO GUTIÉRREZ: Hogyan beszélhetünk Istenről?	225
CSÓÓRI SÁNDOR: Hűvös nyár jön rám, Jelenés (versek)	230
SZENTKUTHY MIKLÓS: Örvendetes olvasó (regényrészlet)	231
BAJOMI LAZÁR ENDRE: Pierre Emmanuel	237
SZABÓ FERENC: Orpheusz és Krisztus (vers)	238
PIERRE EMMANUEL: Ahol a halál nincs többé; Szeretet (Bárdos László fordításai)	239, 241
ALSZEGHY ZSOLT: A lírikus Kosztolányi ars poeticái	242
Finn népköltés (Hideg Antal fordítása)	248
FILA BÉLA: Karl Rahner „szellemi végrendelete”	249

A Vigília beszélgetése

Karl Rahnerrel (Koch Valéria)	255
-------------------------------------	-----

Korunk imái

KERESZTES SZENT JÁNOS: A Lélek Éneke (Takács Zsuzsa fordítása)	260
--	-----

Élő világegyház

SZABÓ FERENC: A felszabadulás teológiája	265
T. M.: Kereszténység, polgárháború: El Salvador	268

Dokumentum

Kosztolányi Dezső levelei Sik Sándornak	271
---	-----

Napló

A Vigília jubileumára Boór János: Köszöntés	272
---	-----

Szedő László: A kereső ember	273
------------------------------------	-----

Képzőművészet Kovács Péter: Az ismeretlen Európai Iskola 275; – Kelényi István:

A Biblia világa – az Ótestamentum (Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban) 277

Színház Bognár Lambert: A. Miller: Az ügynök halála (Debrecen) 279; – Szakolczay

Lajos: A. Jarry: Übű király (Katona József Színház) 280

Televízió S. G.: Mikszáth Kálmán: Különös házasság .....
 283 |

Irodalom Rónay László: Egy regény második élete .....
 284 |

Történelem Hólvényi György: Pozsony ihletésében (Xystus Schier) .....
 286 |

Zene Kocsis Zoltán: Szmrecsányi Magda távozására .....
 288 |

A címlapon Borsos Miklós alkotása

A hátsó külső borítón: **Haza és nagyvilág**, Szolgálat, In memoriam Kardos Klára

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szede: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készíti: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 85/50.171 Index szám: 26 921 HU ISSN 0042-6024

Terjeszti: Vigília Kiadóhivatala és a Magyar Posta

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés és templomi árusítás: Vigília Kiadóhivatala. A Vigília csekkszámja száma: OTP 37-343-VII. – Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23,- USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Előfizetési díj 1 évre 320,- Ft, 1/2 évre 160,- Ft, 1/4 évre 80,- Ft egyes szám ára 26,- Ft. Megjelenik: havonta

Új teológia?*

Vajon lehet-e, kell-e új teológiáról beszélnünk? – Ha igen, milyen értelemben?

Karl Rahner a *Schriften zur Theologie* 15. kötetének egyik tanulmányában (78. oldal) határozottan különbséget tesz a II. Vatikáni zsinat teológiája és a zsinatot követő időszak ÚJ TEOLÓGIÁ-ja között. Nem kétséges – vallja –, hogy a II. Vatikáni zsinat már komoly előrelépést jelentett az addig uralkodó újskolasztikus teológiával szemben; mégis, azon még a hagyományos teológiával találkozott ő maga, illetve találkozik a ma vizsgálódó ember is. Ezt a hagyományos teológiát – többek között – a latin nyelv szinte kizárólagos használata, az elvont, fogalmi gondolkodás, a Szentírás egyes kiragadott, vagy témák szerint összeválogatott, szolid egzegézis nélkül alkalmazott szövegeinek, az úgynevezett dicta probantia felsorolása jellemezte. S bár a zsinat számos korszerű kérdést vetett fel, legtöbbször még kísérletet sem tett a határozott, világos vélemény-nyilvánításra. Kompromisszumos megfogalmazások születtek mind a Szentírás és hagyomány viszonyának, mind a püspöki kollégium és pápa kapcsolatának, mind az ökumenikus kérdéseknek – és még hosszan lehetne sorolni, mi mindennek – tárgyalása nyomán. Nem lehetünk azonban igazságtalanok. Akkor, abban az órában aligha lehetett mást várni, többre vállalkozni. És mégis... bár a múltat idéző, folytató stílus, a hagyományos teológia a II. Vatikáni zsinaton még túlsúlyban volt, az „új teológia” már ébredezett és hallatta szavát. Jelen volt már akkor, és maradt is az egyház életében.

Erre a zsinaton mintegy csírázó, ugyanakkor a teológia történetének folyamatosságában élő, a szemünk előtt lassan erősödő teológiára gondoltam, amikor előadásom címét megjelöltem. S hogy *milyen értelemben* kell „új” teológiára gondolnunk, azt igyekszem a következőkben vázolni.

Ha körülnézünk világunkban, megállapíthatjuk, hogy a katolikus teológia ma már nemcsak úgynevezett európai exportáru, mert például az Amerikai Egyesült Államokban a teológusok mintegy 50 éve sajátos újat, hogy úgy mondjam, sajátjukat adják hozzá az addig fordításokból átvett európai teológiához. S hogy Dél-Amerikában is valami új van születőben, azt mindannyian megtapasztalhattuk, ha figyelemmel kísértük akár a teológiai szakirodalmat, akár a Hittani Kongregációnak legújabbán elhangzott megnyilatkozásait. De ugyanígy újnak születéséről vehetünk tudomást a teológia berkeiben például Afrikában, Indiában vagy Japánban.

Az egyre táguló spektrumot beszűkítve, mostani vizsgálódásunk során térjünk vissza Európába. Ismeretes, hogy századunk közepén igen mélyreható változások voltak tapasztalhatók az európai katolikus teológiában. Addig a teológiai fakultásokon és a szakirodalomban szinte teljesen a újskolasztika uralkodott, melynek hatása még a történeti diszciplínákban és a biblikus egzegézisben is észlelhető volt. Erős és bevehetetlen várnak tűnt ez a teológia; mely a „kivülállók” felé, így például a protestáns teológia vagy a modern szellemi élet eredményei felé egyrészt merev, defenzív volt, védekező állásba helyezkedett, más-

* Dékáni székfoglaló előadás a Pázmány Péter Hittudományi Akadémián az 1984–85. tanév kezdetén.

részt a hitviták stílusában polemizált. Kétségtelen ugyan – vallhatjuk Karl Rahnerrel –, ha azt állítanánk, hogy az újszolasztikus teológia az elefántcsonttorony teológiája volt csupán, akkor túlzóan egyoldalú, túlzóan negatív kritikát mondanánk róla. Mégis – folytathatjuk Rahnerrel – kialakult merev stílusa, módszere, defenzív jellege már századunk első felében sejtetni engedte, hogy ha a teológia élő tudomány kíván maradni, akkor új utakat kell keresnie (Schriften z. Theologie 15. 77). S a sokak által remélt és várt ÚJ századunk derekán valóban ébredezett, lassan kezdte leváltani a régít. Csendes kivonulás volt ez, nélkülözve azt a drámai küzdelmet, melyet például a modernizmussal kapcsolatos krízisperiódus elénk tár.

Mint a történelem során annyiszor, a fejlődést nem lehetett megállítani. Ma pedig már, húsz évvel a Vatikáni zsinat után, az ezredforduló küszöbén nem beszélhetünk „új teológiáról” úgy, hogy azt csakis a zsinat dokumentumaira, azok mondanivalójára és magyarázatára korlátoznánk. Megfelelően talán így fogalmazhatnánk: a megújuló, a számunkra MA élő teológia a zsinaton vészelté át az életbe indulásnak szülési fájdalmait. Kétségtelen: ez a zsinat *utáni* új teológia már nem azonos a harmincas-negyvenes éveknek franciaországi „nouvelle theologie”-jával, melyet XII. Pius elutasított s melynek számos képviselőjét tiltó cenzúrával illette. Nem azonos azzal, de kapcsolatban áll vele. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ennek a nouvelle theologie-nak megrendszabályozott képviselői közül egy-két évtized elteltével például Danielou és De Lubac az egyház biboroszai közé emelkedtek, vagy Congar és Chenu, meg többen mások a zsinat vezető teológusai voltak.)

Ez a mai új teológia *nagyobb nyitottsággal néz körül világunkban*, és hallja meg – más világnézetűeket sem félreállítva – filozófusoknak, humanistáknak olykor kihívó, máskor kérdéseket fölvető hangját. Dialógust kíván folytatni korunk egzisztencialista irányzataival csakúgy, mint például az angolszász nyelvfilozófia képviselőivel. Mi több: ez az új teológia konkrét inspirációkat fogad el, sőt kér is a hétköznapok emberétől, az úgynevezett egyszerű hívőktől, felfigyel azok kérdéseire, és őszinte, intellektuális becsületességgel vállalható válaszokat keres azokra –, természetesen a kinyilatkoztatás fényénél, de egyszersmind az emberi tapasztalás, a reális élet tényeit sem hagyva figyelmen kívül. Ezek a legkülönbözőbb oldalról, irányból érkező impulzusok szinte kényszerítik a teológia mai művelőit, hogy ne típus- és rutinválaszokat adjanak, hanem egyre differenciáltabban vizsgáljanak meg számos, valóban súlyos, égető problémát. Mindez szükségképpen magával hozza azt is, hogy egyre szélesebb spektrum nyílik a *részletkérdések* tárgyalására, hogy egyre több esszé-jellegű teológiai írás jelenik meg, és hogy egyre nehezebbé válik rendszerbe, szisztémába szorítani az új, bővülő ismeretanyagot. Egy-egy szerző ma már szinte képtelen összefoglaló művet közzétenni, team-ek, munkaközösségek jelentetnek meg például olyan alapvető, sajátos szempont szerint rendszerezett művet, mint a *Mysterium Salutis* (7 kötetben).

A történeti folyamatot, rövid néhány évtized jelentős változásait csak érintettük. Számos monográfia és tanulmány foglalkozik ezzel a metamorfózissal. Fontosabbnak tűnik azonban, hogy legalább *néhány vonással jellemezzük* ezt a mai, új teológiát.

Általánosságban elmondhadjuk róla, hogy magán viseli az újszülötthöz fűződő reménység *felszabadult örömet*. Könnyen felismerhető rajta az *élet lendülete*, de ugyanakkor ki van téve az útkeresés nehézségeinek, sőt veszélyeinek is.

Ha ezt az új teológiát a zsinati teológiával hasonlítjuk össze – időben mindössze húsz esztendőről van szó – úgy tűnik, hogy bár hiányzik belőle a zsinati légkör euforikus hangulata, de – és ez sokat ígérő – elkezdődött számára a *türel-*

mes, kitartó munka időszaka. Az első generáció, az úttörők csoportja ma már a „nagy öregek” közé tartozik, sokan eltávoztak az élők sorából. De lassan felsorakoztak mögéjük az új és nem kevésbé sokat ígérő nemzedék tagjai is.

Ez az új teológia nyomatékkal vallja önmagáról: *nem ezoterikus tudomány*, nem a keveseknek mintegy kisajátított, „titkos tudománya”. Képviselői, munkálói meggyőződéssel vallják, hogy az evangélium hirdetésének és az embereknek kívánnak szolgálatában állni. Határozottan és őszinte nyitottsággal ügyelnek a mai ember kérdéseire, problémáira. Munkájuk végzése során nemcsak azokat kívánják szem előtt tartani, akik már (vagy még) hisznek Istenben, hanem azokra is ügyelnek – egyre nagyobb segítőkészséggel – akik kételkednek, akik utat, esetleg kiutat keresnek. És azokra sem tekintenek az „odi profanum vulgus” módján elutasítónak, megvetően, akik úgy gondolják, hogy az evangélium üzenete, hogy a kereszténység talán szép, de végső soron mégiscsak régimódi mítosz, melyet ma még meg kell tűrniük, mely azonban el fog tűnni a szellemi élet horizontjáról. Az ilyen véleményt képviselők felé is nyitottak –, és türelmesek a válaszadásnál.

Az csak természetes, hogy ez az új stílusú teológia nem vonja, mert nem is vonhatja kétségbe a *tanítóhivatal jelentőségét*, s hogy azzal állandó dialógusban kíván maradni. Ugyanakkor, ha tiszteli és tudomásul is veszi a tanítóhivatal irányelveit, teljes joggal és őszinte nyitottsággal foglalkozik olyan kérdésekkel is, melyekről nincs mindenkit kötelező egyházi tanítás. Tudatában van annak is, hogy egy-egy dogma nem pont, csupán egy fejlődési fázis lezárása, azaz kétőspont, mely a jövő további munkáját ihleti, sürgeti.

Ezzel az új teológiával is a *hívő és gondolkodó ember* foglalkozik, mégpedig az egyik inkább hallgató, hitére csendben reflektáló, kérdéseket feltevő módon, a másik viszont úgy, hogy válaszokat keres, közvetít a reá bízottak számára. Mindazonáltal – miként a régebbi – az új teológia is a „*misztérium árnyékában*” él, tisztelettel hajtja meg fejét és térdét a végtelen Titok előtt. De felelőtlennek minősíti, hogy a sacrificium intellectus-ra vagy a misztérium felfoghatatlanságára hivatkozzanak ott, ahol az elmélyültebb gondolkodásra, a további kutatásra való készség gyenge lábon áll vagy hiányzik.

Ez az új helyzet, melyről az eddigiek során vázlatos képet igyekeztem rajzolni, melynek élő tanúi és többé-kevésbé aktív közreműködői vagyunk, nem ölünkbe hullott ajándékként jelentkezett. Gyakran *feszültségekkel van jelen és hat életünkben. Feladatok egész sorát állította már eddig is elénk – és még többet fog majd ezután követelni. Mindez serkentően kell, hogy hasson. Mert úgy tűnik, elérkezett számunkra a tempus acceptabile, az Istentől adott, felajánlott idő, melyben sok mindent újra át kell gondolnunk. Felül kell vizsgálnunk múltat és jelent, tervezni kell a jövőt. Megköveteli mindezt nem csupán a gondolkodó emberhez méltó és illő hit, hanem a közel- vagy távolállók tömege is. A nemhívők is, akik ma nem titkolt érdeklődéssel tekintenek az egyház „mozgásba jött” teológiája felé.*

De hát *mi is történik?* – Ezt a kérdést halljuk itt is, ott is. Erre figyelnek fel sorainkon belül, de erre ügyelnek sokan azokon kívül is. És bármennyire is haszon meghökkentően a szakirodalomban nem jártas hívő számára például az Isten haláláról szóló híradás, e megrázó hír mögött ott rejtőzik a követelő felszólítás: *hogyan lehet ma a kétezeréves örömhírt, az evangéliumot tovább adnunk?!* Hogyan kell az élő Istenről kortársaink előtt hitelre méltóan szólnunk? Milyen nyelvezeten beszéljünk, hogy azok, akik hallanak – Kierkegaard bohóca juthat eszünkbe – valóban odafigyeljenek szavunkra? Hogy esetleg – az úgynevezett papos beszédet hallva – ne azt gondolják: ennek az embernek ezt *kell* mondania, azért fizetjük, hogy olykor erről is halljunk. Utána pedig – miként Szent Pál hall-

gatói az Areopagon – arrébb álljanak, mondván: majd máskor újra meghallgattunk. És ki-ki megy tovább a maga „hitetlenül hívó” útján. Azon, melyen az elvont elméletekben vagy kegyes szólamokkal meghirdetett Isten számára már alig, vagy egyáltalán nem akad hely. Ahol már nem kell, de már nem is lehet a „formulákba bekényszerített” Isten előtt bármit is felmutatni.

Tudjuk, hogy *napjaink embere rendkívül dinamikus történelmi fázisban él*. Az új évezred küszöbe felé tekintő *fiatalok* szinte mérhetetlen gyorsaságban és mértékben gyarapodnak ismeretekben, eddig nem látott, érzékelt tapasztalatokban. Új szelek fújnak világszerte az ifjúság soraiban. Mindenek előtt talán abban a vonatkozásban, hogy a régi stílusú tekintélytől viszolyognak, sőt azt elutasítják. Nem feledhetjük, hogy e feltörekvő fiatal generáció soraiból regrutálódik az egyház fiatalsága, a teológusok ifjú nemzedéke is. Azok, akik az egyház holnapját hivatottak előkészíteni, majd munkálni. Azok, akik teológiai elmélyülésük során komoly és újkeletű problémákat is meglátnak, és megoldásokat igényelnek, azokon fáradoznak. Abban a munkájukban jelentkeznek ezek a kérdések, mely ugyan az isteni kinyilatkoztatásra épít, de nem a kinyilatkoztatás. Ez a generáció nem akar szemellenzővel járni, és van szíve és füle, hogy meghallja kortársai kérdéseit és problémáit. És hogy meghallgatva őket, őszinte, becsületes, a tudományok mai szolid eredményeit, a tudományosság mai követelményeit szem előtt tartó válaszokat keressen. Hans Urs von Balthasar, a teológiai megújulás egyik élő „nagy öregje” válaszolta a minap, amikor a VI. Pál emlékére alapított kitüntetést átvette – a jelenlegi pápa jelenlétében – az újságírók kérdésére: az egyház életében (így a teológiában is) az indítások többnyire letről, alulról jönnek, nem pedig felülről (Herder Korrespondenz, 1984. augusztus).

A napjainkban kialakult helyzetet látva – *mit tegyenek* az Isten ügyéről szólni köteles, Isten üzenetét kortársaiknak közvetíteni hivatott *teológusok*? Azok, akik *felelősek* azért, hogy ha az Emberfia MA érkeznek a földre, hitet találjon itten (vö. Lk 18,8). A lehetséges válaszok, a bővebb kifejtés helyett csak *két feladatra* mutatnék rá. Az egyik *negatív* jellegű és igen egyszerű: senki se engedje, hogy az újnak láttán aggodalom, félelem, mi több, pánikhangulat kerítse hatalmába. – *Pozitív* pedig: az új teológiát, annak új stílusát és újszerű, sőt olykor valóban újat mondó megállapításait integrálnunk kell. E munka során elősegíthetjük azt is, hogy kortársaink a szónak nemes értelmében *kritikus keresztényekké* váljanak. Hogy még nem szűnő imádsággal forduljanak továbbra is a végtelen Titok, azaz Isten felé, de ugyanakkor legyen erejük felülvizsgálni, korrigálni sok mindent, ami csakis emberi volt. Hogy legyen erejük félreállítani számos merev, ma már lélek nélküli írott, vagy gyakorolt formát, hogy így egyre inkább „lélekben és igazságban” fordulhassanak az élő Isten felé. A célkitűzés épp az, hogy teológiánk egyre bensőségebbé, egyre emberibbé, azaz lélekkel és szellemmel telítettebbé váljék.

Sok mindennek kell még a temetés és a földbevetés sorsára jutnia, hogy e sajátos „halál” nyomán valódi, új, *krisztusibb élet* születhessék. Természetesen ehhez az „új”-hoz az is hozzátartozik, hogy a ma teológusa *saját korunk nyelvén*, korszerűen fejezze ki mindazt, amit egyébként minden időben hirdetni hivatott. Aki napjaink teológiáját csak kissé is ismeri, annak tapasztalnia kell, hogy ez az új nyelvezet szemünk láttán, fülünk hallatára születik. Mindenekelőtt azt fedezhetjük fel, hogy ez az új nyelv, új ének Istenről és felfoghatatlan, titokzatos életéről – sokkalta *szerényebb*, mint századunk első felének, de még közepének is úgynevezett „diadalmas” szemléletet kifejező nyelvezete volt. A mának teológiája nem vállalkozik rá, hogy mintegy foglyul ejtse, hogy az emberi fogalmak és a vaslogika börtönébe bezárja azt, akit szem nem látott, fül nem hallott, és akihez minden időben a merész hit szárnyain tudunk egyre közelebb jutni.

Napjaink teológiája egyre jobban tudatára ébred annak, hogy *nem tarthat igényt abszolút jellegre*, hogy nem fogalmazhat meg semmit tökéletes, hiánytalan definíciókban. És ha váffalkozik is a meghatározásra, tudja azt is, hogy egy újabb, tartalmasabb, mélyebb definíció felé tart csupán. Így van ez, mert a ki-meríthetlent, a végtelent soha nem lehet hiánytalanul meghatározni, másoknak mintegy kimérni. Természetesen ezt a kortárs-teológiát is változatlanul ugyanaz a törekvés ihleti, mely mozgatta-hajtotta a régít is: az igazságot éhezve-szomjazva fordul Isten s az ő kinyilatkoztatása, de egyben Isten mai jelei felé is.

Isten szava ma is élő és hatékony (vö. Zsid 4,12). Az őrzés, a régi idők jeles tudósainak tiszteletben tartása, az időtálló értékek továbbadása – mindez ma is és továbbra is feladat marad. *DE*: aki csakis ősei múltjából élne, aki csak az elődök által megvetett ágyon kívánna elpihenni, az máris életképtelenné vált. Ez a születőben levő és kibontakozó új teológia épp azzal igazolja életképességét, hogy keresésében, kijelentéseiben egyrészt szerényen, másrészt bizakodóan fordul a mindig nagyobb, az adekvát módon soha ki nem fejezhető, szent titok: az Isten felé, Alázattal ismeri el, hogy dinamizmusa nem saját erejéből, hanem az isteni szónak ihletéséből, hatékonyságából forrásozik.

A múlthoz való görcsös ragaszkodás és a jelenhez való – olykor minden áron történő – alkalmazkodás a teológia történetéből ismert jelenségek. A mának teológiája – szélsőséges eseteket leszámítva – megfelelő *kiegyensúlyozottsággal* rendelkezik. Tudja, hogy mindannyiúnknak egyrészt „hagyományörzőknek” (konzervatívoknak) kell lennünk, másrészt újra és újra a Szentlélek által útra bocsátottnak, előrelépőknek (azaz progresszívoknak). Csakis e *kettősség* biztosíthatja, hogy az ősi, az egyetlen és mégis ezerszínű Igazságot újszerűen tudjuk kifejteni korunk emberének. A „nova et vetera” elve – ez az egyetlen helyes út. Ez, mert az evangélium ösvényén halad. Más szóval: ugyanazon kritérium jellemzi a mai új teológiát, amely az apostoli egyházat is jellemezte. Feladata annak a föl-szabadító örömhírnek meghallása és továbbadása, melyben mindig Jézus Krisztus szava jelentkezik. Az az örömhír, mely akkor és ma is radikálisan Isten és az ember szolgálatába állít.

Ezzel már bennfoglaltan utaltunk arra is, hogy a teológiai munka sohasem lehet önelégült, öncélú tudományoskodás. Nem, mivel *mindig a praxis, a gyakorlat, az élet felé* kell mutatnia. Azaz: negative – nem lehet ezoterikus jellegű, keveseknek valamiféle tolvajnyelven közölt mondanivalója. Pozitíve: a hívő embert, a kereső-kérdező embert hitre, reményre és a szeretethez kell elvezetnie. Életbevágó, egzisztenciális kérdésekben kell segítséget, eligazítást nyújtania. Valami olyant ad az embereknek – és ennek tudatában van –, amit semmiféle egyéb tudomány, organizáció vagy törvénykönyv nem képes nyújtani. Ez pedig: a hittartalom ismertetése, mélyítése, s amikor szükséges, a ráakódott emberi – olykor fölösleges, máskor káros – vonásoktól való megtisztítása. Az igazságra való felszabadítás, nem pedig az igazság nevében vagy ürügyén történő szellemi-lelki béklyóba kötés. A teológus – ha valóban az, aminek lennie kell – *ma* egyre tudatosabban hirdeti Szent Pállal: „Nem hitetek ura, hanem örömtők munkatárs” kívánok lenni (vö. 2 Kor 1, 24).

Egyházunk életében az utóbbi néhány évtizedben jelentkező *feszültségeket* nem kis mértékben a teológia, illetőleg a teológiát intenzívebben művelők élték át. Abban a „zárt rendszerben” ugyanis, melyben a teológia és többé-kevésbé egyházunk élt, sőt melybe már-már belemerevedett, sem a mindjobban megismert bibliai kinyilatkoztatást, sem az egyre szélesebb horizontot feltáró bölcséleti-történeti gondolkodást, sem a természettudományoknak gyarapodó ismereteit, eredményeit nem lehetett már beilleszteni, beskatulyázni. A belső feszült-

ség és feszítőerő különösképp a legújabb idők nagy teológus-egyéniségei számára vált szinte kibírhatatlaná. Mindennek során egyre többen adtak szép tanúságot hitükről, Krisztus és egyháza iránti szeretetükről. Az egyházat éltető Lélek megújító erejében bizakodók azonban nem válhattak csüggedtekké. Nem, mivel tudták, hogy a „zárt rendszert” szétfeszítő bibliai üzenet ereje és ezerszínűsége, gazdagsága ma is jól kiállja az emberi igények, törekvések – olykor elfojtó törekvések – próbáját.

Természetesen az új törekvéseknek is velejárója a *tévedés lehetősége*. Csak az nem tévedhet, aki nem gondolkodik, akinek elég, ha ismét. Viszont a tévedés, az úttévesztés nem feltétlenül az ugartó munka velejárója. A „betű szerint ismétlők” is vétekezhetnek súlyos mulasztással. Tévednek azzal és abban, hogy szemüket-fülüket elzárják, hogy hallatlanra veszik a hozzájuk érkező kéréseket, segélykiáltást, hogy nem ragadják meg a feléjük nyújtott kezét. Felettük is – miként a szertelen újitók felett is – az evangélium fog ítéletet mondani: adtak-e az éhezőknek éltető táplálékot –, nem éretlen, de nem is már romlott, élvezhetetlen ételt? Vajon az a szándék vezette-e őket, hogy Krisztus örömhíret vigyék az emberek közé? Vagy talán csak saját szellemi nyencségükről tettek tanúságot? Vajon – a gyötrődő, kérdező, töprengő embereket hallva, látva – elmentek-e mellettük, mint a jerikói úton a pap, vagy pedig új erőt, bizakodást, életörömet öntöttek-e az emberszívekbe?

Említettük, hogy az *ÚJ* mindig bizonyos veszélyeket is rejthet magában. Nem mentes ettől a teológia és annak művelői sem. Egyet azonban ne feledjünk: a sarjadó életet, a még csak ígéretet nem csupán az anyaméhben, hanem a szellem ölen is bűn kioltani. A kemény eszközöktől sem visszariadó elfojtás egykönnyen sajátos abortuszhoz vezethet. Kétségtelen, hogy az újat nem kell már születésének folyamatában felmagasztalni, nem kell kultuszt kialakítani körülötte. De ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy az élet nem merev, amorf valóság. Az egyház és benne a teológia élete sem. Az ilyen kijelentések, hogy „az új csak megzavarja az embereket” – a még nem hállottól való *félelem* nyomán fakadnak és nem egyszer a lustaságnak, esetleg – ahogyan régebben fogalmaztuk – a jóra való restségnek beszédes jelei.

Amikor a napjainkban egyre inkább kibontakozó új teológiáról szólunk, hangoztatjuk, hogy ennek segítségével *nem más, hanem másképp* fogunk hinni, és *másképp* tudunk majd hitünkről a világ előtt szólni. És ez a „másképp” mindenek előtt *újra a középpont, az élet teljessége, a Jézus Krisztus felé* való fordulást jelenti. Isten ma is – és erre napjaink teológiája nyomatékkal mutat rá – a kinyilatkoztatás teljességében, Jézus Krisztusban áll elénk. A hittartalom ezzel a magvas kijelentéssel nem csonkul, nem rövidül meg. Ellenkezőleg: így válik emberileg egyre inkább megközelíthetővé, ha nem is felfoghatóvá, még kevésbé evidenssé. Isten Názáreti Jézusban szólított meg minket, és *Ó ma is* elsőszületött Testvérünk, Jézus által szólít és hív. Ahogyan Hans Urs von Balthasar magvasan fogalmazza: Gott redet als Mensch . . . (in: Verbum caro). – Míndezt még ki kell egészítenünk azzal, hogy amint Jézus azért jött el közénk, hogy az Atya akaratát teljesítse, éppúgy kíván napjaink új teológiája is (és ebben mindig régi is marad – ha tetszik, örök feladatát teljesíti) az Atya akaratáról hírt adni a világnak. Szólni akar tehát az új törvényről, az igazságosságról, az irgalmasságról, a kiengegzetelődésről, a Krisztus által hozott igaz békéről, a legkisebb testvér és nővér elfogadásáról, a szegények felemeléséről, röviden: az Ország evangéliumáról. – És újra meg újra emlékeztetbe idézi, hogy a kereszténység nem tételekbe foglalt doktrina, nem tanrendszer, hanem Jézus szavához, életéhez igazodó *élet, gyakorlat*, melyet radikálisan kell megvalósítani. Ezért is kívánja ez az új teológia szol-

gáló funkciójával a hívők, reménykedők, a szeretetben élők testvéri közösségét erősíteni, összetartozás-tudatukat elmélyíteni.

Van-e tehát új teológia? – Az elmondottak nyomán talán világossá vált: igen, van. Mint a jó családanya, aki „újat és régít” egyaránt nyújt a reá bízottaknak, ugyanúgy az egyház is egybeötvözi minden időben a korszerűt, újat – és az időtálló régít. Napjainkban éppen ezért lehet, sőt kell új teológiáról beszélnünk, mert ennek az újat kialakító és újjáteremtő törekvésnek van bátorsága, hogy egyrészt a kritika tárgylencséjére tegye a régít, másrészt fokozott nyomatékkal szóljon a kinyilatkoztatás teljességéről, az Atya képmásáról, Istennek Jézusban köztünk megjelent jóságáról és emberszeretéről. Arról, aki ma is megnyitja a vakok szemét, aki szabadulást hoz az elnyomottaknak, kenyeret ad az éhezőknek, bekötözi a szenvedők sebeit, aki megvigasztalja a szomorkodókat: Jézus Krisztusról, aki ugyanaz tegnap, ma és mindörökké.

Mindazok, akik ezen a szemeszterkezdeten arra vállalkoznak, hogy reménykedve és szeretve, imádvá együtt éljenek az őket átölelő, a rejtőző Titokkal, azaz, aki önmagát Jézusban kinyilvánította –, azok vállalkozhatnak rá és tegyék is meg, hogy a földi lehetőségek határain, korlátain belül, a Titok felé menetelve, azt egyre jobban megközelítve – teológiával foglalkozzanak. Akik feltárt szívvel, tanulni vágyva és bátor merészséggel erre az útra lépnek, azok lassan valóban az új, korszerű teológia művelőivé, kibontakoztatóivá válhatnak.

„Testvéreink túlnyomó többsége szegénységben és egyre növekvő nyomorban él.

A latin-amerikai egyház eljutott oda, hogy leleplezze az elnyomásból eredő súlyos igazságtalanságokat.

Az egyház prófétai kritikája és konkrét elköteleződése a szegények mellett gyakran a legkülönbözőbb üldözésekhez és zaklatásokhoz vezetett. Maguk a szegények lettek első áldozatai e zaklatásoknak.

Mindez feszültségeket és konfliktusokat idézett elő, az egyházon belül is és kívül is.

A latin-amerikai egyházban nem mindnyájan köteleztük el magunkat eléggé a szegények mellett. Nem mindig viseljük gondjukat és vállalunk velük szolidaritást. Az egyház szolgálata az összes keresztények megtérését és megtisztulását kívánja. Ennek eredményeképpen minden nap teljesebben azonosulhatunk a szegény Krisztussal és a szegényekkel.”

(A CELAM pueblai határozatából)

A felszabadítási teológia körüli viták

(Az egyház helyzete és próbatétele Latin-Amerikában)

Sajátos társadalmi struktúrák

Latin-Amerikának nevezzük az amerikai kontinensnek azt a részét, ahol a latin nyelv származékait, a spanyolt és a portugált beszélik. E térségben 400 milliónál több ember lakik, ennek 90 százaléka katolikus, a világ katolikusainak csaknem fele.

Latin-Amerika a harmadik világhöz tartozik. Az egyes országokban egészen más társadalmi felépítményeket találunk, mint Európában vagy Észak-Amerikában; általában katonai junták vagy oligarchikus társadalmi csoportosulások tartják kezükben a hatalmat, a tőkét és a gazdasági lehetőségeket. A világbank évenkénti statisztikai kimutatása szerint Latin-Amerikában a hatalom koncentrációs folyamatának vagyunk a tanúi: a lakosság túlnyomó része „campesino” vagyis földön dolgozó bérmunkás; ezek közel 70 százaléka nagyon alacsony vagy legfeljebb közepes jövedelemmel rendelkezik. A kiváltságos osztályok a népesség nagy részét függőségben tartják.

Bizonyos csoportok az államot saját szolgálatukba állítják. A bürokrácia segítségével, a tömegközlelési eszközök birtokbavételével, az importnak és exportnak szabályozásával állnak a társadalmi és hatalmi spirális élén. Egyesek elképzelhetetlenül megzadagodtak, a többség viszont nyomorba süllyedt. Az egyetlen hivatalos ideológia ezekben az államokban a nemzeti, katonai biztonság, minden törvényes érdeket ennek rendelnek alá.

A felszabadítási teológia egyik legjelentősebb képviselője, L. Boff ferences atya úgy véli, hogy a bajok oka a kapitalizmus, az osztályharcot felülről erőszakolják rá a többiekre. Az uralkodó rétegek hatalmukat privilégiumok szerzésére használják, ennek érdekében megrövidítik a legkülönbözőbb társadalmi csoportok alapvető emberi jogait. A jogtalanság állapotában a társadalom nagy része sem emberi szabadságát, sem létfenntartását nem tudja kielégítően biztosítani. A nemzeti öntudat hiánya nehezé teszi a népből kiinduló ellenakarat kialakítását. Bűnös társadalmi struktúrákról, erkölcstelen jogfosztásról, az emberi személy méltóságának tagadásáról beszélnek. Nincs sem európai értelmű társadalmi közjóbiztosítás, sem gondoskodás.

Az egyház a szegények mellé áll

Így döntöttek a latin-amerikai püspökök Medellínben 1968-ban és Pueblában 1976-ban. Az egyháznak nehéz szerepet kell vállalnia: kritizálnia kell az emberi jogokat egyre jobban sértő nyilvános rendet, de ebben a bírálatban a püspököknek és a papoknak nem szabad politikai vezéreké válniuk, és a közösségnek sem szabad párttá átalakulnia. Ez volt az említett két püspöki konferencia határozata és a pápa dél-amerikai útjának is végső kicsendülése. Olyan kritikus közbelépéseket kell vállalni, amelyekkel egyeseket és csoportokat lelkiileg mindinkább szabaddá, a politikai és a társadalmi életben felnőttekké tudnak tenni,

hogy demokratikus alapon merjenek majd politikai és társadalmi síkon teljes önállóságukért küzdeni. Tehát nem lehet sem kereszteshadjáratot, sem fegyveres forradalmat hirdetni.

Az egyház feladata Latin-Amerikában is ugyanaz, mint mindenütt: Jézus Krisztus küldetését folytatni a világon, az embereket az evangélium útmutatásai alapján lelkiismereti szabadságra és humanitárius kollektív összefogásra nevelni. II. János Pál pápa Pueblában ezt mondta: az egyház nem opportunistá, de nem is törekedhet mindenáron újszerűsége. Az egyház mint az emberiség évezredek hordozója és az emberi jogok védelmezője él e térségben is. Az evangélium iránti elkötelezettségből elsősorban azok felé kell nyúlnia, akik legtöbbet szenvednek. Amikor az egyház kimondja, hogy a szegények mellé áll, akkor az nem szociális romantika, de nem is valamilyen irreális vallásos túllelkiesedés szüleménye. Latin-Amerikában nem lehet hívő ember az, aki nem fogadja el az egyháznak a szegényekkel való azonosulását. A nincstelenségért, az elnyomottakért való sikraszállás mozgalmából nem zárják ki magukat azok a tízezrek és százazrek sem, akik nem tartoznak a szegényekhez. Találunk köztük jogászokat, tanárokat, bankárokat, katonatisztéket és sok más foglalkozású embert.

Mivel a keresztények nem bíznak a felkelésben vagy a fegyverekben, nem marad más, mint hogy az evangéliumban keressék a politika legfontosabb végrehajtó eszközét. És itt ismét e térségre sajátosan jellemző helyzet előtt állunk. Az egyik oldalon a vezető réteg szemében is az evangélium vallásos érték, amelyet meg kell védeni – mondják – a marxizmus – a marxizmus fenyegetéseivel szemben, hogy így el lehessen hártani a társadalmat felforgató belső és külső támadásokat is. A másik oldalon viszont az evangélium az emberi jogokat védelmezi. Innen ered a súlyos ellentmondás: a felszabadítási teológia hívei a hit és az egyház politikai jelentőségét emelik ki, mert ezek segítségével juthatnak el a nép felszabadításához. Az emberi jogok védelme politikai és társadalmi természetű kérdés – hogyan kapcsolódik ez az evangélium belső tartalmához, amely viszont elsősorban spiritualitás és moralitás? Róma állandóan ezt kiáltja: nem lehet az egyházi hierarchiát Latin-Amerikában a vezető osztállyal azonosítani, de nem is lehet a hitet és az evangéliumot a politikának alávetni. Ma világosan látjuk: tragikus vég következne be, ha a hierarchikus egyházat szembeállítanák azzal a népegyházzal, amelyről Latin-Amerikában beszélnek.

A probléma helyes megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy figyelembe vesszük a különbséget Európa és Latin-Amerika szabadság-fogalma között. Innen ered végső sorban az a teológiai pluralizmus, amely a sokfajta kezdeményezés és eltérő értelmezés forrása. A hitet, a hit tartalmát az azonos igazságmag fenntartása mellett többféleképpen lehet értelmezni. Tisztában kell lennünk a latin-amerikai egyházak sajátos helyzetével is: a szegényeknek csak szegény egyházuk lehet, nincsenek itt egyházi latifundiumok, nincsenek állami hozzájárulások, a szegény hívők perselypénzén kívül ritkán jelentkeznek nagy adakozók. Szegények a latin-amerikai egyházak abban az értelemben is, hogy közel száz év óta paphiánnyal küszködnek. Brazíliában közel 900 olyan egyházközség van, ahol nincsen pap. Innen érthető a bázisközösségek eredete, szükséges jelenlétük és nagy szerepük. A nép műveletlen, több mint 50 százaléka analfabéta, hitismertetei hiányosak, sokszor összefüggéstelenek, és nem csoda, ha egyesek olykor sektásságba is menekülnek. Mégis e keresztényeknek egyedüli reményük ma az egyház: csak az evangélium tud e páriáknak feltámadást ígérni. A latin-amerikai katolicizmus szellemi ereje talán meggyengült, mégsem szabad lebecsülnünk, hiszen gyökerei a katolikus hagyományokhoz kapcsolják, s egészséges misztikája sem elhanyagolható. Olyan népi vallásosság ez, amelynek rangját minden vonalon vissza kellene állítani. Ez a népi vallásosság a latin-amerikai

kereszténység önazonosságának a biztosítéka, amely minden idegen ártalommal meg tud birkózni.

Ratzinger bíboros és Boff atya levélváltása

Ratzinger bíboros, a Hittani Kongregáció feje 1984. május 15-én keltezett levélben hat oldalon foglalt állást Leonardo Boff ferences atya, teológiai tanár eddigi teológiai munkásságával, különösen azokkal a fejtegetésekkel kapcsolatban, amelyek „Egyház, karizma és hatalom” című művében jelentek meg; a bíboros az atyát egyúttal megbeszélésre hívta meg szeptember elejére Rómába. Ratzinger bíboros négy pontban foglalta össze kritikáját: Boff atya nem veszi figyelembe az egyházi tanítóhivatal általánosan elfogadott irányvonalait; egyre inkább vitatható mai teológiai áramlások sodrába kerül. – Nyelvezete nem mindig világos, stílus túlságosan polemikus, támadó, pamfletszerű, nem méltó a komoly teológushoz. – Egyes fejtegetéseit nem a hit szolid alapjaira építi, hanem inkább ideológiai elméletekre. Inkább a gyakorlat eligazítását keresi, mint a hagyományét és az egyházi tanítóhivatal iránymutatásait. – A bíboros erősen bírálja Boff atyának ama tételeit, amelyek az egyházi struktúrák eredetét, a dogma és a kinyilatkoztatás igazi jelentőségét, valamint az egyházi hatalom gyakorlását érintik. A régi modernista tétel ismét jelentkezik: Jézus Krisztus ugyan meghirdette az Isten országát, de ami ebből lett, az az akkori társadalmi körülmények hatása alatt keletkezett egyház, nem pedig a Jézus Krisztustól akart egyház. Ezért más struktúrájú egyház is elképzelhető, Róma tehát nem tarthatja magát Krisztus Urunk egyetlen egyházának.

A levél továbbá elutasítja Boff atyának a vélt „dogmatizmussal” és ama doktriner értelmezésekkel való szembenállását, mely szerint az egyház megmerevítette volna a kinyilatkoztatást, s ezzel bizonyos szempontból a hívők jogait is megrövidítette. Boff szerint új, a mai kornak megfelelőbb, az emberekhez közelebb álló hitmagyarázatokra van szükség. A hitigazságok nem önálló értékek, hanem a történelem dialektikus folyamatának és a gyakorlatnak vannak alárendelve. Végül nem fogadható el az a nézet az egyházi hatalomról, a hatalom hegemonikus gyakorlásáról, mintha a papság szembenállna a néppel. Az egyház külső képét az evangélium és a szenthagyomány, nem pedig a nép igénye határozza meg. Boff atyának az egyházzól szóló tanítása „harcos ekleziológia”, amely nagyon is törekény, és feladná önmagát, ha megszűnne az intézményes egyház képviselője lenni.

Boff atya június 28-án írt levelében azt felelte, hogy szívesen veszi a megjegyzéseket, amelyek kétértelműségekre, elégtelenségekre vagy tévedésekre hívják fel a figyelmet. „Alapvető őszinte álláspontom a következő: jobban szeretem az egyházat, mint a teológiát, mert tudom, hogy az egyház marad, a teológiák pedig állandóan változnak. Az egyház a hit tárgya, mert az üdvösség szentsége, a teológiák viszont kulturális, emberi termékek, és mint ilyenek, kritikáknak, ismételt felülvizsgálatoknak vannak kitéve. Úgy gondolom, hogy a teológia jelentősége az, hogy az egyháznak a néphez vezető útja... Egyházunk szeretetében vállaltam a Brazíliában élő keresztények bátorítását és felvilágosítását.”

Ezek után az atya még hat pontban válaszol az elhangzott kritika részleteire. Ezek között jellemző, amit az egyházi intézményekről, az egyházi központi hatalom gyakorlásáról ír. Megállapítja, hogy az evangélium és a hit elfogadására jobb közlési módszereket kellene kidolgoznunk. Erre könyvében nem volt tekintettel, de Róma kérésére szívesen leírja, hogy a nép hitének – szerinte – milyen támaszra lenne szüksége.

Boff atya válaszából, de könyveinek címéből is ki lehet olvasni, hogy „forradalmi” egyházas magatartásról és új egyházkép kereséséről van szó: „Jézus

Krisztus a szabadítónk”, „Keletkezőben lévő egyház”. E vonásokra mutatnak rá az utóbbiban a bázisközösségekről írt elragadó sorok is.

A felszabadítási teológia atyja Gustavo Gutiérrez, perui teológus, aki 1968-ban kiadta a névadó úttörő munkát e címmel: „A felszabadulási teológia”. Jelenleg a limai egyetemen tanár és főleg a Latin-Amerika minden tájáról odasereglett papok, szerzetesek, szeminaristák és közösségvezetők lelki irányítója. Említésre méltóak még az alábbiak: Enrique Dussel, argentinai történész, aki mint világi hívő a felszabadítási teológia nagy elemzője; José Miguez Bonino, metodista teológus és lelkipásztor, aki mint az Egyházak Ökumenikus Tanácsának küldötte részt vett a II. Vatikáni zsinaton; Jon Sobrino, San Salvadorban tevékenykedő jezsuita atya, a meggyilkolt Romero érsek egykori tanácsadója; Pablo Richard, aki jelenleg Costa Ricában és Nicaraguában dolgozik, s a párizsi katolikus fakultás tiszteletbeli doktora; Virgil Elizondo, az Egyesült Államokban a „chicanos”-okkal, az Amerikában szerteszórt mexikói kivándorlókkal foglalkozik.

Mindez hozzátartozik a felszabadítási teológia hátteréhez. Látnunk kell ennek az irányzatnak „kontesztáló” jellegét: kritikája fel akarja számolni a megmerevedett lelkipásztori gyakorlatot, s az előrelépést életszerűbb, a gyakorlati lelki életben is alkalmazható elvekkel gondolja biztosítani. Ismét a pluralizmus problematikája! A továbbjutás érdekében ezt mégis vállalni kell. Ambivalens, két vagy többértelmű kifejezésekkel és értékekkel állunk szemben, melyeket amennyire csak lehetséges, mindig közelíteni kell egymáshoz.

Vélemények és kritikák

Latin-Amerikában egyes teológuscsoportok felismerték a tömegek szabadságvágyát. Ennek szolgálatában feladatuknak tartották, hogy teológiai szempontból értelmezzék az igazságtalan és aggasztó társadalmi helyzetet. Kíváncsi és megértő várakozás, de egyúttal bizonyos aggodás is előzte meg a Hittani Kongregáció hozzászólását az egyre sürgetőbb megoldást kívánó kérdésekhez. Gutiérrez 1973-ban ezt írta: „Nem az a célunk, hogy a kialakult helyzethez ideológiát gyártsunk. Biztonságra sem törekszünk mindenáron a hitet kikezdő gyökeres változásokkal szemben; olyan teológiát sem akarunk alkotni, amelyből »levezethető« a politikai cselekvés. Csupán azt kívánjuk, hogy az Úr szavának ítélete elé állhassunk, átgondoljuk a hitünket, növeljük szeretetünket és számot adjunk reményünkről egyre radikálisabb, hatékonyabb és totálisabb elkötelezettségünk alapján. Újból átgondoljuk tehát a keresztény élet nagy témáit e radikálisan megváltozott perspektívából, az elkötelezettségünk által fölvetett kérdésekre figyelve.”

A vatikáni dokumentum elismeri a felszabadítási teológia lehetőségét, nagy elméleti és gyakorlati gazdagságát, erősíteni kívánja a kutatást és főleg azok hiteletét, akik a szegények mellé álltak. Az instrukció kritikus, de nem negatív. Elfogadja, hogy a népek csillapíthatatlan szabadságvágyának és felszabadulási törekvésének okai a nyomor, az elnyomás, a gazdagok és szegények közötti óriási szakadék botránya és mindezek betetőzéseként a fegyverkezési verseny és a szörnyű nukleáris háború veszélye.

Latin-Amerika szinte minden országában egyszerre indult meg a nép felszabadításának teológiai és politikai mozgalma. A teológia a hitet, a hit konkrét állásfoglalását a gyakorlatból kiindulva kívánta megvizsgálni, hogy azután elkötelezze magát a szegények és elnyomottak ügye mellett, és új értékelés alá vegye a hitelt érdemlő politikai elméleteket és akciókat. Mivel azonban a mozgalom a politikához is nyúlt, önkéntelenül is olyan eszközöket vett igénybe, amelyek miatt a Hittani Kongregáció nemtetszését fejezte ki. Az instrukció a legnagyobb aggodalommal beszél arról, „hogy a felszabadítás teológiája a valóság tudomá-

nyos elemzésének szükségességére hivatkozva egyes kifejezéseit és elemzési formáit a marxista gondolat és társadalomszemlélet különböző áramlataiból vette. Akármilyen egzaktnak és hatékonynak tekintik is a marxista elemzést, valójában a hitigazságok és a lelkipásztori gyakorlat rendszerét megzavarja, úgyszintén a liturgikus élet sok megnyilvánulását, és súlyos következményekkel jár a hit, az erkölcs és az egyházi fegyelem egészét tekintve.”

A Hittani Kongregáció instrukciója három pontban foglalja össze véleményét: az evangélium elsősorban a bűntől való megszabadítást ígér és csak másodsorban tartalmaz olyan morális eligazításokat, amelyek a társadalmi kérdés problémáiban is relevánsak lehetnek; a Kongregáció tiltakozik az ellen, hogy a társadalom marxista analízisét a felszabadítási teológia alkalmas eszközének tekintés; s végül egyházfegyelmi szempontok kívánatossá teszik azt, hogy az egyházi hagyományt és a Hittani Kongregáció eligazításait figyelembe vegyünk ilyen súlyos kérdések tárgyalásánál. E három területre vonatkozóan most egymás után felsorakoztatjuk azokat a kritikákat és hozzászólásokat, amelyek eligazíthatnak a valóságos helyzet megítélésében.

A hozzászólások általában kiemelik, hogy az instrukciókból nem lehet a felszabadítási teológia elítélésére következtetni, és ami mindennél fontosabb, nincsen szó a szegények melletti elkötelezettség visszavonásáról. König bíboros szerint a dokumentum egyöntetűen megállapítja, hogy „az evangélium feladata és minden keresztény igehirdetés kötelessége a szegényeknek az örömhírt, vagyis az evangéliumot hirdetni minden következményével együtt”. Weber grazi püspök így látja: „A dokumentum világosan tartalmazza a szegényekért való kiállás korábbi eltökéltségét és a nincstelennel, a szenvedőkkel való szolidaritást.” Hozzáteszi azonban: az egyháznak óvakodnia kell attól, hogy túlságosan leegyszerűsítse a politikai törekvéseket. Ha a szentmiséből forradalmi összejövetelt csinálnak, akkor ez biztos helytelen. A tévedéseket ki kell mutatni, hogy megszüntessük őket.

Minden haladó keresztény számára nagyon is érthető és rokonszenves fogalom lett a bázisközösségekből kiindult „népegyház”, „iglesia popular”; ebben mindinkább a világi hívők jutnak szóhoz és új kapcsolat alakul ki köztük és a papság között. A kereszténység Latin-Amerikában számottevő tényező lett: a társadalmi átalakulásban első helyen szerepel a forradalmi erők listáján. A felszabadítási teológiát sokan kritizálják, harcolnak is ellene, de a többség elcsodálkozva nézi és megszerette, mint a mélyről való kivezetés egyetlen útját. A teológus nemcsak tanító, hanem egyúttal a társadalmi elkötelezettség harcosa.

Újból hangsúlyozzuk, a vatikáni dokumentum nem ítélt el, csupán helyreigazításokat sorakoztat fel. Az is érthető, hogy a nagyon pozitív, a másik oldalon pedig az elutasító hangok mellett megtaláljuk az óvatosabb, kiegyensúlyozottabb, mélyebbre mutató kritikai állásfoglalásokat is. Szerintük az evangélium nem lehet a társadalmi felszabadítás közvetlen eszköze. Az instrukció bevezető sorában ezt olvassuk: „A felszabadítás elsősorban és főképpen a bűn szolgasága alól való felszabadítás. Célja és tartalma Isten gyermekeinek szabadsága, a kegyelem ajándéka. Logikus következményeképpen mindenféle szolgaság alól való felszabadításra hív fel az evangélium kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai síkon, amely végső soron mind a bűn következménye és megakadályozza, hogy az emberek emberi méltóságuknak megfelelően éljenek.” Höffner bíboros, a Német Püspöki Kar elnöke, aki hosszú időn keresztül a keresztény társadalomtudomány professzora volt, így nyilatkozott: „Ha a felszabadítási teológiát önmagában szemléljük, az egyház eddigi társadalmi tanításához, ennek tisztaságához viszonyítva, bizonyos tekintetben zavart keltő tényező. A hagyományos katolikus tanítás nemcsak az igazságtalan struktúrák megváltoztatását követeli,

hanem éppen mint előfeltételt, a belső erkölcsi megújulást is sürgeti ahhoz, hogy új, tartós társadalmi reformot lehessen végrehajtani. Tévedés azt hinni, hogy az emberiség a társadalmi állapotok megváltoztatásával jobbra, nemesebbé tehető, és nincsen szükség alapvető erkölcsi normákra. Az ilyen felfogás „megható, de megrendítő” is; a felszabadítási teológia azért nem igazolható, mert túl-méretezett optimista bizalommal szemléli az új struktúrákat.”

Hume, angol bíboros szerint: a felszabadítást itt általánosan kell értenünk; nemcsak a társadalmi életre érvényes, hanem az egész embert fel kell szabadítani, mégpedig elsősorban saját önzésétől és a bűntől. Szerinte a vatikáni dokumentum az összes katolikus figyelmét felhívja arra a felelősségre, hogy tanulmányoznunk kell az evangélium szellemét: mit tehetünk mi keresztények az elmaradottság, az elnyomás, az éhség botránnyának felszámolásáért.

Amikor a vatikáni dokumentum kimondja, hogy az evangéliumnak nem az a legfőbb rendeltetése és az egyháznak nem az az elsődendő hivatása, hogy a társadalmi igazságtalanságot megszüntesse és a szegényeket felszabadítsa, akkor ebből egyáltalában nem következik, hogy az egyház a tőkés rendszer igazát kívánja elismerni; nem lehet arra sem következtetni, hogy az emberi együttlét kérdései az egyház számára elhanyagolhatók, mert másodrangúak. A krisztusi tanítás a bűn, a rossz, a testvérgyűlölet elleni küzdelmet hirdeti. A mai állapotok azért társadalomellenesek, mert az emberi önzés el tudott menni a másik ember eltiprásáig és kizsákmányolásáig. Az evangélium közvetlen feladata nem a társadalmi jólét, hanem az emberi szabadság, az ember szabad lelkiismereti állásfoglalásának megeremtése. „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené.” Minden új, közösségi alapokra helyezett, kiegyensúlyozott társadalmi rendszer újból és újból abba a veszélybe kerül, hogy az önzés tragédiája, a többiek kizsákmányolása ismét felborítja az egyensúlyt. A vallásos ember lelkiismeretének parancsára, az erkölcsi törvények biztosítása révén kapcsolódik bele a társadalmi ellentéteket vállaló, majd megoldó nagy feladatkörbe.

Vádemelés a marxista társadalmi elemzés ellen

„A türelmetlenség és az, hogy hatékonyan segíteni akartak a többi módszerben csalódott keresztényeken, az úgynevezett »marxista elemzés« útjára vitte a felszabadítási teológia művelőit.” Mivel egyes teológusok a felszabadítást végső soron az osztályharc eredményének tulajdonítják, ezért Ratzinger bíboros szerint fennáll a veszély, hogy a marxista elemzés a keresztény tanítás megváltoztatásához, lényegének felbontásához vezet. A vatikáni instrukció attól tart, hogy nem lehet a marxizmusból egyes elemeket átvenni anélkül, hogy az egésszel mint tannal ne maradnának kapcsolatban. Ez pedig ateizmust, nem keresztény emberképet jelent; osztályharcot indít meg és a történelmi materializmus elfogadásához vezet. Mindezek nem egyeztethetők össze az evangéliummal.

Nem kívánjuk letompítani a Hittani Kongregáció érvelésének jelentőségét és erejét a katolikus dogmatanítás és társadalomtan szempontjából. Az is kétségtelen, hogy marxista analízist végezni igen nehéz, az ember belső magatartását is érintő feladat, a keresztény alapdogmákat veszélyeztető vállalkozás, mégis azon az állásponton vagyunk, hogy ami a marxista analízisben jó és igazságot tartalmaz, azt a keresztény tanításnak is át lehet vennie. Abban az együttélésben, ami hazánkban valósult meg a szocialista társadalom, a keresztény egyházak és a hívők között, számtalan példát találhatunk arra, hogy kölcsönösen hogyan hathatnak előbbre vivően egymásra a tisztán kielemezett tárgyilagos igazságtartalmak. Tehát egyoldalúnak, elsietettnek tartjuk a magunk részéről is a vatikáni megnyilatkozás ilyen megfogalmazású döntését, és éppen ezért várjuk mi is a következő, tisztázó dokumentumot, amire maga a pápa is utalt már.

Lássuk közelebbről a tényeket. Latin-Amerikában olyan folyamat, lelki mozgalom játszódik le, amelyben az emberi kibékülést, a lelki és társadalmi összefogást hangsúlyozták kezdettől fogva. Ez az első zászlóbontás előbb-utóbb fogalmilag is a felszabadítás teológiájának alapelképzelésévé és szerkezetévé vált. A marxizmushoz hasonló elemzési módszert alkalmaztak, s most fogalmazódott meg az a vád, hogy marxista elemeket mertek beleépíteni elméleteikbe. E módszerrel olyan gondolatokra és eszmékre látszottak rátalálni, amelyek az elnyomott nép felszabadításának biztos lehetőségeire is rámutattak. Az elején azonban e módszer alkalmazása bizonytalanná tette az elindítást. Sokat vitatkoztak a megengedettségről, a törvényességről, a központi hatalom ellen való erőszakos fellépés gondolatáról, habár az összes elemzés egyre inkább arra mutatott rá, hogy elnyomó hatalommal állnak szemben. Így következett be, hogy a tanítási orthodoxiát helyettesíteni kellett a gyakorlattal, az orthopraxissal, vagyis meg kellett különböztetni a gyakorlatot és a hit belső világát. Elemezni kellett az elnyomás helyzetét, a nép ellenállását, az államhatalom fellépését és mindez talán még nem is volt hiba. Amint azonban az analízis módszerével a keresztény alapigazságokat is érintették, (amilyen az Isten kérdése, a keresztény hagyomány, a keresztény hit területei, Jézus Krisztus, a keresztény emberkép és az egyház üdvösségi jelenléte), ezeket már nem lehetett a gyakorlat, a megvalósulás ilyen vagy olyan igazolásának alávetni. Nem lehetett tisztán eldönteni, mikor nem vétenek ez igazságok üdvösségtartalma ellen. Voltaképpen erről folyik még ma is a vita.

A felszabadítási teológia módszere nem ítéhető el egyértelműen, de mindenestre nagy óvatosságot tesz szükségesé, hogy a hittel kapcsolatban fellépő többértelműséget elkerüljük. P. H. Kolvenbach jezsuita generális a felszabadítási teológiát lehetségesnek és éppen ezért szükségesnek is tartja: ami a közösség érdekében megvalósítható, és előbbre visz, azt végre is kell hajtani. Némileg csalódott a legutóbbi vatikáni dokumentum bizonyos negatív szemlélete miatt, különösen abban a vonatkozásban, hogy a marxista társadalomszemlélet felhasználását nem helyeselték. Utal arra, hogy a felszabadítási teológiának több iránya van, s szerinte bizonyos körülmények között a marxista terminológia felhasználása talán egyenesen szükséges, mert nélküle a társadalmi és gazdasági helyzetet nem lehet teljesen egyértelműen feltárni. A marxista társadalomanalízis kétségtelenül a legradikálisabb, de sokak szerint egyúttal a leghatásosabb a mai világban, ami elvileg még nem jelenti azt, hogy nem pótolható mással.

Oswald von Nell-Breuning, a keresztény társadalomtudomány elismert nesztorja és Johannes Schasching, a római Gregoriana egyetem szociológia tanára, mindketten jezsuita atyák, Kolvenbach nyilatkozatát így világították meg: a jezsuita generális pontosan azt mondotta, amit a Quadragesimo anno enciklika már régen kijelentett. A pápai írás elmarasztalja a gyűlöletből és irigységtől fűtött, a másik osztály megsemmisítésére törekvő osztályharcot, vagyis nem azonosítja magát a marxi értelmezéssel, de elfogadja a társadalmi igazságosság elvétől megvilágított társadalmi szembenállás valóságát, és így az osztályharcot adott esetben szükségesnek és nélkülözhetetlennek tartja. Ide kívánczik Boff egyik kijelentése: „A marxista analízishez kizárólag a társadalmi életben nyúltunk hozzá, és sohasem a vallás területén. A marxistáktól megjelölt osztályharc jelenlétét elméleti síkon szinte sohasem érezzük, de az mindennap kegyetlen praktikus közelségben jelentkeznek.”

Nell-Breuning nyilatkozatához még a következőket fűzte hozzá: „A jó értelemben felfogott osztályharc pápai igazolása, vagyis a lehet és a kell közti kihívás, az enciklikának legnagyobb ereje, de ezt nálunk Európában sohasem vettük komo-

lyan. A katolikus tömegek Latin-Amerikában csak úgy tudják magukat elnyomott helyzetükből megszabadítani, ha a marxista módszer elképzeléséhez hasonlóan, olyan megfelelően és helyesen értelmezett osztályharcot kezdenek, amilyent az egyház szociális társadalmi tanítása megenged és hirdet. Tartózkodni kell a gyűlölet, a megvetés szításától, de erkölcsi alapon belátásra kell bírni a hatalmasokat.” Schasching professzor szerint Kolvenbach nyilatkozata helyes volt, bár a történelmi materializmus értelmezése nem lehet a keresztény cselekvés alapja, de amikor a generális osztályharcról vagy különböző osztályokról beszélt, ezt nem kívánta kizárólagosan marxista társadalmi elemzés alapján értelmezni. Latin-Amerikában felszabadítási teológiára van szükség, s ennek alapja elsősorban a lelkipásztori tapasztalat és a megfelelő dogmatikus kutatás.

A kibontakozás reménye

Túlzásnak kell minősítenünk az olyan kijelentést, mely szerint a jövőben az evangélium politikai dimenziója határozza meg az egyház új arculatát, ahogyan ez ma ismételten elhangzik. Ugyancsak nem lehet keresztény alapon egyszerűen kijelenteni, hogy „a kapitalizmus ellen az erőszak alkalmazása morálisan feltétel nélkül megengedett”. A felszabadítási teológia sokszor magával sodró olvasmányai között olyan benyomásunk is támadhat, mintha a felszabadítási mozgalom hívei az erőszak alkalmazását éppen az egyháztól várnák el: az egyház indítson valamilyen kereszteshadjáratot. Az egyház ezt nem vállalhatja, mert nagyon jól tudja, hogy a társadalmi rendszer megváltoztatása önmagában semmivel nem hozza közelebb az embereket Krisztushoz, de talán egymáshoz sem; ez nem teszi őket jobbá vagy szentebbé. A felszabadítási teológia Latin-Amerika egész területén belső megújulást sürget, de mögötte átfogó vallásos, kulturális, politikai és társadalmi megújulás van kibontakozóban. Az új teológiai szemlélet a gyakorlatból, a hit átéléséből indul ki, ezért reménykedhetünk benne.

R. Weiler, bécsi professzor szerint a felszabadítási teológiában ellentmondásokkal találkozunk, de igen sok benne az igazság még az ellentmondások feszült-ségében is: „Nézetünk szerint a felszabadítási teológia is vallja azt, hogy elsősorban a bűntől való megszabadulásról van szó az üdvösség és a megváltás egész komplexumában, de mi értelme lenne ennek, ha nem jelentené egyúttal az úgynevezett »intézményes igazságtalanságtól« való megszabadítást is. Ha a felszabadítási teológia az igazságtalan társadalmi rendből való kiszabadításhoz sajátos tudományos eszköztárat is használ, amelyet részben a marxista társadalmi elemzésből kölcsönzött, akkor ezt az eljárást nem lehet egyszerűen azzal elvetni, hogy ez mással helyettesíthető, tehát nincsen külön jelentősége, vagy pedig egy tabu, amivel nem volna szabad kacérkodni, szükségből mégis hozzá kell nyúlunk”. A vatikáni dokumentum a marxista társadalomtudományt és analízist a marxista világnézettel azonosítja. Ezt sokak szerint egyoldalú, sőt hibás felfogásnak kell minősíteni. Ma a szocializmus társadalomalakító és államépítő ereje világviszonylatban is nyilvánvalóvá lett, ezt a kérdést tehát árnyaltabban és mélyebben kellene kezelni. A marxista szemlélet ma már nem annyira monolitikus vagy egysíkú, hiszen a szocializmus megvalósulása sokféle módon történik, a szocialista társadalmi rendszer nem mindenütt egyforma, tehát nem lehet azonos módon minősíteni, elítélni vagy elmarasztalni. Weiler szerint a felszabadítási teológia módszere annyiban érvényes, amennyiben „a marxizmus szóhasználatát, elemzéseit ugyan használhatja, de nem kell azokat használnia”.

Moltmann több más protestáns teológussal együtt keményen kritizálta a Hit-tani Kongregáció dokumentumát. Ezt kérdezi: „Vajon kiket nyugtatott meg Róma tekintélyi megnyilatkozása? Általában még a legorthodoxabb katolikus körökben is újabb helyreigazító megnyilatkozást várnak. Kétségtelen, az egész

világ számára sokat jelentene, ha Rómában jobban odafigyelnének, és nyitottab-
bak lennének az egyház mai és holnapi problémáira.” A szegények kihívását az
egyháznak el kell fogadnia, s magára kell vállalnia a szegények iránti elkötele-
zettség minden politikai kockázatát is.

Jézusnak a mennyei Atyától hozott üzenete a felszabadítás örömhíre, amely az
embert az erőszaktól és a nyomortól is meg akarja menteni. Az evangélium irán-
ti elkötelezettségben Ratzinger bíboros nem azt mondja a latin-amerikai teoló-
gusoknak, hogy álljanak meg, hanem hogy a félreérthető szövegeket igyekezze-
nek magukban helyreigazítani.

Leonardo Boff atya a római instrukcióról összefoglalóan ezt mondta: „Szem-
lélete eurocentrikus, vagyis Európának való. Nem ismerek egyetlen olyan teoló-
gust Latin-Amerikában, aki az evangélium mellett a marxizmust ne tanulmá-
nyozta volna, hogy az elszegényedés folyamatának és problémájának elemzését
biztosan el tudja végezni. Nem hiszem, hogy köztem és Róma között valamilyen
szakadás léphessen fel: az a kívánatos, hogy országunkban a demokrácia alulról
fejlődjék ki és felfelé haladjon. Brazília, Chile, Mexico, Venezuela igen nyitott
teológiánkra. A legkevésbé érdekelt Argentína erős középosztályával és Colum-
bia, melynek püspöki kara konzervatív. Minden erőszak ellen vagyok, különösen
az elnyomók erőszaka ellen, ez az erőszak sajnos ellentmondást hívhat ki.” Majd
így fejezi be: „elviselhetetlen elnyomás esetén az egyház mindig igazolta a forra-
dalmat”.

Több latin-amerikai püspök is kijelentette: „a szegények újjá evangelizálnak
bennünket; kényszerű sorsuk átalakít bennünket is”. Maga az egyház is végered-
ményben mindig újjászületett, ha a szegények gyötrő lelkiismeretéből kiindulva
feladatát abban találta meg, hogy a közösség, a nép felé kell mennie és a legtá-
volabbiakat, a szegényeket is testvérekké tenni. Assisi Szent Ferenc, a „szegény-
ke” így állította meg kora történelmének vesztébe rohanó szekerét. A felszaba-
dítási teológia nem tud más újat mondani saját kortársai számára, csak azt, amit
az egyház a szegényekben él át.

Jézus Krisztus is úgy fogalmazott kortársainak, hogy azonos a szegényekkel és
azokkal, akiket megvetnek és üldöznek. A názáreti Jézus igazságossága, a szegé-
nyek melletti kiállása ma újjáteremtődik; a mai kor igazi megtérését, új életet
ígérő átélését valószínűleg csak a szegényekkel és a szegényeknek Istennel való
kapcsolatában találhatjuk meg. Hitet teszünk Krisztus Urunk evangéliuma mel-
lett, mert az a szegények örömhíre, a felszabadulás üzenete és ígérete.

„Nemcsak a testet érintő szegénység van, hanem egy másik, veszélyesebb is,
amely a lelkiismeretet sújtja s a személyiség méltóságának legbensőbb szentségét
sérti.”

II: János Pál pápa

Hogyan beszélhetünk Istenről?

(A felszabadítás teológiájának szemszögéből)

Isten szaváról való gondolkodásunkat meghatározza az, hogy a keresztény közösségek hogyan élnek és hirdetik azt. Ha egy teológiai irányzat komolyan és bátran tudomásul veszi azt a helyzetet, amelyet az egyház a történelem egy konkrét időpontjában megélt, akkor ez a körülmények megváltozása után is jelentős marad. Lényegre tapintó és maradó megállapításokat tehát annak eredményeként, hogy korának valós problémáiban és Jézus tanítványainak meghatározott közösségében tudott elmélyedni. Bizonyára ezen alapszik az a kihívás, amelyet a mai napig is közvetítenek olyan eszmék, mint Szent Ágostoné és Aquinói Szent Tamásé, hogy csak két nagy nevet említsenek.

Az utóbbi évszázadokban a nagy klasszikus központokban kifejlődött teológia szembesült azzal a környező világgal, amelyet a modern szellemi magatartás határozott meg. Ez hosszú folyamat során fejlődött ki, és erősen hatottak rá a XVIII. század ipari és társadalmi forradalmi, s az általuk kialakított szellemi tudatforma, amelyet felvilágosodásként ismerünk. Akkoriban az egyház olyan társadalmi és szellemi közegben élt, amely keményen kritizálta a keresztény hitet és életformát. Ez az idő még ma sem múlt el. Idővel egyes kérdések elhalványultak ugyan, mások viszont élesebben vetődtek fel. A teológiai gondolkodás ma is foglalkozik ezzel a problémával, hogy az Úr szavát új erővel hirdethesse a mai világban.

Időközben azonban a modern idők új helyzetet alakítottak ki. A szegények és az elnyomottak egyre hatalmasabb történelmi erővel jelentkeznek – gyakran váratlanul és előre nem látható formában. A keresztény közösségekben így új életkörülmények jöttek létre. A szegények valósággal betörték a mai társadalomba és egyházba. Ha azonban megpróbálunk a folyamat mélyére hatolni, könnyen megállapíthatjuk, hogy mindez csak látszólag történt hirtelen. A történelmi gyökerek valójában mélyre nyúlnak. E történelmi tény tartósnak bizonyul, nem tekinthetjük tehát pusztán átmeneti jelenségnek.

Az új teológiai próbálkozások a harmadik világ országaiban részben a gazdag nemzetek faji és kulturális kisebbségeinek tényéből, részben pedig az asszonyok perspektíváiból indulnak ki – a történelemből, eddig „hiányzó” jelentkeznek itt. Ezek a teológiai kísérletek olyan emberi területekről származnak, amelyek teológiai szempontból mindeddig terméketlenek voltak, pedig a keresztény hit régi, mély gyökerei rejlenek bennük. Ezért annyira gyümölcsözőek most.

A próbálkozások egyik kifejeződése többek között a hitnek az a latin-amerikai környezetben történő gondolati rendszerezése, amely felszabadítási teológia néven ismeretes. A következőkben csak ezzel az irányzattal foglalkozunk. A kutatás két fő tárgyát és legfőbb célját ebben a tekintetben központi jelentőségűnek érezzük. Egyrészt felül kell vizsgálnunk a teológia módszertani kérdéseit, s a szegények álláspontját bele kell építenünk a gondolkodásunkba, másrészt pedig a keresztény közösségeknek a mi életkörülményeink között kell hirdetnünk az evangéliumot. Ezek a szempontok határozzák meg cikkünk felépítését. Időrendben ezek a kérdések merültek föl először a felszabadítás teológiájában, de alapvető problémáknak bizonyultak: továbbra is érvényesek maradtak, és újabb fölfedezéseket is képesek magukba olvasztani.

I. Utat találni . . .

1. Minden teológia Istenről szól. Végeredményben Ő a teológia egyetlen témája. Jézus Krisztus Istene számunkra titok. A józan teológia ezért tisztában van azzal, hogy valami igen nehezet, ha nem lehetetlent kutat, amikor a titokról akar gondolkodni és beszélni. Erre utal Szent Tamás híres mondata: „Több az, amit nem tudunk Istenről, mint amit tudunk róla.” Fontos, hogy ezzel tisztában legyünk, ha a hitről kezdünk gondolkodni. Bár nem teológiai összefüggésben, de ugyanazt a gondolatot fejezte ki José Maria Arguedas perui író: „Amit tudunk, az sokkal kevesebb, mint az a hatalmas remény, amely eltölt bennünket.” Valóban, Isten inkább a titkot őrző remény tárgya, mint a tudásé.

Hogyan találhat az ember utat ahhoz, hogy Istenről szólhasson? A felszabadítás teológiájának szemszögéből azt mondjuk, hogy az ember elmélkedik Istenről, majd eszerint cselekszik, s csak ezután kezd el gondolkodni is róla. E megállapítást így értjük: Isten tiszteleté és akaratának megvalósítása elengedhetetlen feltétele a róla való gondolkodásnak. Csak a misztika és a gyakorlat talajáról lehet valóságos és tiszteletteljes gondolatmenetet kiépíteni Istenről. A gyakorlatban, pontosabban a szegényekkel törődésben az Urral találkozunk, ez a találkozás egyben mélyebbé és igazibbá teszi szolidaritásunkat a szegényekkel. A kontempláció és a történelmi elkötelezettség elengedhetetlen s egymással kölcsönhatásban lévő dimenziói a keresztény életnek. A titok a kontemplációban és a szegényekkel való szolidaritásban nyilvánul meg; ez az *első aktus*, a keresztény élet; csak ezután ösztönözhet ez az élet utánagondolásra – s ez a második aktus.

Az elmélkedés és a cselekvés együtt mintegy az Isten előtti *hallgatás* idejét alkotja. A teológiai gondolkodás pedig: *beszéd* az Istenről. A hallgatás Isten és ember szeretetteljes találkozásának előfeltétele, amely az imádságban és az elkötelezettségben megy végbe. Azt tapasztaljuk, hogy a szavak elégtelenek mély átélésünk kifejezésére – de ez gazdagabbá és szerényebbé teheti beszédünket. A teológia a hallgatás által gazdagított beszéd. Egy kis ábra szemléletesebbé teheti mindezt:

ELSŐ AKTUS
Kontempláció
Gyakorlat
HALLGATÁS

MÁSODIK AKTUS
Teo-lógia
BESZÉD

2. E két idő megkülönböztetése kulcsszerepet tölt be a teológiai módszerben (a metódus a görög hodosz szóból származik: út), vagyis: azért jár így el, hogy a hit fényében eredményre jusson. Ez bizonyára sokkal hagyományosabb álláspont, mint sokan gondolják, ezért hangsúlyozzuk, hogy nem csupán a teológiai módszertan kérdéséről van szó, hanem Jézus tanítványainak életmódjáról.

Az a könyv, amely az első keresztény közösségek történetét (Práxeis, Acta = tettek) beszéli el, sajátos és eredeti módon „útnak” nevezi ezt. Legtöbbször önmagában, minden jelző nélkül használják ezt a fogalmat. Aki az utat követi, az sajátos életforma szerint él: a görög fogalom mindkettőre utal. A keresztényeket sajátos magatartás, életstílus jellemzi. Erről ismerhető fel a keresztény közösség a zsidó és a pogány világban, amelyben él és tanúságot tesz Istenről. Az az életforma olyan gondolkodási és cselekvési mód, olyan út, amelyen „a Lélek szerint élünk”. (Róm 8, 4.)

A kereszténnyé válás útja alapozza meg azt az utat, amelyre rá kell lépniük azoknak, akik a teológiát akarják művelni. A mi módszertanunk: a lelkeségünk (vagyis az a mód, ahogyan keresztények vagyunk). Isten titkáról csak Jézus követése által gondolkodhatunk. Egyedül a lélek szerinti élet alapján lehetséges,

hogyan elgondoljuk és hirdessük az Atya szeretetének ajándékát, amelyet minden embernek megad. Talán éppen a keresztény élet és a teológiai módszer e kapcsolata az oka annak, hogy Latin-Amerika keresztény bázisközösségei táplálják e teológiai fejlődést.

Minden keresztény élet a megtéréssel kezdődik. Szakítani kell a személyes és a társadalmi bűnökkel, az új útra kell térni. Ezt a feltételt és követelményt kell teljesíteni ahhoz, hogy megkaphassuk Isten Országát (vö. Mk 1, 15.). A megtéréssel elhagyjuk saját utunkat (vö. Lk 10,33 sk.), és a mások, embertársaink, elsősorban a szegények útjára térünk. Ez a termékeny teológiai munka feltétele is. A szegények világába hosszú és fárasztó folyamat során léphetünk be, ott azonban Azzal találkozunk, akiről a teológiának beszélnie kell. Ez a folyamat nemcsak nehéz, hanem veszélyes is. Az Élet Istene szólalhat meg itt.

II. ... a szegények felől...

1. A latin-amerikai valóságot az a szegénység jellemzi, amelyet Pueblában „embertelennek” (29. sz.) és „az evangélium szelleme ellen irányulóknak” (1159. sz.) nyilvánítottak. Medellín közismert kifejezőmódja szerint az „intézményesített erőszak” állapota (16. sz.) uralkodik itt.

Ma egyre világosabban elismerjük, hogy mivel jár ez a helyzet: a szegénység halált hoz. Halált, amelyet éhség, betegség vagy elnyomás okoz, s az elnyomók saját privilégiumaik veszélyeztetését látják az elnyomottak felszabadítására irányuló minden kísérletben. A fizikai halálhoz hozzájárul a kultúra halála is, mert az elnyomók igyekeznek mindazt megsemmisíteni, ami a világ nincstelenjeinek egységet és erőt adhatna, hogy így az elnyomás gépezetének könnyű zsákmányává tegyék őket. Teológiai kísérletünkben itt kap helyet a társadalmi elemzés – ennek segítségével érthetjük meg, hogy a halál milyen konkrét formákat ölt Latin-Amerikában.

Ezért beszélünk tehát a szegénységről, emberek és népek, kultúrák és hagyományok elpusztításáról; s különösen a legszegényebbek nincstelenségéről: az indiokról és a feketekről, s e két népcsoport nótagyairól, akik kétszeresen is a peremre szorultak és elnyomottak. Nem valami „társadalmi helyzet” kihívásával állunk tehát szemben, mint gyakran gondolják, amelyhez tehát nem lenne köze az evangélium alapkövetelményeinek. Itt olyasmivel kell szembenéznünk, ami ellentétes az Úr által meghirdetett Élet Országával.

2. Oly sok ember igazságtalan halálának tapasztalata Latin-Amerikában hozzásegít minket annak az igazságtalanságnak mélyebb megértéséhez, amelyet Jézus halála jelent. De a „kereszt botránnya” is bevilágítja valóságunkat, és még szembevetőbbé teszi az ellentmondást a halálnak ez állapota és az életnek Krisztusban kapott ajándéka között.

A János-evangéliumnak Jézus pöréről szóló drámai beszámolójában átéljük, hogyan válik Jézus vádlottból bíróvá. Népeinek elöljárói még saját nemzeti meggyőződésük elárulásától sem riadnak vissza („Nincs királyunk, csak császárnak”, Ján 19, 15.). János teológiájában a kereszt a világ szegényeivel egyggyé lett „Ember” (Mt 25, 31–46.) trónjává alakul át: Ő Király is, az Élet Országának királya, aki éppen a kereszthalálban, majd a halál feletti győzelmében, a feltámadásban nyilatkoztatja ki magát.

A halálon átjutott élet fényében kell ítéletet mondanunk arról az állapotról, hogy szubkontinensünk népeinek nagyobb része idő előtt és igazságtalanul hal meg. Vizsgálatunkból kiderül az is, hogy az átfogó felszabadítás legmélyebb értelmét – s ez klasszikus, régi gondolata a felszabadítási teológiának – alapjában az Élet Országá ajándéka mutatja meg. Ez az élet Isten egyetemes akarata szerint minden emberi dimenziót összefog, s ezért ellentmond a szegények és el-

nyomottak igazságtalan halálának – amit Medellínben és Pueblában teológiai szempontból „a bűn állapotának” mondtak.

3. Az élet ajándéka az igazságtalan halál elutasítását sürgeti. Ez a végső motívuma annak, hogy szolidaritást vállalunk a szegényekkel, annak az Istennek a nevében, akiben hiszünk. Akadhatnak más, jogos okok is: a mai szegények szenvedése; ennek a helyzetnek társadalmi elemzése, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a mai állapot történelmi okait felismerjük; annak elismerése, hogy a szegények is cselekvő alanyai a történelemnek. Végső soron azonban a keresztények elkötelezettsége teocentrikus; Istenbe vetett hitünkön alapul: az Élet Istene Ő, aki Jézus Krisztusban megnyilvánult. Ez a döntés összefügg istenhitünk és az Ő Országának eljövételébe vetett reményünk lényegével. Életünk középpontja az Úr – minden egyéb ráadás.

III. ... hogy tanúságot tegyünk a feltámadásról

Hogy minden népet tanítványává tegyenek (Mt 28, 19.) – ezzel a feladattal bízza meg tanítványait a Feltámadott Galileában – ott, ahol azelőtt tanított. Az egyetemes üzenet így az elfelejtett és megvetett galileai táj pecsétjét hordozza magán.

1. Nem könnyű feladat Istenről szólni a szegénység és az elnyomás világában. Ebben a világban nagy örömök és hatalmas alkotó képességek is találhatóak a súlyos szenvedés meg az állandóan fenyegető csalódás és kétségbeesés mellett. Ezért Latin-Amerikában a fennálló jogtalanság ellen harcolók között is különböző irányzatokra bukkanunk. A világ, amelyben élünk, tele van nehézségekkel és lehetőségekkel, tévedésekkel és kétségbeesett megoldási kísérletekkel, de olyan irányokat is mutat, amelyek tisztelik a legmélyebb emberi értékeket. Hihetetlen egoizmust találunk s minden lehetséges jogtalanságot – de ugyanakkor szerény és határozott nagylelkűséget is, a változtatás vágyát s olyan teremtő kezdeményezéseket, amelyekre a latin-amerikai népek legértékesebb hagyományai annyira érzékenyek.

Ez a forrongó világ válaszút elé állítja keresztény életformánkat, s politikai és lelki ítélőképességet kíván tőlünk. De nem hagyhatjuk megválaszolatlanul ezeket a kérdéseket, ha figyelni akarunk arra, amit az Úr a történelmen át mond nekünk.

2. Latin-Amerikában a teológia kérdése ez: hogyan lehet úgy beszélni Istenről, hogy az megfeleljen az igazságtalan szegénység helyzetének, annak a szegénységnek, amelyben a nagy többség él (megvetett fajok, kizsákmányolt társadalmi osztályok, peremre szorított kultúrák, elnyomott asszonyok). Úgy kell beszélnünk Istenről, hogy gondolatmenetünk arra a reményre épüljön, amelyet a felszabadulásáért küzdő nép táplál. A fájdalom és öröm, a bizonytalanság és bizonyosság, a nagylelkű áldozatkészség és a kétes magatartásformák között mindig jelen kell lennie hitünk e belátásának.

Úgy gondoljuk, hogy ezekben a kifosztott, de reménykedő országokban mostanában egy prófétikus és egy misztikus hang szólal meg Istenről. A kontempláció nyelve tudja, hogy minden az Atya szabadon ajándékozott szeretetéből származik. A prófétaság nyelve viszont megbélyegzi a jogtalanságot és a kizsákmányolást annak strukturális okaival együtt. Ebben az értelemben beszéltek Pueblában arról, hogy „a mi Urunk Jézus Krisztus szenvedő arcát felismerhetjük egy elnyomott nép tagjainak fájdalomtól eltorzuló arcában” (31–39. sz.).

A prófétaság nélkül a kontempláció nyelvét az a veszély fenyegeti, hogy nem veszi észre azt a helyzetet, amelyben Isten cselekszik s vele találkozhatunk. A misztikus dimenzió nélkül viszont a prófétai nyelv könnyen beszűkül, s nehezebben ismeri el Azt, aki mindent újjáalkot. „Énekeljete az Úrnak! Mert kisza-

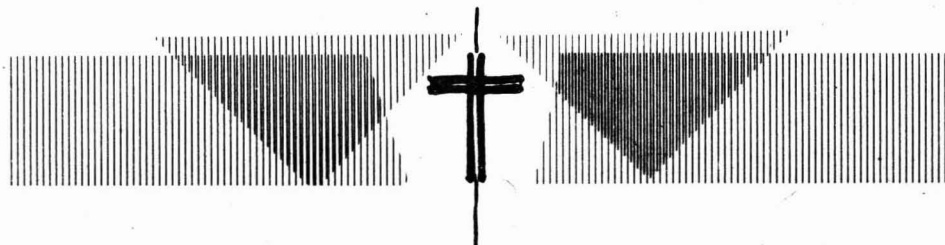
badította a szegény lelkét a gonoszok kezéből.” (Jer 20, 13). Az ének és a felszabadulás: a hála kifejezése és az igazságosság követelménye. Ezt kívánja tőlünk az a keresztény élet, amely hűséges marad Jézus Krisztus Istenéhez, s nem menekül spiritualisztikus kísérletekbe, de nem szűkül le a politikára sem.

3. Mindkét nyelv Isten Országának ajándékát akarja közölni, amelyet Jézus életében, halálában és feltámadásában nyilatkoztatott ki. Ez a lényege annak az üzenetnek, amelyet újra fölfedezünk a magunk valóságában, s amely bennünket közösséggé, ekklesia-vá fog össze, ahol megpróbáljuk átgondolni hitünket. A teológia egyházi feladat. Abban az egyházban művelik, amely a halált legyőző életről tesz tanúságot a történelemben. A feltámadás tanúja az, aki az élet mellett dönt saját életének minden megnyilvánulásával, hiszen az Isten Országának teljességébe minden beletartozik. Az életnek (az anyagi és lelki, a személyes és társadalmi, a jelen és jövő életnek) ez a tanúsága különösen fontos azon a szubkontinensen, amelyet a korai, igazságtalan halál jellemez, de azok az erőfeszítések is, hogy felszabaduljanak az elnyomás alól. A halál és a bűn valósága cáfolni látszik a feltámadást. Az lesz a feltámadás tanújává, aki szinte gúnyosan kérdezheti: „Halál, hol a te győzelmed?” Ez a kérdés hangzik felénk az olyan tanúságból, mint például Romero érseké.

Erről az életről szól az Eukarisztia ünneplése, amely az egyházi közösség legfontosabb feladata. A kenyértörésben Jézus szeretetére és hűségére emlékezünk; azokra, akik őt halálra adták, s a szegényekhez szóló küldetésének megerősítésére a feltámadásban. A kenyértörés a kiindulópontja s a célja is a keresztény közösségnek. Benne fejeződik ki mélységes közösségünk az emberi fájdalomban – amelyet gyakran éppen a kenyér hiánya idéz elő; s ennek örömeiben ismerjük el a Feltámadottat, aki életünket adja s a nép reményét táplálja, amely tetteire és szavaira összegyűlt körülötte.

A felszabadítás teológiája azon fáradozik, hogy Istenről beszéljen. Arra tesz kísérletet, hogy az elnyomás, a jogtalanság és a halál világában az Élet Szavát megszólaltassa.

(Sz. J. fordítása)

Hűvös nyár jön rám

Itt ülök újra Esztergom fölött.
Vörös és sárga csikok az alkonyati égen
és rézvörös sebek végig a Dunán.
Hűvös nyár jön rám, érzem, fázni fogok,
mintha egy óriás harang
huzatos búrája alatt élnék. Dehát
hova költözhetnék el innen,
mikor te nem vagy már sehol?!

Derekamra pokrócot csavarok jó szoroson,
mint hajó fedélzetén senkitlen és semmitlen kivándorlók
és éjszakánkint kegyelmező szavakra várok,
melyekben majd átmelegszik újra a kezéd.

Jelenés

Tompán fehéredik a tó a domb alatt,
mint ledöntött sírkő a napsütésben.
Jobbra tőle ligetes facsoport.
A fák közt, zsákvászon ingben,
leborotvált fejű lány térdepel
és hegedül magányosan.
Izgatott, kék lepkék csapongnak válla körül.
Biciklit tolok a lompos fűben
s megállok, hallgatózom:
talán filmet forgatnak angyalokat öldöklő időkről?
talán egy hasadt lélek társalog titkos Istenével?
Vagy támadnak még ma is a porból
muskátliszagú Szent Johannák?
Jajgat a hegedűje, mint amikor élve
hasítanak szíjat vértanú testből,
jajgat, mint karóba zuhant vércse
virágos szőlőhegyen.
Dobogó torokkal indulok felé
és vérezni kezd lassan a kézfejem:
ó, hát mégis csak ember vagyok,
aki alkalmas csodákra is?
Kezem a kormányon, fejem az égben s véreből
lepkék isznak
és könnyülök tőlük, mint akit a bűnösök is
szeretni tudnak és az örültek is:
csupa bogárdongás a mellem, csupa kamilla-remegés,
biciklim feszes küllőit vadmuhar recepteti.

Örvendetes olvasó:

quem Virgo genuisti – kit Szűz szültél

Szent Bernward (960–1022) életét jól ismeritek, patres et fratres, de tán mégsem árt nagyművész, nagypolitikus, nagyimádkozó arcának néhány vonását (halotti maszkja szebb a legszínesebben, legillatozóbban nyíló rózsánál!) újra végigtapogatni áhitatos és illedelmes sietséggel, – mert közületek egy-egy túlfiatallal, vagy néhány tiszteskorú főben az emlékezet, meglehet, elszunyókált.

III. Ottó császár (980–1002) nevelője volt. Az egzaltált uralkodó ujjászülető római birodalomról, Keresztény Világimpériumról ábrándozott. Édesanyja, Theophano: bizánci császárlány, germán udvarába Kelet ezeregyéjszakai pompáját hozta, szinte ő maga is arany mozaik volt Bernward szemében. Reims leg-tudósabb érseke, a későbbi II. Szilveszter pápa megismertette Bernwarddal az arab orvosi, matematikai, egyetemes természettudományi és raffinált vegytani (szinte mágikus) scientiát. Mainz érseke, államférfi és aszkéta Szent Willigis úr? A Cluny kolostor morális megújulásának friss forrásával csillapította Bernward univerzalitásra vagyó szomjúságát. Bernward, római zarándokútján, antik szobrokkal, szarkofágokkal találkozott, de Hildesheim környékén, pusztában vagy teutón vadonban: pogány összetört idolk idomai sem voltak ismeretlenek előtte, mikor bronzkapuit, feszületeit, kandelábereit, saját apokaliptikus koporsóját és legkedvesebb Szent Mihály-templomát tervezte, építette, harangöntőként égi harmat verejtékével megformálta.

Tanítványa, III. Ottó, egy szép tizedik századi Advent első vasárnapján ezzel a tervvel állt Bernward elé: készítsen fantasztikusan gazdag *Betlehem*et bizánci Theophanonak, édesanyjának, karácsonyi meglepetésként.

Bernward művészi, mélyen ájtatos, politikus és pedagógus, misztérium-játékos és püspöki lelke mohón kapott a terven és – legtermészetesebben – imádságba fogott, a Szentlélek Úristen segítségét kérve.

Patres et fratres! Egyházunk századokon át ajánlotta és magasztalta az *elmélkedő* imádságot. Magától értetődik: az imádságnak ezt a legszebb, legszentebb műfaját csak azok tudják „gyakorolni”, akinek vérmesen hatalmas beleélő, szinte látomásos képzelőerejük, biblia- és legenda- és hittan- és történelem-ismeretük van, költők és tudósok egyszemélyben. Bernward persze hogy az volt. El-mélkedő imádságát, a mélylélektani vallomások tobzódó képzettársításainak módorában – közlöm veletek.

Édes Szentlélek Úristen! Számomra vallásunk minden dogmája, históriája, ünnepe és liturgiája, utólérhetetlen művészeti gazdagsága középpontjában egy életen át *Betlehem* sanctissima scenája állott. Angyalok, az ég és világmindenség csillagai, égi zene és földi zene, együgyű pásztorok és parádés-bölcs királyok, Teremtő Úristen és istállóban állatok, történelem és természet minden – Mi Urunk-akarta – paradoxona és véglete: *együtt* jelent meg számomra az *Evangelium* színpadán vagyis oltárán.

Felhők édes páholyából hirdetik az angyalok a pásztoroknak (*nem* az Imperium Romanum császáranak, *nem* Athén filozóf szofistáinak ...) az Úr születését, a

maguk angyal-módján, a maguk pásztor-dialektusában. Az angyalokat szenvedélyesen szeretem, mert édes *közvetítők* a Mennyek Titkai és a mi földünk aggodalmasságai között. Igen, „aggodalmasságai”-t mondtam, mert (elmúlván az Ószövetségnek, sőt az Újszövetségnek is történelmi ideje) – rejtelkedő, *absconditus* vagy Uram és ennélfogva mámorító boldogság, ha *hírnökeid* által szólsz hozzánk.

Freskókon, kódex-miniaturákon nem tudok betelni a Három Angyallal, kik meglátogatták Ábrahámot. Mihály volt? Gábriél volt? Rafaél volt? Talán most (pásztorok kucsmája, királyok koronája, szamarak és tehének istállója fölött), talán most is *ti* voltatok, akik Isten dicsőségét és a jóakarató emberek békeségét hirdettétek? Nagy hittudósok mily sokadalmas pandektáit böngésztem végig, hogy hitem megerősödésének érdekében megtudjam: a Három Angyal a Szentháromság előképe (örök valósága . . .) vala-é? Ezeket az előképeket, abszolút párhuzamokat Ószövetség és Újszövetség között végtelenül szeretem, a megfelelések *zárt* történelmi és hittani kompozíciókat alkotnak. Szent Jeromos, Dániel Könyvét kommentálva írja: az ifjak a tüzes kemencében Jézus „pokolra”-szállásának előképe! Dániel ebédje, kenyere, Habakuk próféta kezéből, az orosz-lánok barlangjában: az Eukarisztia előképe! (Dan. 14, 33–42).

Szent Mihály arkangyal! A te tiszteletedre építettem templomomat. Reims püspöke (II. Szilveszter pápa . . .) szintén beszélt előképekről nekem (igaz teológus-hoz illő, tapintatosan tapogatózó óvatossággal): a görög Arész, a római Mars a te! a te! Szent Mihály! a te megsejtésed vala? O jaj! Hívó lelkünk mennyire szeretne volna, ha mindörökre, mindsem mire ítélted és ölted volna a Sátánt, de nem: az Úr, számunkra egyelőre nem ismert üdvtörténeti okokból, megengedi a Sátán iszonyatos uraskodását a világban, Szent Pál egyenesen „e világ istenének” nevezzi (2 Kor 4, 4) és sok-sok zsínat is „e világ fejedelmének” kodifikálta.

Olyannyira, hogy (Szent Júdás levele, 9. vers) Szent Mihály arkangyal „Sem mert káromló ítéletet kimondani” a Sátánra, mikor ennek szándéka volt: Mózes holttestét *pogány* báránként a zsidóknak megőrizni, „felmutatni”, de Mihály a testet *eltüntette*. És újra: ó jaj kiválasztottjaink mégis, mégis, hányszor pogánykodtak, maguk-írta krónikáik és prófétáik szerint! Olvastuk Ozeás próféta könyvét . . .

Patres et fratres, fél életünket töltöttük azzal (túlzok? . . . nem baj, hiszen az Úr teremtett világa nem részegítő „túlzás”-e? A csodálatos kozmosz és természet, bővítoles cirkumstancia-képen körülöttünk: nem az Isten kegyelem-pazarló „túlása”-e? – hogy a misztikusok legszentebb tolvajnyelvét kölcsönözzük), – igen: mennyit kutakodtunk paradicsomkertnél gyümölcsösebb könyvtárakban, hogy az *angyalok* megteremtéséről, az angyalok lázadásáról, bukásáról, hitünk acélos izmosodása érdekében, mindent pontosan megtudjunk!

Mihály után: Gábriél! Újra előnt az Ég és föld közötti közvetítés, közlés, híradás végtelen édessége! Reims érseke, a mindentudó, mindentgyűjtő későbbi II. Szilveszter pápa őrzött (honnan? kitől származott?) laboratóriumában egy antik görög ivóedényt (szküfosz). *Irist* ábrázolta, Olympus hírnökét, a megtestesült szívárványt, legédesebb láncot istenség és emberség között, Gábriél élő előképe, Gábriél angyalszárnyaival. „Az Úr angyala köszönté szűz Máriát” (lexikonokban uszályhosszú cikkek az „Úr Angyala” pontos teológiai személyiségéről . . .) ez! ez! ez a boldogság, mikor a Mennyek félelmetes magassága szinte dalolva ereszkedik le hozzánk és ezáltal érezzük, hogy nem evakuált a Föld, végülis dilettáns statisztika a Sátán és – magunkhoz ölelhetjük Istent! *Ezért* énekeltél királyok, pásztorok, barmok fölött és csillagok között, ezért beszéltél tragikus intimitással vérrel verejtékező Krisztus Urunkkal keserű kehellyel szent kezekben, ezért hirdtetted sírlátogató Máriáknak a Megváltó feltámadását!

Ráfáél! (a reimsi érsek okos-okoskodó arábusai és mithográfusai szerint: lélekkísérő Hermés vagy Merkur volt maszatosra elrajzolt elődje?) Gyermekek Tóbiás őrangyal-kísérője, harmadik szent énekes vagy énekesnő a „quem virgo genuisti” világtörténelmi jelenet fölött a felhőkben és legboldogítóbb földközélemben! Hányszor vallottam, imádkoztam neked, hogy én, Bernward, aki boldonus világcsászár (III. Ottó) nevelője, Hildesheim-apátság és püspökség kanonikus „nagyura” valék: szívem és lelkem Istenvirága-mélyén mindig *gyermeknek*, gyermek Tóbiásnak éreztem magam. És? – az ember nem lehet „büntetlenül” a természettudós II. Szilveszter pápa tanítványa – azt a *halat* (Tóbiás Könyve 6, 2–9), Jézus Krisztus görögbetűs „ichthüs” monogramja, mindig úgy „úszattam” képzeletem telhetetlen akváriumában, mint *minden* óslény, őssejt, ősalga üveg-szemű, gyógyító, élő ikonját (Gen. 1, 21).

Hallom, hallom a Jó Hírt hozó angyalok zenéjét, énekét, a szférák muzsikáját, minden valóságos és képzelhető hangszeren és hangnemben, hiszen az Úr nemcsak látó szemet és faragó kezét adott nekem ajándékba, hanem fület is (tengeri rózsaszínű kagyló!) és? és? Miközben lantok és lyrák, gregórián és lyd, frig hangnemek simogatnak, hallom a pásztorok dudáját, kürtjét, furulyáját, a legmagasztosabb zenéhez evangéliumi ellenpontként a legegyszerűbbet. Így van ez édes rendjén, hiszen legájtatosabb zeneszerző társaim is *utcai* dalok rigmusára, melódiájára írták legszentebb miséiket.

Nagy, embernagyságú képes kódexek sorakoznak bibliothékámban: a világ minden idejének és országának zeneszerszámai vannak bennük lefestve azon kedves ürügyön, hogy Dávid király *mind* ezeknek az instrumentumoknak eliziumi „ricsajára” táncolt a frigyáda előtt. És most a pásztorok koncertálnak a jászol előtt. Én, Bernward is voltam gyerekkoromban sok szép karácsonyon papírbetlehemmel „házaló” pásztor vagy szakállas király; kolbászáért, kalácsért, szalonnáért, – Uram Jézus, Karácsony Kisdede, Te tudod, hogy ez *nem* volt sértés, káromlás, hanem naív és tiszta játék, Bizonyára Te is játszottál, kedves bohóságokat gyermekkorodban (ó, mért rejtély drága harminc év) gyermek Keresztelő Jánossal.

És ha most nagyban próbálkozom az *elmélkedő* imádsággal, van-e izgatóbb materiám, mint egymás mellé tenni a „kolduló” betlehemes parasztyerekeket és – Theophano bizánci császárnő elé tizezer gyertyával vonuló, aranykoporsós ereklyéket hordozó, selyembe-fűlt, bársonyba-ájult követségeket? Ahogy a pásztorok az istálló ajtajában leemelik érdes kezükkel koszos süvegüket, és ahogy a konstantinápolyi követek térdelnek, hasalnak keserves etikettel, az udvari kozmetikától szinte bábbá merevedett cezarina lábainál . . .

A jó pásztorok ajándékba *levágott* bárányt hoztak az incarnatus Deus-nak az istállóba, a drága szülőknak, hogy ételben ne szűkölködjének. Hoztak, legszebb szentképeken, tojást is, sajtot, túrót, fűszereket és gyümölcsöt. Nápolyi fantaszta betlehem-építő és kosztümöző bábszínházias mesterek egész lacikonyhát figuráltak szent és oltári színpadukra! . . . Ezt a *levágott* bárányt épp úgy megsirattam, mint a kost, melyet Ábrahám vágott le Izsák helyett (Gen. 22, 13).

Tudták-e? nem tudták . . ., hogy a Karácsonyi Újszülöttnek előképe volt az ő *levágott*, vacsora-ajándék bárányuk. Nem voltak írástudók, nem olvasták a világirodalom legfélelmetesebb, letragikusabb passzusát, Izaiás 53-at, 1-től 12-ig, mi Urunk Jézus Krisztus szenvedésének megjövendölését: „mint a juh, amelyet leölni visznek, vagy amint a bárány elnémul nyírója előtt . . .”

És a pásztorok nem zárandokoltak Rómába, császárok, pápák, mártírok, katakombák örök városába, ahol festményeken és szobrokon és mozaikokon az Úr Jézust *hol* Isten *Bárányaként* láttam ábrázolva, aki elveszi e világ bűneit (Magára veszi!), *hol* meg Jó Pásztoraként ül – pásztorbotja: Kereszt! szelíd nyája közepén.

Ha gőg volt ez bennem, amit most vallok sűgva-gyónva Neked, Uram Jézus, bocsásd meg nekem: az én híldesheimi Szent Mihály templomomba óriási freskót akarok festeni és festetni, Szent János Jelenéseinek 5. fejezete nyomán, a 6.-tól a 14. versig: a Bárány (Jézus! Isten!) végtelen dicsőségét, akit *leóltek* (5, 6), akit *mególtek* (5, 12), de – „óvé a hatalom, a gazdagság, a bölcsesség, az erő, a tisztelet, a dicsőség és az áldás!” És ezt a himnuszt zengi égen, földön, tengerekben a világmindenség minden teremtménye (5, 13).

Az *én* freskómon? Theophano bizánci császárnő és istállóban Isten-szülő Madonna, III. Ottó császár és pástorokkal együtt minden „lelki szegények” borulnak le a Bárány előtt. Pápák, hercegek, bíbornokok, az egész feudál-staffázs és ariszto-stáb, koldusoknál koldusabb franciskánusokkal karóltve; Athén minden hirhedt bölcsességénél bölcsőbb naív-néma remeték: arcuk egy Szentlélek-től ihletett mosolyával térítenek meg steril szofistákat, – legszelídőbb íróniával, mintha a gondolkodás bohócait próbálnák nadrágra rázni.

A Csecsemő, a Világegyetem teremtője, a Golgothán két lator között a harmadik lator (e rejtélyes hármasság, misztikus paradoxon: Szent Ágoston barokk tolla alá kívánczozik!), a Csecsemő az istállóban „fogadást” tart, „cercle”-t, ahogy a francia királyi udvarban mondják; minden csillagpályák, bolygók, évmilliárdos stellárium-ködök, királyok, kanászok, minden növények és állatok hódolnak most jászola előtt. Régi képírások istálló helyett barlangot festettek falaikra vagy pergamentjeikre: mennyi szép tudást, tudálékoskodást, jogos fantáziát és okvetetlenkedő képzeltést okoztak ezzel okos vagy oktondi vallástörténészeknek!

A Kisdéd kezében? Hol Világalma, máris keresztel, hol cseresznye, nyulacska, görög vagy latinbetűs szentkönyv, cinke vagy szürke veréb. Erre a szürke verébre vajon hogyan nézett a legpompázatosabb páva az istálló rongyos tetejéről (képíró társaim kedvelt motívuma); ő, a páva, régi regék hagyománya szerint az örökkévalóság, a halhatatlanság jelképe!

És az istállótól vagy bizánci barlangtól távolabb, Zakariás és Erzsébet házában, már a gyermek Keresztelő: nádszálakból, fűszálakból *keresztet* fabrikál. Édességnél édesebb, tragédiánál tragikusabb, hogy száz meg ezer festő képén, mikor Kisjézus és Kisjános cicázva játszadoznak, nem veszik észre a Golgotha nádszál-előképét!

Érkezik Gáspár, Menyhért, Boldizsár az istálló vagy barlang csillag-jelölte Epifániájára. Festőtársaim állatmesét, tündérmesét, királykoronázó díszmenetet, púpostevés karaván-processziót, parádés, kutyás, sólymos hajtóvadászatot, ószövetségi nászünnepet felülmúló színpadi jelenetet véstek, pingáltak, duzzadó bronzsal domborítottak.

Édes jó Szentlélek Úristen, akivel most elméledő imádságban beszélgetek, három dolgról szeretnék szólni Neked a *művészetekkel* kapcsolatban.

A három királyok menetében sok-sok festő-mesterem és tanítványom a királyokat és kísérlőiket saját, élő, reális, konkrét kortársaikról másolták és azóta is, évszázadokon át, a legszentebb szenteket és szentnőket legföldiesebb, legnaturálisabb modellekről mintázták. Uram: hol úgy éreztem, hogy vétkes, „elpogánykodó” eljárás ez részükről, – hol meg úgy éreztem, hogy Te teremtetted úgy az embert, hogy csak antropomorf módon képzelhetünk el Téged a Mennyekben; *nem* a Te szándéked szerint van a bizánci képrombolás és ennél fogva: az Egekben megengeded a sok evilági portrét a szentképeken. A végső felvilágosítást alázattal várom imáim számolyán.

A második szélfuvallta, felhőfuttatta gondolatom: az ezerféle betlehemi ábrakon a kunyhó romjai, az istálló és – Néró meg Caracalla palotájának legmonumentálisabb, forum romanumot idéző márványroncsai *együtt* izgatón mutatnak

előre egy „szürreális” festészeti stílus felé: erről is, rózsafüzér karkötőjével csuklómon várom válaszodat.

Harmadik „ima-ábrándom” a művészet témája körül bizonyára rokon a másodikkal. A képzelet teljes szabadságára gondolok (és ez a szabadság a te Szentháromság Egystenséged teremtő szabadságának evilági árnyéka lehet csupán!). Egy döntő példa erre, Bizáncból. A Három Király: három hellénszép görög ifjú egy ikonon; ezen az álom-architektúrás, bíbor-figurás képen mindenki ifjú: Madonna, József, vízmelegítő chitónos nimfa-dajka; istálló itt, vagy barlang, vagy a közismert ajándékok: sehol. Szentlélek Úristen, ha „végtelen” művészeti szabadságot adtál, hála érte és? – mutasd meg mégis szegény Bernwardodnak (ha alkot) e kincses „végtelenség” legillőbb határait!

Gáspár *mirrhát* hozott. Az Ószövetségben királyokat kentek fel vele, olajjal keverve; előkelő nőknek bódító-hódító illatszere volt (44. zsoltár, 9. – „öltözékedből mirrha és álóé illata árad”). Nagy Betlehem-színpadomon ott lesz bűnbánó Magdolna, illatszeres alabástrom flakónjával!... A holttesteket is mirrhával dezodorálták: Nikodémus Jézus holttestéhez „vitt mintegy száz font mirrha és álóé-keveréket” (János 19, 39): hogyan gyúrnám meg őt is, III. Ottótól ajándékba kapott legfinomabb viaszból, Betlehem szent statisztájaként!

Menyhért *aranyat* hozott. A gyermek Jézus alig párnapos ujjával *játszott* a drága érméssel (ó! ha igaz! ha valódi ereklyeként ezekből csak egy is kezemben lehetne, mert akkor, Betlehemben, *Isten* keze érintette őket! melyek a kegyetlen dúsgazdagok ördög-ürülte, átkos kincseit jelentik a világhistóriában. Emlékezett-e Jézus Urunk e játékra, mikor a dúsgazdagról és a fekélyes koldus Lázárról mondá példabeszédét? (Lukács 16, 19–23). Nagypénzek nagyhalmozóinak örök kárhozatáról és szent szegények örök üdvösségéről? „De jaj nektek gazdagok... jaj nektek, akik most jóllaktok!” (Lukács 6, 24–25).

Hogy Betlehem-építésemben kezes segítségem lesz-e a Szentlélek Úristen – bizony még nem tudom. De jóstehetséget (ó, én legérdemtelenebb!) adott: négy-száz év múlva egy derék spanyol, angol királyi udvarban nevelő, Vives Lajos, amellet, hogy megírja a „világfilozófia” történetét (de initiis et sectis: kezdetek és tévedések), – megírja szent-humánus művét, *Szegények Felsegítése* (De subventione pauperum), Úr Jézus aranytagadó akarata szerint.

Boldizsár *tömjént* hozott. Betlehemem szent alakjai között ott leszen Zakariás, Keresztelő Szent János édesapja, az Úr templomának szentélyében az illatszerek (tömjén!) papja: illatárban hirdette meg néki Gábiél a Keresztelő születését. És (igen!) melléje fogom állítani Ábel figuráját, akinek áldozatára „az Úr kegyesen tekintett”. Genézis 4,4 ugyan nem említi az Ég magasságáig egyenesen felszálló füstöt, de ezt régóta így képzeljük: a szívből jövő imádság szimbóluma ez, Boldizsár tömjénének, Zakariás templomi illatszerének előképe. Betlehememben ezt tán viaszból göndörítem, tán kócot szagosítva égetek és ha *nem* ilyen imádkozó áhitattal végzik, ezer kábító tömjéntartóból, Theophano bizánci metropolitái, bazilikáik kupolái alatt „ortodox” szertartásaikat: Káin sorsára jutnak.

Szép legendáink szerint a Három Királyok a három életkort jelentették: ifjúságot, férfiúságot, aggkort. Ami után? A halál következik. Mintha a legigazabb hívők is elfelejtették volna a Pávát: a feltámadás és örökélet legdogmatikusabb madarát. És Hildesheimben is, másutt is, mindenütt, ki nem fogytak a haláltáncjátékokból. Ezeket nem tiltottam meg, de *Feltámadás*-misztériumokat rendelttem passió-játékos színészeimtől, akiktől? akiktől? – még egy másik teológiai szcénát kívántam, és ezt, szép színes szobrok alakjában el fogom helyezni a sok-sok tájat, sok-sok jelenetet ábrázoló, világ-tág Betlehememben.

Keserves fájdalommal, töprengéssel töltött el a történelmi tény: mikor az Úristen megtestesült itt a földön, a mi legirgalmasabb Krisztus Urunk alakjában –,

Heródes őrjöngő kegyetlenkedése következtében csecsemők százai, ezrei pusztultak el, kétségbeesett anyák, drága Szűzanyánk előképei, agonizáltak kifejezhetetlen fájdalomukban. Hittitok. Nem mintha balga és gógös eretnekként a titok megfejtésével hivalkodnék, mindössze legalázatosabb hívőként, elmélkedő imádságom szerény gyümölcsét fogom ábrázolni paradicsomi lugasban: Szűzanyánk, Mater Dolorosa, *magyarazza* a gyermeküket sirató édesanyáknak az ő és újszülötteik végtelen és örök boldogságát a Mennyekben, a földi tragédia véres, de illanó percei után.

A Három Férfiú (varázslók? filozófusok? keleti despota monarchák? – ezek a lehetőségek és variációk majd *másik* elmélkedő imádságom tágyai lesznek) immár idézett szép legendáink szerint a távol Keletet („minden világtájat” . . .) képviselték a megtestesült Ige és a tájékozatlan csacsi meg tehát kérdésre tágult naiv szemei előtt.

Sok-sok szentföldi zarándokkal beszélgettem, merész utazókkal, akik Jeruzsálemtől és Betleheimtől, ájtatos kíváncsisággal mérföldek százait, ezreit tették meg (hittérítés láza is hevítette szívük dobogását!) a távoli Kelet felé. Sok-sok szobrot, képet, tekercset hoztak magukkal, és ezeket most felhasználom Theophano karácsonyi Betleheméhez: India bolond isteneit, Kína kócos misztikusait, Óceánia torz bálványait. Ezek a pogány nagy-kacatok ott fognak csücsülni, táncolni a napkeleti királyokat kísérő tevék hátán, egyrészt mulatságnak, másrészt fájó alázattal (misztikus okokból indokolt késedelmessége miatt), de virágzó bizalommal (qui corroboret nobis spem: aki erősítse reményünket) az Úr Jézus országának eljövetele iránt.

Drága Szentlélek Úristen, sanctus Spiritus és creator Spiritus: elmélkedő imádságomat és szobrászkodó Betlehem-kedvemet legviharosabb, legszínesebb *látomással* jutalmaztad. Angyalok alakjában zuhogtak fölém, – fáról levelek, virágok, gyümölcsök! – a teológiai és sarkalatos erények, betlehemi szertelenszép éneket énekelve.

A *Hit*: fehér szárnyakkal, csillogó gyémántokkal. A *Remény*: zöld mise-palástban, smaragd diadémmal. A *Szeretet*: hajnal áradó rózsaszíneiben, szivárvány tollakkal. *Okosság*: Akvinói Szent Tamás katedrai kámzsájában, Napnál ragyogóbb lobogó hajfűrtökkel. *Igazságosság*: mérlegserpenyők helyett ezüst rózsafüzért feszített hűrként két keze között. *Lelkierő*: mintha száguldó, ifjú bíbornok lett volna, ölelte testét a dogmatika dalmatika. *Mértékletesség*: teste, ruhája, hajkoronája tovaúszó alkonyi felhő, mennyország suttogó sóhaja.

Enekük?

„Téged vár a népek lelki sötétsége, Isten!
Nincs, ki nekünk harcainkban segítene itt lenn.
Ha szentséges arcod ragyog vándorutunk végén,
megnyugosznak egymás mellett a nemzetek békén”.

Pierre Emmanuel

Hazai hírközlő szerveink párizsi tudósítói nem vélték megemlítenedőnek 1984. szeptember 24-én a kiváló francia költő halálhírét. Még irodalmi hetilapjaink is némák maradtak rakétás s űrhajós korunkban: nem szóltak annak a poétának az elhunytáról, aki mindig központi kérdésnek tekintette „Az Ember védelmét az elidegenítő erőkkal szemben” (Rónay György szavait idézem, aki buzgón fordította verseit s tanulmányait). Pedig igazán nem volt ismeretlen nálunk: még a háború alatt méltatta mind a *Gazette de Hongrie*, mind pedig a *Nouvelle Revue de Hongrie*, s Dobossy László már 1944 januárjában ismertette munkásságát a *Magyar Szemlében*.

1916. május 3-án a délfrancia Pau városa melletti Ganban született. Mennyiségtani és bölcsészettani tanulmányokat folytatott. 1942-ig egy katolikus iskolában tanított, közben megjelent első verskötete (*Orpheusz sírja*) és csakhamar Aragon, Éluard és Char oldalán a letiport francia lelket ébresztő ellenálló költő-harsonások egyike lett kötetcímeiben a *Marseillaise* sorait idéző verseivel. Hugói lendületű sorai a francia líra élvonalába emelték. 1947 után, mint sok más francia költőtársa, befelé fordult s csalódásában a Bibliából merített ihletet, a spanyol misztikusokban, a lélek örvényeit kutató Jouve verseiben és Hölderlin lírájában talált inspirációt. 1951-ben jelent meg *Bábel* című apokaliptikus poémája, mely egyszerre a teremtés zengő szimfóniája és a vergődő ember nyugtalan jajkiáltása. Zengzetes ékesszólása, viharos tempója, nyelvteremtő ereje, tökéletes technikája, érzékletesen zsúfolt képei az úgynevezett újretorikus iskolával rokonítják. Költészetének igényessége Alföldy Jenő szerint Shakespeare szonettjeire és Csokonai vagy Arany művességére emlékeztet.

1959-től sok közéleti tisztség hárult reá a rádióban, majd a televízióban, egy ideig a Nemzetközi PEN-Club, illetve a Francia PEN elnöke volt. 1963-ban, amikor már Claudel örökösének tekintették, elnyerte az Akadémia költői nagydíját, s 1968-ban magába az Akadémiába is beválasztották, miután közben szinte évenként jelentek meg újabb kötetei.

Visszatérve a magyar vonatkozásokra: 1955-ben ama huszonnyolc költő egyike volt, aki részt vállalt az immár irodalomtörténeti jelentőségű *Hommage à Attila József* című kötet fordításából. Később Vörösmarty, Kassák és főleg Pilinszky verseit ültette át, utóbbihoz szoros barátság fűzte. Hazánkban kétszer is járt, s 1964-ben verset írt Illyés Gyulához. Mi még jócskán adósai vagyunk. Bár az első fordító (Gereblyés László) óta a legújabbig (Bárdos László, Nagyvilág 1983, 8) sokan tolmácsolták nálunk (a legtöbbet Rónay György, de magyarította Illyés, Nemes Nagy, Jékely, Rába, Somlyó és Justus is, valamint újabban e lap hasábjain Reisinger János), önálló kötete még nem jelent meg annak a nagy költőnek, aki így szólt Illyéshez írt versében:

Aki igazára lel
Fivére tekintetében
Azt győztesként várja hely
Földön népben ön-szívében*

* Timár György fordítása

Orpheusz és Krisztus

Pierre Emmanuel halálára

„Par quel affreux travail le monde est-il conçu?
et quel acharnement sur soi la lumière
durcit jusqu'au diamant son épaisseur de pierre
qu'abîme le remous viscéral de la Nuit?”

Mily szörnyű kínban fogant e vajúdó világ?
és a fény micsoda öntépő szenvedélye
gyúrta gyémánttá kökemény sűrűségét
mit felfal a behemót örök Éjszaka?

(Pierre Emmanuel)

1

Hallod a hárfazenét? Mint bűvöl a szemfényvesztő szépség!
Sírok felett a szél virággal csókolózik – pereg a szírom száll a sóhaj
Életről álmodik a pipacs önkívületben lilába lankadó ajakkal ...
Leszáll az alvilágba mélyen – ernyedt istenek műextázisában
haldoklik a vértelen Valóság – Hol bújkál a Kedves?
Euridiké árnya száll előtte hol ájult vadak szenderegnek
Hadd láthassam hát újra kék szemét! – Az Árny már eltűnt
a pokol kapui zuhogva becsukódtak – teljes lett az Éj.

2

Hárfahangon száll a reggeli szélben s egyre ércesebben
új zene szól majd rázódik a Városra a Tűzvihar
Orpheusz sírja beszakadt de az üres sír Tűz fészke lett!
Mint kezdetben az élet-keltő ösvizek felett
lebeg a Lélek az emberóceánon – az Értelem s a Teljesség
megszületőben. A szétporló időben lélektől lélekig lobog a láng
tűznyelvek szállnak-suhognak a szélzivatárban
s ha két igaz lét lángja időnként összelobban
az örök szeretet szíve örömtől dobban abban.

1984. szept. 27.

Ahol a halál nincs többé

1984 szeptemberében elhunyt Pierre Emmanuel. A *Francia Catholique* című lap, amelynek szellemi irányítója volt, egy három évvel korábbi cikkének újraközlésével emlékezett meg róla. A cikk *Széljegyzetek* című, állandó rovatában jelent meg, 1981. június 12-én. Hogy miért éppen ezt az írást tették közzé újra, azt már-már túljátszott végzettségűvel indokolja a tragikus véletlen: alig három évvel megírása után ugyanaz a betegség okozta a költő halálát, mint a cikkben megörökített jóbarátét. A személyes indíttatáson túlnőve azonban egyetemes horderejű meditáció lett a cikk. Szigorú szembenézés az elleplezett végső pillanattal, és azzal, ami odáig vezet, szenvedélyes ítélet a korunkban dívó, hamisan megnyugtató, elkényelmesítő viselkedésmódokkal. Mégsem prófétai a hangnem, a kiállás: gyónás vegyül az elmélkedésbe, tulajdon gyöngeségének megvallása. S így ismét személyesre fordul a szó, egy magasabb szinten, amelyen a legszemélyesebb érzés, félelem, vágy is már minden ember helyett beszélhet.

A fordító

Mindenki egyedül hal meg, bármilyen gondoskodó szeretettel vegyék is körül hozzátartozói: banális kijelentés, de fölmérhetetlen, kimeríthetetlen ez a közhely. Tolsztojnak volt ereje megmutatni e mélységes elhagyatottságot, amelytől ösztönös, irtózatossággal fordulnak el az élők. Csak egyetlen társunk élje át tudatosan vagy öntudatlanul, hogy lényét fokról fokra birtokba veszi a halál, máris fölmérhetjük magunkban ezt a közönyt. Egyik legkedvesebb barátom meghalt abban az órában, amelyet „hosszú betegségnek” illik nevezni, szépítő kifejezésként a „rák” szava helyett, amely a testi megjelenés látványos pusztulását, lassú és borzalmas haldoklását idézi föl.

Barátom szervezetében majdnem három évig terjedt a betegség, míg eljutott a végső stádiumig. Ezalatt többször is fölhívtam, meglátogattam, de jelentkezéseim közé szünetek ékelődtek, két-három hónapnyi, bűnös hallgatások, telve jó szándékkal és tétova lelkifurdalással.

Közben ő a halálát élte meg, kiszolgáltatva az orvosoknak, akik vadonatúj kezelést próbálgattak rajta, olyanfélét, amilyenek a túlélés reménye mindig tartogat új meg új kísérleti alanyt. Lelke egy zugában bizonyára igyekezett is hinni benne, de elérkezett a pillanat, amikor már semmi sem ámíthatta el, sem a tehetetlen orvosok, sem az a szerep, amelyet hozzátartozói játszottak körülötte. Két héttel a vég előtt láttam viszont: már benne lakott a halál.

Mindennél megrendítőbb a halál ellenállhatatlan győzedelme egy eleven emberi lényen, aki mintha már nem is volna jelen igazán, mégis megfeszíti fogatkozott erejét, mely hamarosan sorsára hagyja, hogy megkíséreljen létezni még, úgy tenni, mintha fontos lenne számára az élet valósága.

Mindez az elnökválasztás két fordulója között történt, én politikáról beszélek, csupán azért, hogy valamit mondjak neki. Beszéd közben jöttem rá, miféle hazugság, micsoda áthidalhatatlan félreértés választ el kettőnk: számomra folytatódott az idő, mely őbenne megszűnt.

El sem tudjuk képzelni, miként veszi tudomásul a haldokló szerettei távolodását, vagy azt a sivatagot, amellyé ő maga változik át, hiszen az eleven embert valósággal visszalöki a sívár, szikkasztó halál, mely úgy perzseli föl a rákos beteg testét, mint szárazság a talajt. Az élő képtelen elviselni a halál igényét a haldoklóra, vagy éppen a saját életére, melyet hirtelen kétségessé tesz a másik agóniája.

Nem pusztán rosszakaratból mulasztjuk el meglátogatni a haldoklókat, hanem azért is, mert nincs időnk (pontosabban nincs az a fajta időnk, amelyet ők élnek át), hogy nekik szentelhetnénk, vagy inkább megoszthatnánk velük. A mi időnk ügyektől és tervektől zsúfolt, hajszolt és türelmetlen, s úgy illeszkedik a többiek idejéhez, mint valami roppant óramű, melyből egyetlen részecske sem hiányozhat.

Érezzük magunkról, hogy alkotóelemei vagyunk egy társadalmi méretű cin-kosságnak, amely bizonyos nézőpontból, s éppen a haldoklóéból tekintve, a halál elleni nagyszabású, nevetséges összeesküvésnek látszik. Nincs alkalmunk a végre gondolni, mert időnk mintegy kiveti magából: úgy élünk mind, egytől-egyig, mintha a saját halálunk sohasem következne be, mintha a meghalás kínja és kötelessége, melynek a haldokló prédául vettetett, nem várna reánk is, miként egy szükségszerű beavatás.

Nem láttam viszont halála előtt, s erről a rendkívüli emberről, aki ifjan négy ország földjén ismerte meg a koncentrációs táborok megpróbáltatását, kegyetlen körülményeit, s az élet lebíráhatatlan öntudatával vágta ki magát onnan, barátomról őrzött utolsó emlékképem egy vén, kitépott szőlőtövet mutat, mely csakhamar végsőt lobban a tűzön.

Miért nem látogattam meg újra, ahogyan búcsúzóban megígértem neki, noha a halál kapujában láttam? Mert az élő mindig számol egy „holnappal”, vagyis sohasem, hiszen elszöklik az annyira kézenfekvő és oly fölmérhetetlen, időtlen valóság fölött, hogy van. A haldoklót viszont betölti és végtelen magányba rekeszti e tűnékeny valóság kimondhatatlan érzete: ő csakugyan érzi, hogy van és hogy ez a meglét bármelyik pillanatban jóvátehetetlenül, visszavonhatatlanul megszűnhet.

Korunk, bár népiertások és bolygó-méretű éhínségek halottai terhelik, s bár lényegét tekintve olyannyira áldozati korszak, még ha fogalma sincs róla s arról sem, miféle istennek áldoz, semmit sem akar tudni a halálról, legalább a mi nyugati társadalmainkban nem, ahol még pusztá látványát is elrejtik a többség szemé elől, hogy a lélektanilag kellően fertőtlenített haldokoltató osztályok személyzetének tartsák fenn.

Harminc-negyven évvel ezelőtt el sem tudtuk volna képzelni, hogy így el lehet tüntetni a halált, manapság ez az élők kényelmének egyik alapfeltétele. A társadalom egésze pedig a közegészségügy vívmányát látja ebben, talán még saját kulturális fölényét is olyan korok felett, amelyekben a hagyományos család egyik legsúlyosabb próbatétele egyik tagjának agóniája volt.

Még az egyházak is, bár éppen egy áldozattevő halálón és feltámadáson alapulnak, csaknem mindenestül kitörölték tanításukból, vagyis a létre fölkészítő oktatásból, a halállal való döntő számvetést.

Így zárkózunk be életünkbe, ki-ki a maga kisebb-nagyobb teendőivel, melyek lehetővé teszik létezését, de többnyire el is fedik előle létét, a csírarejtő létet, mely már a fogantatással elkezdődik, és az egész élet folyamán fejleszti önmagát (ha ugyan tudatára ébred), amíg csak be nem teljesedik a halálban.

Eltávozott barátomat az a nagy keresztény ortodox hagyomány táplálta, amelyben a halál nem valamiféle botrány, hanem szerves része az átlényegülés folyamatának, az élet Életté változásának; ezért ő minden bizonnyal úgy élte át a hosszú, néma heteket, mialatt csak önmagával és a halál leple mögött rejtőző létel folytatott párbeszédet, mint egy beavató utazás szakaszait. A kereszténység egykor kijelölte ezt az útvonalat, ahogyan még ma is kijelölik egyéb hagyományok, érintetlenül modern korunktól, amely az életet azonnal és helyben fogyasztható árucikké fokozza le, melynek dobozát felhasználás után félredobjuk.

De van-e jogom, hogy így beszéljek, noha nem szakítottam időt – mivel nem volt hozzá merszem –, hogy erősítsem barátomat utolsó napjaiban? Talán a maga módján arra tanít ez a mulasztás, hogy egy napon nekem is vállalkoznom kell az átmenet végső próbatételére, s arra is, hogy hol beletörődve, hol lázadozva, örökre megtérjek a Létbe, vagy inkább visszaadjam lezárt, beteljesített saját-lételemet. Mivel egy kórházi ágyon, kétségbeesett helyzetben, magam is átéltem már a fokozhatatlan magányt, a halál közelét, el tudom képzelni valamennyire – persze éppen hogy csak valamennyire –, milyen is lehet a végső óra *befalazott* csendje. Vajon kívánom-e majd agóniám perceiben, hogy halálomról beszéljenek nekem? Hogy megoltalmazzanak a befalazottságtól, hogy úgy ünnepeljenek velem, bár a halálból visszatértek világvégi érzetével, mintha a keresztségtől nyert átlényegülést ünnepelnék?

*

Azt mondhatná bárki, hogy hiábavalók az efféle kérdések: s úgy is vélhetnénk, hogy a halált csak az élő tekinti beavatkozásnak, aki immár nem egyetlen létezőre, hanem magára a *létre* alapozva állítja és erősíti meg az életet. De mi más a rejtély nyitja, mint amit Tolsztoj csodálatosan világított meg: a végső lemondás a saját létezésről, hiánytalan lecsupaszítása a tudatnak, mely a végben már csak magát a Véget érheti el, a lét ama végpontját, ahol az élet helyett egyszerre csak a halál nincs többé.

Bárdos László fordítása

PIERRE EMMANUEL

Szeretet

Szeretni egymást
Egy életen át
Ahogy egyik fal
Támasztja a másikat
Elmenni egymás mellett
Ahogyan egyik falnak
Ismeretlen a másik

Messzire elérni így
Pedig egyhelyben maradunk
Majd egy falrész hirtelen
Leomlik

Bárdos László fordítása

A lírikus Kosztolányi ars poeticái*

A Nyugat első nemzedékéből Babits-csal szoros barátságban s egyező költői programmal indult Kosztolányi Dezső, egyénisége azonban hamarosan önálló irányban épült ki, fejlődött tovább. Szini Gyuláról írt emlékezésében így rajzolja meg ifjúkoruk jellemzőit: „... a magyar ifjúságot valami nagy-nagy türelmetlenség fogta el, vágy a nyugat után, mely telibb, színesebb, egészségesebb életet él, s csiszolt formákban fejezi ki mondanivalóját... Egy új nemzedék érkezett meg, mely más irányba óhajtott terelni az életet.” A „telibb, színesebb, egészségesebb élet vágya” a nyugatos költőtársakat egyaránt jellemezte, de amíg Ady prófétai küldetésstudatával a magyar társadalmat igyekezett „más irányba terelni”, átformálni, Babits a kultúra légkörét igazabbá, gazdagabbá tenni, Kosztolányi programjában az akkor csak nála elhangzó „csiszolt formákra” esik a hangsúly. Ennek jegyében fejlődik, gazdagodik egész alkotói pályája, és alakul ki sajátos művészet-szemlélete, ars poeticája, melynek középpontjában mindvégig az alkotás – cselekvés és mű – szépsége marad. „Bevallom, hogy hiszek a művészet öncélúságában, abban, hogy egy versnek semmi más célja nincs, nem is lehet, mint hogy szép legyen...” Ez a szépség azonban egyre gazdagabb, teljesebb fogalomná válik.

Kezdetből ott rejlik benne a művészi kifejezés teljességére való törekvés. „Nem művész az, aki »mondanivalója« tételéhez ragaszkodik s nem a kifejezés eredetiségéhez, izgalmaéhoz, a forma gyönyörűségéhez, a teremtés lázához, melyben minden mondanivalóját hiánytalanul megérzékelteheti. Nem művész az, aki megriad a külső korlátok között élünk. Te tudsz táncolni a szonett szűk börtönében, a visszatérő négy ríme között. Táncolj a világban is. Az mégis tágasabb börtön. Rejtély, hogy mi az a »nagy és merész gondolat«, melyet hirdetni akarsz. Gyorsan mondj nekem valami igazán »nagyot és merészet«... Mindent kimondtak már a lángelmék és tökfilkók s mindennek az ellenkezőjét is. Nincs újság. Csak a művészet tesz valamit nagygyá vagy kicsinnyé, merésszé vagy elcsépeltté, igazzá vagy hazuggá...” A művészlélek szabadságát s erkölcsét állítja szembe a korlátoltnak, kicsinyesnek érzett közfelfogás emberi akadályai-val, a költőtől elkötelezettséget kívánó „szigorúságával”.

Költői hitvallásának e magva világnézetté terebélyesedik elmélkedéseiben, melyeket Jules de Gautier rendszeréhez kapcsol. Két embertípust mutat be: a homo moralist, az erkölcs emberét és a homo aestheticust, a szépség emberét. „Ez a két ember – fejtegeti – küszködik egymással a világtörténelemben. A homo moralis kegyetlen önmagához és másokhoz. A homo moralis követelődő, egyoldalú, korlátolt. A homo moralis szakadatlanul ellentmond önmagának. A homo moralis az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy adjuk oda kabátunkat másoknak, aztán ugyancsak az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy húzzuk le másokról a kabátot. A homo moralis mindig háborúkat

* Alszeghy Zsolt hagyatékából közöljük az 1960-ban írt esszét.

indít, forradalmakat szervez, máglyákat gyújt, akasztat, önsanyargatásra, állati robotmunkára kényszerít milliókat egy szebb jövő ígéretével, melyet még sohase váltott be. A homo moralis önmagát és másokat áltatva mindig tökéletes boldogságot ígér, de ezt mindig csak egy távolibb időpontban, akkor, ha majd meghalunk – a túlvilágon –, vagy akkor, ha legyőztük ellenségeinket – háború után –, vagy akkor, ha majd a gazdasági élet végképp elrendeződik – öt év múlva vagy ötezer év múlva. A homo moralis mindig paradicsommal kecsegtet, és mindig siralomvölgyé változtatja a világot. A homo moralis mindennel elégedetlen, még a napsugarat is kifényesítené, s nem ér rá gyönyörködni benne. A homo moralis még sohase mondta, hogy pihenjünk meg egy kicsit, éljünk, és vegyünk lélegzetet. A homo moralis csak fut, és nem tud megállni. Vele szemben nem a homo immoralis áll, nem az erkölcsstelen ember. A létharcban lehetetlen eldönteni, hogy ki az erkölcsös és ki az erkölcsstelen. Ez csak később dől el, miután valamelyik fél győzött, az értékelés tehát viszonylagos. A homo moralis ellentéte és ellenképe, gyökeres tagadása a homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat, melyet semmiféle lángelme nem különböztethet meg, csak szépet és rútat, melyet az ő egyéni sugallata biztosan megérez, az, aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte polcra, mely megbízhatóbb, irgalmasabb kalauz, az, aki nem áll se jobboldalon, a bégető, fehér bárányok között, se baloldalon, az ordító fekete farkasok között, hanem egymagában áll, távol a nyájtól és csordától, mindig egyedül, mint mindenkinek közönyöse vagy megértője, mint mindenkinek természetes barátja és természetes ellenfele, az, aki mindenkit külön szerethet vagy gyűlölhet az érdeme szerint, az, aki esetről esetre cselekszik, az, aki elítéli az erőszakot, mert rú, az, aki sohasem túrné, hogy az ízléstelenség arcul üssön egy öregasszonyt, akár vörös mosónő az illető, akár fehér grófnő, az, aki semmiféle párthoz se tartozhat, az a jellemtelen, aki egész életén át acéljellellemmel ragaszkodik jellemtelenségéhez, az a magasztos és dicső gerinctelen, aki vasgerinccel vállalja gerinctelenségét, hogy biztosíthassa szabadságát, függetlenségét, szeszélyét, s ember tudjon maradni, az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot, az, aki már megváltotta magát mindenekelőtt a világmegváltóktól, az, aki semmit se vár, és mindent megkap az ámulat egy pillanatában, az, aki ezt a pillanatot s vele együtt az életet marasztalja is.” A hanyatló polgári létforma e szavakból is kihangzó fájdalomosan kiábrándult, passzivitást sugalló reménytelensége teszi igazságtalanul értetlenné a pályatárs Adyval szemben („Egykor, mikor az élet még nem hasadt rétegekre, a munkafelosztás elve szerint, a társadalmak régi szervezetlenségében, mikor a sajtó, vezércikk, kortesbeszéd, parlament nem szíppantotta el minden mondani-valóját, még lehetett tárgya és értelme a politikai költészetnek. Tyrteus, aki egy kezdetleges ókori társadalomban »lanttal kezében buzdítja a csatát«, azért megrázó, azért nem nevetséges, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig.”), s adja ajkára szubjektív ellenérzése mellett az elfogultan igaztalan vádakot. De ez a homo aestheticus – aki a homo moralistól elvitatja a humánusmot –, a szép, az ízlés fogalmát éppen e mélyebb tartalommal gazdagítja; művészlelke ösztönösen „elítéli az erőszakot”, s azért ragaszkodik szabadságához, hogy „ember tudjon maradni”. S ez a harmincas éveknél a hitleri Németországból terjedő, a tömegpszichózisra is erősen építő, emberidegen és emberellenes eszmevilágában már egészen más távlatot kap.

De ha a művészi létnek ez a megvilágítása kizár a költő lelki törekvései közül minden bekapcsolódást annak a közösségnek politikai-társadalmi törekvéseibe, amelyben él, mi akkor a költő viszonya saját korához? Erre a kérdésre először egy Móricz Zsigmonddal folytatott Arany-vita kapcsán tér ki, s minthogy Arany

élettől visszahúzódó magatartásának védelmében fogalmazza meg álláspontját, de már ekkor érezzük, hogy egyszersmind öngazolásnak is szánja. „Ez a kellemetlen század nem tiszteli az alkotókat. Haragszik rájuk, ha megvetésből hátat fordítanak annak a meddő pörpatvarnak, mely a világ teremtése óta ijedelmesen egyforma. Ennélfogva úgy igyekszik feltüntetni a magából teremtő, lelke szavára figyelő költőt, aki az alkotás oxigénes levegőjében emésztődik, mint aki »megfut a harc elől«, és holmi »biztos« búvóhelyre menekül. Vajon lehetséges-e ez egyáltalán? Van-e olyan »elefántcsonttorony«, melybe nem követi az élet, tulajdon élete és mások élete, a megnevezhetetlen szenvedése és a nagyidai cigányok óbégatása? Elképzelhető-e olyan remetelak, ahol ne érezné lépten-nyomon a földi lét nyomorát és szenvedését, ha mindjárt egy fülzúgás és egy szédülés alakjában is, s ne látna magának és övéinek fokozatos romlását, az idő lassú, kegyetlen múlását, melynél ebben az életben nincs nagyobb fájdalom? Egy költő következtetése csak az lehet, hogy hű marad tollához. Egy költő jellemessége csak az lehet, hogy hű marad tollához. Egy költő jellemessége csak abban állhat, hogy mindazt, ami kecsegteti, alárendeli annak az egyetlen célnak, hogy hiánytalanul, gáttalanul fejezze ki magát. Egy költő csak akkor alkuszik meg, amikor a közönség kegyét hajhászva silányabb anyagot használ, és nem sűrit, hanem hígít . . .” Majd ott van ez saját irodalmi hitvallásaként is egyik – már idézett – nyilatkozatának végén: „Tudom, hogy a *l'art pour l'art*-nak manapság világszerte rossz sajtója van. Tudom, hogy az esztétika – az aisthesis, mely ősi értelemben az észrebevést jelenti, az érzéki és érzékletes szemlélődést –, gúnyszóvá lett ebben a csodálatosan elvakult és csodálatosan alacsony században, mely tulajdon szellemtelenségét és lelketlenségét gyűlöli benne, s az esztéta, aki mindenkor az érzéki és érzékletes teremtője volt, szintén csúfnév, egy puhány, egy kákabélű, nyálás félkegyelműnek a csúfneve. Tudom, hogy a világon és az emberi dolgokban való önkéntelen elrívülést szavakkal való játéknak minősítik a tett szélhámosai, a népszerűség kis vámszedői, mintha szavakkal játszani nem annyi volna, mint magával az étellel játszani, s mintha a szavak nem volnának oroszlánok, melyek már óriásokat is széttéptek. Semmi okom sincs megtagadni hitemet ezekben a mostoha időkben . . .”

A költői alkotás lényege tehát szerinte a kifejezés művészete, amelynek öröme a költő egyetlen jutalma és elégtétele. Pályájának magaslatán írja: „Még ma sem fásultam el a kifejezés rejtelmes gyönyörűsége iránt.” De a kifejezés nála nem része az alkotásnak, hanem teljesen egy vele. „Ha hitet kellene tennem – olvassuk –, a vers monistájának vallanám magam, aki mindenekelőtt a formában – a mély, alkotó, lélekkel teljes formában – hisz, s csak a gyengébbek kedvéért tenném hozzá, hogy a vers testét alkotó betű, szótagok és rímek összehatása csakugyan oly finom és tovább nem boncolható valamit hoz létre, melyet tartalomnak keresztelhetünk el, amint egyes ábrándos bölcselők az agyunk és a szívünk működését előszeretettel léleknek nevezik. De nincs jó forma és rossz tartalom, s nincs beteg tartalom és egészséges forma együtt.” Vagy másutt: „A vers tárgya egyáltalán nem azonos magával a verssel. Mihelyt egy hangzót elmozdítunk a helyéről, már más lesz, nem kicsit más, hanem egészen más, a bűvös kártyavár összeomlik. Az eszme nem számít. Newtonnak, Keplernek »eredeti« gondolatai voltak. Az alkotó költők eredetisége kizárólag a belső formában gyökeredzik. Ha bármelyik halhatatlan versüket az értelem nyelvére fordítanók, kiderülne, hogy alapja egy ezerszer megírt, elcsépelet »gondolat«. Épp ezért nincs is tartalma. Logikailag minden vers »tartalmatlan«, annál inkább, minél szerveesebben sarjad ki a szavak őstelevényéből. Az a tartalma, hogy éppen olyan, mint amilyen. Az a tartalma, hogy csak önmagával egyenlő, kisebb egységekre nem osztható egész. Az a tartalma, hogy egyszerű titokzatosságában úgy él, akár a búzamaz, mely

csírázni képes. A vers érzéki csoda.” De a költői alkotómunkáról többiben is megfogalmazza: „Ha valaki érez valamit, és azt kimondja, az még nem költemény . . . A költő munkája jórészt öntudatlan. Alkotásában az öntudatosság inkább akadály, mint segítség. Élményeket nem kereshet úgy, mint az útirajzíró, aki elutazik idegen országba, hogy azt, amit lát, leírja. Az ő élménye messzebb van, az öntudatlan országában. Ha megtalálta, már elvesztette, ha megértette, már nem érti, ha eszébe jut, már elfelejtette. Csak úgy bukkanhat rá, hogy az emlékezés maga a művészet érzéki beteljesülésévé válik, s voltaképp akkor tudja meg, mire akart emlékezni, mikor verse már elkészült.” E felfogása aforizmába tömörítve: „Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.”

Bármennyire hangsúlyozza is a forma jelentőségét, azt természetesen nem tagadja, hogy a versben „lélek” jelenik meg. Elgondolása szerint ez a megjelenő lélek a forma és a tartalom szerves egysége. De ez a lélek szuverén, semmiképpen sem korlátozható; otthona a homo aestheticus függetlensége, szabadsága; és csak egy törvényhozója van: a szépség.

A szépség lelkét költészetében önmaga és az emberi lét mélyeinek egyre gazdagabb, egyre teltebb megszólaltatása adja.

Korai művészetének legmegvilágosítóbb „praeludiuma” az *Őszi koncert*. Elég minden összefüggés nélkül csokorba fűzni belőle néhány sort, ilyeneket: „Sírj őszi vers, Sírj mind a két szemem, Sírj őszi koncert, zengő zeneverseny. Most itt az ős és én vagyok az ős És régi bútól vemhes újra versem . . . Beteg vagyok, szépségektől beteg, Nem is vagyok más, egy beteg poéta . . . Ha egyet nézek, elfakul a fény, És ferdül a nap, mint a hold karéja. Ha kettőt nézek, hullik a levél, És föltámad az, aki rég nem él. Ha hármát nézek, az erdőn keresztül Szél száll és kiszakad a köd És a világ fájlódva összerezdül . . . De lásd, fejemen most a múlt cikáz És lelkem száll a végtelenbe túl, Száz idegem megint feléje nyúl, S mint beteg, elönt az esti láz . . .” Sajátos dallam üti meg a sorok hallatán fülünket: valami borongós, fájó dallam, amelyet – a nem idézett részekben – sokszor rövid sorok megtorpanása szakít meg, máskor pedig az őszi természet emberi fájdalommal telített visszhangja: az esőé, a viharoké, a fellegeké. Szuggesztív módon hat ránk hangulatot teremtő szavakkal, amelyeknek magánhangzói zenei erővel zengnek, és képekkel, amelyeknek furcsasága, eredetisége éppúgy magával ragad, mint sejtelmesen fátyolozott értelme. Úgynevezett „tartalom” valóban nincs a kis kötetben, de van hangulat és van zene, amely ezt a hangulatot átrezdíti a hallgató szívébe. És ez Kosztolányi művészetének már ekkor legszembetűnőbb sajátossága. Ez volt jellemző már legelső kötetére, a *Négy fal közöttre* is, csak még kevesebb zeneiséggel és erősebben parnasszista jelleggel. Az *Ünnepnapon* önvallomása feltárja e korszak költői attitűdjét: „Én benn ülök, a légbe bámulok, Száz kép tolong föl, én vagyok urok, Egy szent gyönyör szelíd ütembe hintáz. Incselkedik velem kéj, félelem. Aztán lehúnyom szóttanul szemem S lelkenibe játszik a tündéri színház.” Ennek a „tündéri színháznak” szép darabjai ezek a hangulatot árasztó kötetek, még nem élmények, inkább, mint maga mondja „játékok az ecsettel”, de az ecsetet művész kezeli.

Ámde a költő lelke mélyén már gyűlik az élményanyag, elsőként az otthonhoz kapcsolódó emlékek sokasága. Ifjúkori naplója ennek tanúsága, de megerősítik az egyik Babitsnak írt levelében elének kerülő sorok is: „Félő tisztelettel meredek mindenre, ami otthonról jó; ez szent, gondolom magamban, hisz semmiségek, melyek már elmúltak, a múlt igénytelen tárgyai és eseményei alkottak engemet, ők az én isteneim.” Később ezt írja: „A szobák atmoszférája, a családi élet idegessége reszketett bennem, és ma is a neuraszténia, az áldott és átkozott neuraszténia színes üvegén látom szépülni és torzulni az életet, az kínoz, hogy pa-

pirra rögzítsem azt, ami oly hamar elmúlik.” Ez érteti meg, hogy miért járnak dalai ily sokszor régi otthonában, miért foglalkoztak annyiszor apjával, anyjával, nagyszüleivel. „Nem tudom, miért, de én fanatikusa lettem az eltűnt időknél. Gondolatok és hangulatok bántanak. Mindig arról álmodom, hogy gyermek vagyok, s oly érzelmeket érzek ilyenkor, amelyeket kifejezni sohasem tudok, de mindig vigaszt meríték belőlük.” Ezeket az élményeket hozza felszínre majd „a lelke szavára figyelve”, magát „a kifejezés rejtelmes gyönyörűségének átadva” első igazán sikert aratott versgyűjteményében, *A szegény kisgyermek panaszai*-ban. Búsongásra hajló, emlékekkel játszó lelke jó biztatót talált Rilke költeményeiben, de élményanyagának őszintesége és egyéni volta biztosítja a kötet eredetiségét.

De éppen kötete tanúsága szerint van ennek az emlékekbe menekülésnek más oka is, az életunalom, a kijózanodás, melyhez későbbi verseiben a korával való elégedetlenség jogos keserősége kapcsolódik. Önmagát nemsokára így rajzolja: „Cél nélkül itt egy ember mendegél. Olyan az arca, mint az a tükör, amelybe egyszer éjjel néztem én. Próbál fütyülni, szája megvacog. Előre néz, megáll, most visszanez. Egy vaskorlátra ráborulva sír.” E jelenből menekül a múltba, s festi gyermekönmagát vagy méginkább az öreganyót, aki a karszékben trónol, vagy a csillagokat kutató édesapát, vagy a régi képen megelevenedő édesanyát, vagy a bánatos húgocskát, vagy azokat a képeket, amelyek társasági mozzanatokat elevenítenek meg. Emlékképeit találóan biedermeier képeknek, jeleneteknek nevezi; hű kísérő dallamai e versek a polgári társadalom egyre tartalmazatlanabb alkotmányának. De művészetük varázsos. Leguralkodóbb bennük a pasztellszerűség: ilyenkor csak elmosódott színfoltok vetik a tárgyakat vagy alakokat a vászonra, egyiküket sem rajzolva ki élesen, világosan, mint a francia festő, Carrière képein, de az elmosódó kép a hozzáálló dallam szárnyán meleg hangulatot szuggerál. Vannak azután élesebb színfoltokkal játszó versei is, az érett Van Goghra vagy szinte az expresszionista Kokoschka festőiségére emlékeztető, amelyekben épp a sokoldalú benyomás miatt nem lehet a valóságba átlépnünk, kell a hangulat varázsában maradnunk. Amott a finom, bársonyos szavak csendes muzsikája, emitt a nyersebb, néha meghökkentő megnevezések, képek teljesen hozzásimulnak a vers lelkéhez. De a vers lelke nem fullad az emlékekbe, mindig annak az érzékeny szívnek a lelkületéből sarjad, aki most és itt immár csak hangulatában, de élményként éli a múltat. A versek dallam-formája: mesterkéletlennek látszó ütemes vagy jambikus lejtésű sorok füzére, bús egyszerűségű zene: egy hanyatló korszak zenéje.

A *Kártya* című kötetben már felhangzik a sóhaj: „Lassú nekem az élet – sokszorozd meg és adj a láznál lázabb lázakat”; a *Mágiában* már felkiált: „Hogy gyűlölöm magam! Mindig csak Én!”, de szubjektumának erős eluralkodása – mely költői alkatából fakad – a világ képét továbbra is ezen az egyéni szűrőn bocsátja át. *Boldog, szomorú dala* a jómód és költői méltánylás ellenére lelke kudarcáról énekel. Az elszűrítő, elszemélytelenítő korban, ahol csak adatként tartják számon, ismét az emlékekhez menekül. „Csak hús vagyok. Csak csont vagyok. Gép a fejem. Gép a kezem. De ami elmúlt, azt tudom” – kezd *A bús férfi panaszaihoz*. „Így dalolok, egészen és betelten, amíg az élet záporozva hull rám s a lelkem viszi a hullám”, az emlékezet és a ritmus hulláma. Finom hűrozatú lantján mesteri könnyedséggel és változatossággal játszik, egyre több, mélyebb érzést rejtve a hangulat fátyla alá, kicsorduló részvétet a szegénység iránt, szülőföldje emlékét szívében, keserűségét, idegenségét az embert gúzsba kötő vagy a pénz rabszolgájává tevő társadalommal szemben, a családi kapcsok örömeit és fájdalmait, a sokszor idézett, de most a valóságos időben is közeledő halál félelmét vagy éppen megvetését, az életunalom helyett szinte a szenvedély erejével felcsapó élni

akarást. Még a képzelet országába kalandozó részletek is megelevenednek, egy aprólékos élménydarabocská éles odavetése az álomszerű tarkaságba életet visz az emlékek álomszötteibe. És ez a szöttek meglepően eredeti színfoltokkal gyönyörködtet: „... a gáz arany dzsidával silbakolt az utakon”, vagy a háború közkatonájáról szóló metaforák: „... két mély mocsár a két szemed és elhagyott, beomlott ijesztő, néma kút a szád, szájad fekete gödre” – amelyhez hasonlókat százával idézhetnénk –. Ezek jellemző módon mindig a reálisból visznek valamit az álomszerű emlékképbe. Érdekes, líraian *Esti Kornél*-os, ahogyan önmagát kívülről szemléli. „A repülő, aki ezer méter magasban kóvályog fönn” a nyári rónán, nem oly boldog, mint én, ki lassan ringok a versem ütemén, míg elkészül e költemény.”

Ez a távolság, amely kicsit még ott ring költő és olvasója között is, tűnik el végképpen utolsó köteteiben. Egyre határozottabban a maga meztelenségében akarja feltárni a lelkét, egyre szabadabb versformákat használ, részvéte is egyre jobban kitágul. Aktivitásig nem hevül ez fel, de őszinte könnye van az élet szenvedőiért és a lélek mélyéről fakad megértése. S amikor visszatér a csengő rímekhez, most már a fájdalom ellentétezeként, éppen ezzel emeli ki azt. Saját alkotóművészetének értéktudata erősíti, és szava művészetének jellemző – impresszionista – sajátosságát is elénk tárja: „Ezer darabra törtelek, te tág, elbírhatalanul-zavart világ. Jobb is nekem nem nézni az egészbe, beléfogózni egy-egy csonka részbe és állni ottan, jéggé fagyottan. Mert idegen és örült az egész, de nyájas és rokon velem a rész.” Jéggé fagyottnak azonban nem találjuk, csak kiábrándultnak, de kiábrándultsága ellenére szerelmesnek az életbe, ebbe az ellentmondásokkal teli és mulandóságában fájdalmasan gyönyörű életbe, melynek még súlyos betegsége idején, a halál mezsgyéjén is ragyogó szépségű képeit idézi. A borongó szomorúság költője az élet csúcsain dalolva a fájdalmak örvényéből zuhant a sírba. A magyarságra, amelyet szeretett, bár ezt a szerelmet szavakkal csak szemérmes-ritkán vallotta meg, és az emberiségre, amelynek nevében a mindenséget faggatta, ha „nem is volt hajlandó külön orvosi bizonyítványt mellékelni, hogy mennyit szenved miatta”; egy költői lélek csodálatosan zengő emlékdarabjait hagyta.

„1885. március 29-én születtem Szabadkán. Ez kétségtelenül életem és életrajzom legjelentősebb eseménye. Mi is történhetik valakivel több, mint hogy megpillantja a napot és a csillagokat, az eget és a napfényt, s rejtélyesen egy bolygóra kerül, melyet eddig nem ismert és azután sem ismerhet meg soha? Eről egy egész életen át vallhat a nélkül, hogy bármi mást tapasztalt volna. Én is ezt tettem, amikor írtam.”

„Milyen szép is volna – és milyen jó –, ha a világot a szépség váltaná meg.”

FINN NÉPKÖLTÉS*

Pásztorima

tekints Jézus jószágimra
védelmezd meg valamennyit
arany-almú aklaimban
terjedelmes tisztásokon
bokrok bújtán borókásban
nyúlánk nyárfák nyiladékán
nyomásokon nyíres nyékben
ezüst erdő enyhelyein
fenyérfüves fenyveserdőn
rejtekadó rengetegben

mérges mackót menessz messze
toportyánt is térítsed el
mikor farkas mégis jönne
mérges mackó megérkezne
bübájold el barmaidat
tuskófává teheneim
sziklászállá személyemet
bércecskékké borjacskáim
medve sziklát nem morzsolgat
farkas foga köbe nem kap

Reggeli imádság

köszöntelek kerek arcocska
hajnalt hozó aranyoska
nappalodó szép napocska
homálylottál habok alól
fenyvesek fölé szállj föl most
keringjél arany kakukként
ezüstös erdei pintyként
járt utadat járogassad
delej derüs égboltodon
örökfényű ösvényeden

kelj fel kellő koraidőn
ezután is nap nap után
adakozzál ajándékkal
adjál erőt egészséget
kergess kergéket kapásra
feszítsél hűrt fogó ujjra
szerencséltesd horgunk hegyét
járd be utad jó időben
nyugodalmat nyaláboljál
borulj este boldogságba

A harcba szálló fohásza

honnan hívjak segítséget
honnan kérjek könnyebbséget
mikor megyek harcmezőre
készülök a küzdelemre
segítségért sóhajtozok
kegyelemért könnyebbségért
jőtevőmhöz Jézuskához
anyácskámhoz Máriához

kezdve hatalmas harcomhoz
fáradtságos feladathoz
nem az én vesszöm veszélyes
nem az én vakmerő vasam
Isten vesszeje veszélyes
Ős-Öreg varázs-vesszeje
vesszeje Väinämöinennek

Hideg Antal fordításai

* 150 éve, hogy Elias Lönnrot befejezte a *Kalevala* összeállítását. Az itt közölt énekek szintén Lönnrot-gyűjtés, a *Kanteletar* részei.

Karl Rahner

„szellemi végrendelete”

Karl Rahner, a világhírű teológus 80 éves korában, 1984. március 30-án elhunyt – ezt a közleményt adták hírül az újságok immár egy éve. Rahner életútja, sajátos gondolkodásmódja, főbb művei, sőt még személye is ismerős Magyarországon. Életművének fölmérésére, alapgondolatának kimutatására már életében történtek kísérletek. Tanulmányaiból kiérződik rendkívüli spekulatív tehetsége, koncentráló ereje, lelkipásztori komolysága, fogékonysága a hagyományos és a jelenkori problémákra. Szellemi frissesség és kimeríthetetlen leleményesség jellemezte gondolkodását. Teológiai alapgondolatából, a kritikusok elemzéséből és saját szemérmes vallomásából szeretnénk kiolvasni szellemi végrendeletét.

„Egész életemben kapcsolódási pontokat kerestem”

Amikor megkérdeztem Rahnertől, hogy mi készítette az úgynevezett transcendentális kérdésfeltevésre, a transcendentális tapasztalat kidolgozására, így válaszolt: „Nézze, én egész életemben a megfelelő kapcsolódási pontot kerestem a mai bölcséleti gondolkodás és a teológia között.” Az újkori gondolkodás egyik fő törekvése, főként Kant óta az ún. transcendentális reflexió, amely a valóságra, a létre irányuló gondolkodás végső feltételeit kutatja, hogy ennek segítségével elérhesse a lét és a megismerés eredeti egységét. Rahner szerint a transcendentális tapasztalat megvilágítja a megismerő alany, és ezzel együtt valamennyi megismerhető tárgy végső struktúráját. A megismerő alany „önmagának-van-jelen”. Ezáltal megtapasztalja az önmagáról való szükségszerű és elkerülhetetlen tudást. A megismerő alany nyitott minden lehetséges valóság korlátlan horizontjára. – A teológiában alkalmazott transcendentális gondolkodás a keresztény kinyilatkoztatás történeti tényére alapozva továbbkérdéz: milyen szubjektív, antropológiai feltételek szükségesek a kinyilatkoztatáshoz. Rahner próbálkozásában újból egymásra talált a bölcséleti és teológiai gondolkodás. Nincs izolált, egyértelműleg elhatárolható „tisza bölcsélet”, hanem léthelyzetünknel fogva adott a transcendentális tapasztalat, amely minden egyéb tapasztalat végső feltétele. Az ember természeténél fogva transcendens lény, akinek végtelen horizontja van, lényegénél fogva a világra és annak kimondhatatlan alapjára, Istenre irányult. Eleve rásejt az egészre – ez pedig nem alapozódhat a semmire, hanem csak a lét végtelenségére, a transcendencia abszolút messzeségére és titkára.

Az életmű elemzése

A transcendentális kérdésfeltevés még csak formálisan jellemzi Rahner gondolkodásmódját. Életművének elemzői tartalmilag is igyekeztek kielemezni alapgondolatát: a kegyelem megtapasztalását és ennek variációit. K. H. Neufeld szerint Rahner központi témája „a bűn mint a kegyelem elvesztése”. „Itt keresztjezi egymást minden fontos teológiai kérdés; Isten, az ember megismerése és döntése, az egyház, a világ, a kinyilatkoztatás, a megváltás. Itt találkozik egybe a hit-tapasztalat, a tudományos munka, az áthagyományozott tan, az új hipotézisek, a teológia és a lelkiség. Ebben a tapasztalatban rejlik magszerűen az egész.” (Fortschritt durch Umkehr, in: Stimmen der Zeit 99, 1974.) Neufeld azonban

nem ad egészen kielégítő választ, hiszen még alapvetőbb kérdést vet föl: mi a kegyelem?

J. B. Metz szerint Rahner dogmatikája és személyes élettapasztalata szorosan összetartozik. Teológiai gondolkodásában a sajátos tapasztalataiba és élettörténetébe belebonyolódott, azonosságát kereső embert: az üdvösséget kereső embert emeli középpontba. Teológiája a keresztény ember „misztikus biográfiája”. „Rahner teológiája életrajzszerű, mert a vallásos tapasztalat misztikus biográfiája. Az elfátyolozott Isten-arc előtt lejátszódó élettörténet beágyazódik a hit doxografiájába. Teológiája életrajzszerű, ami arra utal, hogy az úgynevezett transcendentális teológia nem valami monomániás levezetés-teológia. Összhangját és cáfolhatatlanságát nem ismétlések révén szerzi meg, hanem az Isten előtt lejátszódó élettörténet rövidre fogott elbeszélésével.” (K. Rahner – Ein theologisches Leben, in: Stimmen der Zeit 99. 1974.) Metz szempontját találónak érezzük. Nem kell félnünk a szubjektivizmustól, mert az élettörténetre fölépített dogmatikában a hit objektív tan-rendszerébe épül bele a kegyelem tapasztalata.

A kegyelem megtapasztalásának központi témáját mélyítette el K. P. Fischer Rahnerrel írt könyvében (Der Mensch als Geheimnis, Herder 1975). Rahner első nagyobb történeti és szisztematikus művei az emberi létezés, Isten és a kegyelem viszonyát határozzák meg. Isten-ember kegyelmi viszonyának kristályosodási pontja nem a teremtett, hanem a teremtetlen kegyelem, Isten szabad, megbocsátó önközlése. A teremtetlen kegyelem nem tárgyi-dologi adomány, hanem Isten létszerű önközlése. Isten az emberek létének legbensőbb tényezőjévé lesz. Az ember Isten közvetlen közelségébe kerül. A teológiai alapgondolat szerint az üdvtörténet „legobjektívebb” ténye, Isten önközlése, az ember „legszubjektívebb” tényévé válik. Isten a maga belső életébe vonja be az embert. Rahner a kegyelem megtapasztalását az átlagos élettapasztalatokból szűri ki. A szeretet, a bizalom, a felelősség, a magány, a halál egyetemes emberi tapasztalatait visszavezeti végső hordozó alapjukra. Mivel az ember „a világban élő szellem”, ezért a kegyelem megtapasztalása nem csupán introvertált szubjektív élmények leírása, hanem a világban megvalósuló valós tapasztalat. Az alvás, az étkezés, a nevetés stb. közönséges hétköznapi tényei is kegyelmi tényezőkké válhatnak. Itt már a Rahner által elfogadott és megvalósított Szent Ignác-féle lelkiség tűnik elő.

K. Lehmann szerint Rahner teológiai munkásságában (K. Rahner Lesebuch. Ein Porträt, Herder 1979.) három szakaszt lehet megkülönböztetni. Az első szakasz az ötvenes évek közepéig terjed. A transcendentális gondolkodásmód által föltárt kegyelmi tapasztalat segítségével a klasszikus teológia alapvonásait vizsgálja Rahner. A hatvanas évek végéig terjed a második szakasz. Ekkor fejti ki a transcendentális alapmotívumot, és terjeszti ki a teológia egész területére. Az utolsó szakaszban, a hetvenes évektől a történeti tényezőkkel és a misztériummal, annak levezethetlenségével foglalkozik elsősorban. Markánsan élénk rajzolódik, milyen hatalmas és mennyire korlátolt vállalkozás a szent titok előtti reflexió. A teológus reflexiója egyre mélyül, léptei egyre elszántabbak, mígnem leszáll az este, és az élet utolsó erőfeszítésével Rahner belép Isten örök titkába, amely egész életében fogva tartotta, de mindig kimondhatatlan misztérium maradt, és mint ilyen szüntelenül csak végtelen messzeségként és távolságként jelent meg. De amikor a végtelen titokból áradó személyes szeretet lehajolt hozzá, akkor az abszolút titok közvetlenségévé változik át.

Vallomás az örökkévalóság szemszögéből

Az örökkévalóságból, Isten közvetlenségének megtapasztalásából lépteti elő és szólaltatja meg Rahner 1978-ban írt egyik utolsó tanulmányában Loyola Szent Ignácot, rendjének alapítóját. A tanulmány címe: „Loyola Ignác beszéde egy mai

jezsuitához”. Személyes vallomását szemérmesen Szent Ignác szájába adja. Ebben az írásában tűnik elő a legjobban embersége, szerzetesi mivolta és teológiájának rövid összefoglalása. Mondanivalóját három részre oszthatjuk. Először a legfontosabbról, a közvetlen istentapasztalatról vall. Majd Isten evilágban megvalósult közvetlenségének kinyilvánulásáról, Jézus Krisztusról és az Ő követéséről. Végül Jézus egyházáról, és az egyházon belül a rendi szolgálatról.

„Istent közvetlenül megtapasztaltam”

„Találkoztam Istennel, megtapasztaltam Istent; állítom, hogy Istent közvetlenül megtapasztaltam; csak annyit mondok, hogy azt az Istent tapasztaltam meg, aki megnevezhetetlen, mással meg nem alapozható, aki hallgatag, és mégis oly közeli, aki Háromságában felém fordult; az igaz és élő Istennel találkoztam, őt tapasztaltam meg túl minden elképzelésen.” (Scheiften zur Theologie, XV. Benziger 1983. p. 374.) Ezzel a megdöbbentő és határozott kijelentéssel kezdi személyes vallomását az örökkévalóság szemszögébe helyezkedő Rahner. Legbensőbb tapasztalatát, életének abszolút támpontját azért tárja föl, hogy a lelkeknek segítsen. Az egyház mindig is tanította, hogy Isten megtapasztalható, de a régi igazság egészen újszerűen hat Rahner vallomásában. Most már nem elméleti fejtegetésbe torkollanak kérdései. Egyszerűen és higgadtan tárja föl végső tapasztalatát. Az örökkévalóságból látja és összegezi életének jelentőségét és értelmét. Személyes alaptapasztalatát elhatárolja a rendkívüli vallásos jelenségektől, a képszerű látomásoktól, a szimbólumoktól. Tudatában van vallomása roppant jelentőségének. De akire rávetődött az örökkévalóság rettenetes fénye, az már csak a leglényegről szólhat; Isten közvetlenségének tapasztalatáról. Mai istentelenségünk a bálványokkal való foglalatoskodásnak tűnik az Isten-közelség fényében. Tapasztalata a hit kegyelmi bizonyosságában fogant, nevezhetjük akár misztikus tapasztalatnak is. Rahner számára már az is közömbös, hogy a teológia hogyan magyarázza ezt a tapasztalatot. Ő már nem Istenről szól, hanem Istennel együtt van. Igaz, egykor mint teológus még ő is különbséget tett Isten önmagában vett valósága, és az Istenre vonatkozó beszéd, az Istenre utaló képek, megnyilvánulási formák között. De most a közvetlen tapasztalatról vall. Természetesen ennek is megvan a maga emberi története. Szerényen és kicsiben kezdődött ez a tapasztalat. A mostani tapasztalat fényében minden teológiai reflexió gyermetegnek, közvetettnak és elégtelennek látszik. A közvetlen tapasztalat Isten szabad, megbocsátó, önmagát közlő kegyelmi ajándéka. Ez még nem a „színről színre való látás”: az egészen más, mégis valamiképpen ugyanez. A reménységben lejátszódó halál radikális eseménye teljesíti be majd ezt a kegyelmi tapasztalatot, amely mindenki számára elérhető.

Rahner ezután föltárja közvetlen tapasztalatának hátterét: a Szent Ignác-féle lelkigyakorlatot, az abból fakadó lelkiséget, az egyházi gyakorlat és a közvetlen belső tapasztalat közti feszültséget. A lelkigyakorlat magányában, a radikális Isten-közelségben már most megsejthetjük a halál Istenhez vezető valóságát. Rahner még a teológiai tanulmányok elvégzése előtt, az egyházi rend fölvétele előtt megrendülten részesült a közvetlen Isten-tapasztalatban. A lelkigyakorlatban Isten szuverén hatalommal belenyúl az ember életébe, és abszolút módon rendelkezik az emberrel. Szent Ignác lelkigyakorlatos kezdeményezése Luther és Descartes radikális szellemi fordulatahoz hasonlít. Minden intézményes egyházi, szentségi gyakorlatot megelőző egy eredeti Isten-tapasztalat. A lelkigyakorlat olyan esemény, amelyben az ember teljesen kiszolgáltatja magát Istennek, közvetlen közelségbe kerül, szelleme fölébred, és kegyelmi tartalommal telítődik.

Rahner figyelmeztet, hogy minden korszerűnek tűnő vagy ügyeskedő újításnál fontosabb az egyház életében a lelkigyakorlat ébresztő és átalakító hatása.

Minden hittani tanítás, erkölcsi parancs-rendszer akkor nyer alapot, ha a lélek a lelkigyakorlatban megtér, szabadon rendelkezik önmagával, és megrendülve befogadja az isteni önközlés kegyelmét, közvetlenül megtapasztalja Istent. Az ilyen tapasztalat nyitja meg a szívet, amely képes önmagát földadva átadni Isten és a felebarát szolgálataira. Emberi szívünk önmagától természetlen pusztaság, sőt démonok tanyája is lehet. A szív nyitottsága és termékenysége a közvetlen tapasztalattól függ. Rahner egy képpel világítja meg tételét. Az egyház tanító és megszentelő munkájában bonyolult intézményes „vízvezetékrendszert” alkalmaz (szavak, szimbólumok, szentségek, törvények stb.), hogy a szívet termékennyé tegye. Mindez azonban sokszor csak külsőséges eszköz marad. Magában az emberi szívben kell mélyfúrást végeznünk: ott találunk rá az örök életre szökellő forrásra. A külső szólítás csak akkor lehet hatékony, ha közvetlen Isten-tapasztalatra számíthat. Rahner maga is a lelkigyakorlatból kapta közvetlen tapasztalatát, és a lelkipásztoroknak manapság főfeladatává teszi a közvetlen Isten-tapasztalatra irányuló lelkigyakorlatos képzést. Ez azonban szerinte nem azonos az egyházi hatóságok által szervezett különböző oktató-nevelő, fölvilágosító kurzusokkal. Az általa ajánlott lelkigyakorlat „mystagógikus” alap-eligazítást nyújt; a szent titokba, Isten közvetlenségének megtapasztalásába vezet.

„A szegény és alázatos Jézust követtem”

Isten történelmileg, konkrétan Jézus Krisztusban nyilvánult meg. Benne mindenki mindenkor közvetlenül találkozhat az élő Istennel, aki ugyan megfoghatatlan és kimondhatatlan, de Jézusban szabad elhatározásból közeljött a világban élő emberhez. A kimondhatatlan Isten az ember felé fordulva Isten-emberként kimondta önmagát, a maga kimondhatatlanságát. Isten lehajolt a világhoz, hogy önmagát, közvetlenségét közölje. A véges és jelentéktelen teremtmény az isteni önközlés révén végtelenül fontos, nagy és szép lett. Isten nélkül döntéseink tere vég nélkül kiterjedhetne, de a végkimenetele mindig bizonytalan maradna. Csak az egyik ürességből a másik ürességbe menthetnénk át létezésünket. Csak az egyik véges dolog követné a másikat, és végül a semmi ürességébe torkolna az élet folyama. Isten közvetlenségének tapasztalata azonban átfogja az emberi szabadság belső terét, végtelen lehetőséget nyit föl. Ha az ember kihasználja teljes lehetőségét, ha a végérvényesség igényével dönt életéről, akkor Isten önközlése folytán a végtelen titok közeli lesz és személyes, bár Isten megmarad fölfoghatatlannak, sötétnek és áthatolhatatlannak. Isten végtelensége és feltétlensége megtestesül, a világban kinyilatkoztatja önmagát. Az ember véges és viszonylagos marad, de Isten személyes szeretete révén létmódja kitüntetetté válik, a szeretet fénye beragyogja létét. Isten szabad és megbocsátó önközlésében komolyan veszi: kiválasztja és szeretetre méltóvá teszi a bűnös embert. Isten lehajlása óta az ember nyugodtan elfogadhatja végességét, halálra-szántságát, anélkül, hogy lealacsonyodna vagy elveszítené önmagát. Isten a tényleges emberi létezésnek adott örök érvényességet. Isten lehajló szeretete nem isteníti és nem semmisíti meg a véges létezőt, nem mossa el a határokat a véges és a végtelen között, sőt még határozottabbá és világosabbá teszi a különbségeket. Teljes fényben láthatjuk a különbséget: mi nem Isten, és mi egyesült végérvényesen Istennel, lett Isten akarataiból azzá, ami. A világ és a másik ember is önmagában rejtje Isten közvetlenségét, összeköti a végtelen szeretettel. Az Isten szeretetében élő ember végérvényes létezmódra jutott.

Ha valaki ezen a nyomon halad, nem lesz számára probléma, hogy Jézusban az Istent és Istenben Jézust fölfedezze. Rahner megtérése óta – így vall önmagáról – Jézus személye nem más, mint Istennek a világhoz és személyéhez forduló szeretete. Jézusban a megfoghatatlan isteni titok történetileg és egzisztenciáli-

san foghatóvá lett: ő a beteljesedés végső reménye. Különösnek tűnik a keresztény ember reménysége, hiszen azt állítja, hogy a kicsiny és végességében a semmire nyíló létezésbe befészkelte a végtelen titok. A Jézus utáni vágy mögött nem valami elvont eszme lappang, hanem az élet konkrét és egyszerű szándéka. Oly kikerülhetetlen és emberi a Jézussal való benső kapcsolat, mint végességünk, a halálba hanyatló lét tapasztalata. A halál ugyan a véges lét veszélyeztetettségét, sötéttségét, bűnét, az Istentől való elhagyatottságát jelzi, de a Jézussal együtt-meghalás biztosítja az Istenhez való visszatalálást. Ha az ember nem tér ki a saját halála elől, hanem Jézussal egyesülve vállalja, akkor benne megtalálja Istent. A Jézussal való „együtt-meghalás” az egész életen keresztül folyik: egész életünkben követjük és szeretjük őt.

Jézus konkrét követésének sokféle útja van. Számos kezdeményezést ismer a történelem. Rahner egyszerűen és határozottan jelenti ki a saját útját, egyben a saját életének végső titkát: „én a szegény és alázatos Jézus követését választottam”. (i. m. p. 386.) Választása élethivatást jelent, döntése igazolását önmagában hordja. Ugyanazt a radikális elszántságot sugározza, mint Szent Ignác lelkigyakorlatai. Úgy érzi, hogy a szegény és alázatos Jézus követése „az élet szegélyére” utalta. Szellemi és egyházi pályafutásában, de magánéletében is tudatosan és szabadon lemondott a hatalomról és a rangról. Csak a Jézus mellett elkötelezett ember tudja életének törvényévé tenni a szegénységet és az alázatot. Rahner hangsúlyozza, hogy döntését kizárólag személyes Isten-tapasztalata indokolta, nem pedig ideológiai vagy társadalomkritikai szempont.

A személyes elkötelezettség megvállása után önként adódik a további kérdés: hogyan valósította meg rendje, és benne ő maga, valamint az egész egyház „a hatalom nélküli szolgálatot”, és ennek milyen sikeres vagy szerencsétlen formái vannak. Az örökkévalóság szemszögéből nézve Rahner egyház-kritikát gyakorol. Kezdetben a probléma az volt, hogyan lehet a radikális elkötelezettséget, a karizmatikus közösséget egyháziilag intézményesített renddé szervezni? Loyola Ignácnak 1540-ben sikerült ez a csoda. Az egyház elfogadta és jóváhagyta Szent Ignác rendjét. Azt már kritikusan kell látnunk, hogy a rend hogyan valósította meg a szegény és alázatos Jézus követését: a szellem és a kegyelem erejére támaszkodva hogyan ültették át a gyakorlatba a jézusi szolgálatot. Különös jelentősége van ennek a kérdésnek számunkra is. A mai profán társadalomban élő egyháznak különösen is szegénynek és a hatalom-nélkülinek kell lennie. Tudomásul kell vennünk „a kritikus tüskét”, hogy a szokásos „egyházi üzem”, az egyházi intézményesség a mai társadalmi légkörben már nem életképes önmagában. Különösképp óvakodniok kell az egyháziaknak „a hatalom ígézetétől”. Csak egyetlen indítéka lehet az egyházi szolgálatnak: a szegény és alázatos Jézus követése, a Jézussal való együtt-meghalás vállalása. Rahner gondolatában a kereszt-teológia alap gondolatai villannak föl. Az egyház és Szent Ignác rendje Jézus szellemét, követelményeit mindig megőrizte, de nem mindig valósította meg. Szomorú tényeket idéz föl Rahner, de nem keserű lélekkel. A történelem kényszerű terhe sohasem oltotta ki az egyházban a Lelket, bár sokszor elhalványította. Az egyház és a rend akkor bízhat jövőjében, ha Jézussal egyesülve vállalja a mai társadalmi körülmények között Jézus küldetését.

„Az egyház embere voltam”

Isten kimondhatatlan titka és Jézus követése után föltűnik Rahner életének harmadik pillére is: az elkötelezett egyházi szolgálat. Isten, Jézus, egyház egymással lényegi vonatkozásban vannak ugyan, de egymástól mégis különböző valóságok. „Egész megtért életemben az egyházat akartam szolgálni” (i. m. p. 392.) Egy egész emberi életre utal ez az elszánt mondat. Isten és az ember szolgálata

jelenti az egyháziasságot, hiszen az egyház nem önmagáért létező intézmény. Végtelenségre nyíló távlatában az egyház hitben, reményben, szeretetben Isten felé zarándokló közösség. Másrészt viszont nagyon is emberi, történelmi-társadalmi képződmény. Mivel mindannyian bűnösök vagyunk, azért könnyen adódnak konfliktusok az Isten közvetlenségében élő lélek és az intézményes egyház között. Rahner higgadtan kijelenti, abszolút konfliktusa nem volt lelkiismerete és az egyház képviselői között. Hívó embernek ilyen nem is lehet. Egyháziassága föltétlen szolgálatra készítette, a lelkekért. Az egyház iránt érzett szeretet csak Isten közvetlenségének tapasztalatából eredhet. Jézus megtestesülése óta a történelem folyamán részesedhetünk Isten közvetlenségében. „Az egyház számomra a végtelen titokhoz való kimondhatatlan viszonyom konkrét helye, az Istenre nyíló lehetőség.” (i. m. p. 393.) Az egyházi érzület, az igehirdetés, a szentségek megbecsülése, a pápasághoz való hűség, az egyházi küldetés innen forrászik. Rahner számára az egyháziasság életbevágóan fontos elkötelezettséget jelent. Mivel különbséget tudott tenni a közvetlen istentapasztalat és az ebből eredő egyházi szolgálat között, ezért tudott helyes „kritikus viszonyt” kialakítani a hivatalos egyházzal. Csak hitben lehet meggyőződni arról, hogy az egyház Jézus egyháza és az egyházi szolgálat Jézus szolgálata. Részleges és feltételes konfliktusok gyakran adódtak Rahner és a rend életében, annak ellenére, hogy mindig hűséges maradt az egyházhoz és a pápasághoz. Csak akkor viselhetjük el az ilyen konfliktusokat, ha a szeretetből fakadó engedelmesség és a kritikus távolságtartás között szerencsés egység jön létre.

Kitekintés a jövőbe

Végül Rahner áttekinti saját, történelemhez kötött, korlátolt szemléletét, konkrét egyéniségét, életstílusát. Az életét meghatározó elveket és az elfogadott fegyelmet nem becsüli túl, de nem is szégyenli. Szent Ignác szellemében akart élni. Ez a szellem az európai újkor jegyeit viseli magán: a szubjektivizmus és a racionalitás befolyásolta ezt a lelkiséget. Alapvetően értékes és helyes volt ez az életszemlélet, de ma már ennek a kora is lejárt, elvégezte a maga jótékony „hatástörténeti” feladatát. Rahner egy hosszú élet után érzi, hogy napjainkban új lehetőségek és feladatok jelentkeznek. A mai magasan szervezett társadalomban a krisztusi küldetést, az egyházi közösséget másképpen látjuk. A jövőt tekintve bátran kell kezdeményezni, de azért legyünk óvatosak és józanok. Mindent egybevetve csak egy dolog számít: végül is a lélek hallgatagon és közvetlenül Isten előtt állva teljesen magára marad. S ekkor vesszük észre azt az élettörténetet, amely már nem tűnik el az idő sodrásában: az Istennel egyesült élet végérvényes történelme nyilvánul ki ekkor. Rahner tudatában hirtelen sötét vízió villan föl. Vajon a jövő embereinek lesz-e még érzékük a közvetlen Isten-kapcsolatra, kérdeznek-e a kimondhatatlan titokra, lesz-e még én-te kapcsolat? Vagy talán az ember visszasüllyed a találékony állat állapotába, és a történelem megszűnik a szabadság, a felelősség, a bűn és a bűnbocsánat története lenni? De a sötét látomás eltűnik, és Rahner már saját élettapasztalata alapján ismeri Isten kimondhatatlan közelségét. Jézus Krisztus az emberiség felé fordult, és ezért fognak az emberek feléje fordulni, ezért lesz egyházi közösség, és lesznek Istennel egyesült emberek, lesz értelme a küldetés vállalásának, amely az üdvösségre akarja vezetni az embereket. Hogy saját életművének, teológiájának milyen lesz a hatástörténete, az számára immár közömbös. Hallgatagon kilép a sorból, s ezáltal is Isten lesz egyre nagyobb. Ennyi marad Rahner után: elhallgat a végtelen titok előtt, amelyben azonban mindörökké Isten dicsőítése visszhangzik.

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Karl Rahnerrel

„A kereszténység mint oázis . . .”

1984. február utolsó hetében a Magyar Tudományos Akadémia rendezésében nemzetközi keresztény–marxista találkozóra, úgynevezett dialógus-konferenciára került sor Budapesten. A neves eseményen részt vett Karl Rahner is. Kedves professzor úr, mi a véleménye a rendezvényről?

– Előjáróban szabadjon egész általános és absztrakt formában megjegyezni, hogy a mai világhelyzetben a párbeszédre elengedhetetlenül szükség van. A párbeszéd nemcsak politikai, gazdasági területen kényszeríti az embereket a kapcsolat felvételére és ápolására, hanem az ideológia, a szellemi élet szférájában is. Ez a dialógus tulajdonképpen szükségszerű, hiszen felöleli a szellemi, kulturális, szociális élet egészét. Természetes, hogy a dialógus maga a legkülönbözőbb módokon valósulhat meg. Az emberiségnek ez a nagy, úgynevezett egyetemes dialógusa azonban mégiscsak egyedi, helyi kapcsolat-teremtési kísérletekből áll össze. Ilyennek tartom ezt a mostani budapesti találkozót is, ahol keresztények és marxisták gyűltek össze egymás nézeteinek alaposabb megismerésére, a megértés lehetőségeinek kutatására és elmélyítésére a gyakorlatban. Eredményként fogható fel, hogy a találkozó egyáltalán létrejött itt Budapesten, hogy nem a világnézeti különbségekre, hanem inkább a *tolerancia* elvére tevődött át a hangsúly, s hogy legnagyobb közös ügyünk, a béke megőrzésében teljes nézetazonosság jellemezte a résztvevőket. Persze vannak fenntartásaim, már a lebonyolítás pusztán technikai megoldásaival is. Kissé bizarrnak érzem, hogy a marxistákat és keresztényeket elkülönítették egymástól, nem lakhattunk együtt. Mintha két külön szellemi gettóba lettünk volna zárva. Lehet persze, hogy technikailag ez a megoldás a legegyszerűbb, legésszerűbb, mégis ez is valamiképpen a távolságtartás érzetét erősítette valamennyiünkben . . . azt hiszem.

De azért – úgy tűnik – időnként mégiscsak kinyíltak ezek a szellemi gettók . . .

– Erre nehéz válaszolni. Bizonyos értelemben már az nyitásnak tekinthető, ha különböző világnézeti emberek a türelem és a kölcsönös jóakarattal jegyében leülnek egymással beszélgetni, ha meghallgatják a másik fél véleményét, ha mindketten érvelnek, kifejtik nézeteiket. Ez ugyanis nem mindig történt így a katolikus teológia részéről sem. Gyakran előfordult régebbi időkben, hogy állítottak egy tételt, s XY úrról ugyanakkor kijelentették, hogy tagadja, kétségbevonja a tétel helyességét, tehát az illető eretnek vagy ateista, mivel ellene van a tézisnek. És ezzel az ügy el volt intézve, senki sem vette magának a fáradságot, hogy utánanézzen, utánagondoljon: vajon mit is akart tulajdonképpen mondani a másik, vajon nem lehetséges-e, hogy mégiscsak van némi igazság az ő felfogásában is – egyszerűen nem volt szokás konfrontálódni a teológiai ellenféllel. Ez néha még ma is dívik, sajnos. XY úr marxista? Akkor ellenfél, sőt, ellenség is rögtön, akkor nekünk nem egyezhet a véleményünk. Ez természetesen előítélet. Ha job-

ban odafigyelnénk, kiderülhetne, hogy előfeltevésünk nem állja meg a helyét, legalábbis nem száz százalékosan. Magam is meglepődtem ezen a mostani konferencián, milyen magától értetődően használta Lukács József professzor úr a felelősség, a bizonyosság, az igazság és más etikai alapelveket. Csodálkoztam, miként beszélhet egy marxista filozófus ilyen természetességgel ezekről a princípiumokról. Aztán ahogy hallgattam fejtegetéseit, örömmel konstatáltam, hogy ilyen és hasonló felfogású „ellenféllel” lehet, van miről beszélgetni. Ez az élmény is csak tovább erősítette bennem a meggyőződést, hogy igazán nagy szükségük van a keresztényeknek az önkritikára. Ez a folyamat ugyan már elkezdődött, de még korántsem lehetünk elégedettek az eredménnyel. Többek között tisztázni kellene néhány fogalmat. A konferencia is előfeltételezte, hogy a hívők gyűjtőnévvel megjelölt emberek hisznek Istenben. S ki tudja, mit jelent a marxista számára ez a mondat: ezek az emberek istenhívők. Talán valami olyan képzetet, amihez nekem, nekünk keresztényeknek semmi, de semmi közünk, ami-ben természetesen egyáltalán nem hiszünk. Nem bírálatként mondom, csak éppen fontosnak tartom megjegyezni: a konferencián egyetlen szó sem esett arról, mi is értendő, ki mit ért Isten fogalmán. Mindenki úgy tett, mintha ez olyan világos és egyértelmű volna. Holott nem az. Ezzel pusztán azt szeretném érzékeltetni, milyen nehéz is manapság tudni a másikról, valójában mit is mond, mit ért valamely fogalmon. Az alapelvek, fogalmak tisztázásával kellene kezdeni minden párbeszédet, kiszűrni, amennyire csak lehetséges, minden félreértésre okot adó tényezőt. Nem is olyan biztos ilyen esetben, hogy álláspontjaink között olyan óriási a különbség. Elképzelhető, hogy elemzésünk során eljutnánk valamely legvégső alapra (Einheitsgrund), amelynek létezéséről természetesen feltétlenül meg vagyok győződve. Sőt, magától értetődő, hogy létezik ilyen végső ok. A kérdés pusztán az, hogyan viszonyulok hozzá. Az igazi probléma számomra csak most kezdődik. Ehhez a legvégső alaphoz miként viszonyulhatok én, mint a világ picinyke része, mélységes vallásossággal? Hogyan lehetséges ezzel az abszolútummal a szeretet, a bizalom, az imádás kapcsolatát kialakítanom? Miként lehetséges, hogy erről a végső alapról ne csak mint minden dimenziót betöltő realitásról beszéljek, hanem végső soron személyes kapcsolatom lehessen vele, akit így szólíthatok meg: *Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved . . .*, tudja, számomra ez a probléma veleje, s ugyanakkor az a csoda, hogy ezt megtehetem. Megtehetem, de csak azért, mert hiszek abban, hogy maga Isten az, aki ezt a kapcsolatot lehetővé tette. Isten mint abszolútum képes arra, hogy megnyilvánuljék bennem, a parányi emberben is Istenként. Isten iránti bizalmam alapján lehetséges a csoda, ó rá a garancia, a fedezet, benne bízva nem csalakozom. Olyan Isten-élményem van, mely megerősíti feltételezéseimet, elképzeléseimet Istenről; én, a parányi teremtmény, kapcsolatot tudok létesíteni az abszolútummal: *imádkozom* hozzá. És az a benyomásom, úgy érzem, hogy imám meghallgatásra talál. Tudja, ez a bizalom, ez a hit az, ami hívővé tesz. S ezen az alapon, azt hiszem, már nem olyan egyszerű hívőkről és nem-hívőkről beszélni, hiszen csírájában ez az abszolútumban való bizalom alighanem mindannyiunkban megvan többé-kevésbé.

Ezzel, úgy vélem eljutottunk az „anoním kereszténység” fogalmához és problémaköréhez. Kérem, világítsa meg nevezetes tézisét, mert bár sok szó esik róla, kevesen értik igazi lényegét.

– Hogy a terminológiát jónak tartják vagy félremagyarázzák, az majd hogyanem lényegtelen. Az „anoním keresztény” kifejezés szándékom szerint nem azt jelenti, hogy a keresztény ember lemondhatna explicit keresztény mivoltáról, te-

hát azt sem, hogy a kifejezetten egyházi, gyakorló kereszténység alapján véve felesleges volna. Sokkal inkább jelenti azt, amit maga a II. Vatikáni zsinat is egyértelműen tanít és feltételez, nevezetesen, hogy vannak emberek, akik szociológiai, szakramentális és egyéb szempontból nézve nem keresztények, ugyanakkor jogosultak Isten kegyelmére és elnyerhetik az örök életet Isten közelségében. És ez nem csupán a nem-keresztény vallásúakra vonatkozik, hanem kifejezetten az ateistákra is, feltéve, hogy lelkiismeretük szavára hallgatva cselekednek. E ténnyel kapcsolatban rögtön felvetődik két kérdés: terminológiaiilag hogyan ragadható meg és fejezhető ki ez a probléma? Miként magyarázható meg és fejthető ki teológiai szempontból, hogy éppen a keresztény hit alapjául szolgáló valóság segítségével megmenthetők, megválthatók, üdvözíthetők mindazon emberek, akik nincsenek közvetlen, kifejezett kapcsolatban a történeti kereszténységgel, tehát a názáreti Jézus Krisztussal? A katolikus keresztény ember nem mondhat le arról a hitéről, hogy Jézus Krisztus és a tőle elválaszthatatlan isteni kegyelem és önközlés ment meg az örök élet számára minden üdvözülő embert. A világban millió és millió ember él, akinek semmiféle kapcsolata sincs a kereszténységgel, hiszen, mondjuk, Tibetben született, vagy éppenséggel iszlám vallású. Miközben ők saját vallásuk rítusai szerint imádják Istent, távolról sem gondolnak a názáreti Jézusra, talán sosem hallottak róla. Mi mégis azt valljuk, hogy rájuk is, és kivétel nélkül minden emberre, aki Krisztus előtt és után élt, egyaránt érvényes, hogy csakis Jézus Krisztus és az isteni kegyelem által üdvözülhetnek. Ez kétségkívül komoly teológiai probléma, mellyel a kereszténység korábban alig foglalkozott. Szent Ágostont például hidegen hagyta a tudat, hogy Arfikában számtalan ember él, akikhez a kereszténység még nem jutott el, s így – hite szerint – ezek a tömegek az eredendő bűn következtében kárhozatra jutnak. A mai egyház, a mai kereszténység már nem gondolkodhat így. Egyetlen embertől, legyen az hívő vagy ateista, sem vitathatja el az üdvözülés lehetőségét. Óriási tudati változáson ment át az egyház az idők során ebben a rendkívül kényes kérdésben is; fejlődése, úgy vélem és remélem, irreverzibilis folyamat. Én személy szerint úgy gondolom, hogy minden ember üdvözülhet, ha csak személyes súlyos bűnnel nem vétkezik Isten ellen, azaz felebarátai, valamint önmaga ellen. Jézus Krisztus minden ember helyett és minden emberért halt meg a keresztfán, lehetővé téve ezáltal valamennyiünk számára az örök üdvösséget. A kereszt oktalansága alkotja hitem alapját. Ugyanakkor én, a keresztény, a szegény bűnös, aki vagyok, sohasem lehetek elbizakodott, sohasem tudhatom, hogy helyesnek tartott elméletemet képes vagyok-e megvalósítani a gyakorlatban, mivel erre nincsen semmiféle garancia. Az ateista megtalálhatja Istent – én pedig, aki hiszek benne, elveszíthetem. Elvben mindez lehetséges. Úgy vélem, hogy ilyen és hasonló nézeteivel az egyház sokat helyesbítette korábbi önmagát. Erre a helyesbítésre szüksége is van, hiszen csak a kinövésektől és vadhajtásoktól szabadítja meg, lényegén nem változtat. A megújulásra, az önkritikára, a nézetek felülvizsgálatára, úgy vélem, minden ideológiai jellegű eszmerendszernek szüksége van. Ezzel – ha jól értettem – marxista beszélgető-partnereink is egyetértettek a budapesti konferencián.

Professzor úr, kérem, értelmezze a munkáiban oly gyakran használatos „isteni önközlés” (Selbstmitteilung Gottes) fogalmát!

– Az isteni önközlés lényegében az Istennek embert megszólító közlése. Természetesen befogadó nélkül maga a közlés is elképzelhetetlen volna. Az ember, mint elfogadó, Isten önközlésének előfeltételeként tekinthető. Mondhatom persze, ha Isten közölni akarja magát, ha az önmagát odaajándékozó szeretet ki

akarja fejezni önmagát, akkor ehhez kell az ember is. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy Isten önközlése és az ember két külön dolog. Ismételten leszögezem, hogy a katolikus tanítás értelmében Isten az embert úgy is teremthette volna, hogy nem ajándékozta meg önmagával. Isten önközlése Isten szeretetét mutatja meg, ő az, aki önmagát teljes intimitásában és végtelen dicsőségében oda tudja ajándékozni a véges embernek.

Ön Istenről mindig mint titokról beszél. Ez a titok azonban közli is magát az emberrel. Tehát az ember is titok?

– Igen. Amennyiben az ember az isteni önközlés befogadója lehet, és ez a közlés Isten titkát tartalmazza, akkor az ember maga is titok, más szóval: titokmivolta végső soron lényegében szükségszerű. Ez azt jelenti: az ember teljes valóját csak Istenre irányultságából érthetem meg. Azt mondjuk: Isten és világ, Isten és ember. Holott ezáltal nem mondunk többet, mint ha csak Istent mondanánk. Isten és ember nem tágabb fogalom, mint Isten. Hiszen Istenben van minden . . . Az úgynevezett profán antropológiák tulajdonképpen az ember teljes megismerhetőségét hangoztatják, ugyanakkor valamiképpen azt is feltételezik, hogy az embernek sajátos kapcsolata van az örökkévalóval. Ez ellentmondás, ami azonban feloldható volna, ha a profán antropológiák elismernék, hogy az ember transzcendens lény. Az ember ugyanis ami által és amennyiben az abszolút titokra irányul, azáltal és annyiban érthető maga a titok is.

Professzor úr miképpen ítéli meg a katolikus egyház jelenlegi helyzetét?

– Meggyőződésem, hogy a katolikus egyház, mint Krisztus eszkatologikus jele a világban, sohasem szűnik meg. Természetesen számszerűleg az egyház növekedhet, de csökkenhet is. Ez azonban a lényegén mit sem változtat. Az egyház viszont sohasem tekintheti befejezettnek munkálkodását a világban, hisz egyház és világ teljes egybeesése aligha képzelhető el. Ebből az is következik, hogy helyi jelenségekből nem ítéltető meg az egyház egésze. Teljesen más arculata lehet – és van is – egy dél-amerikai egyházi közösségnek, mint például egy kelet-európainak. Vagy vegyük például az egyházat Szent Pál idejében: már akkor is Isten eszkatologikus jele volt a világban, mely – ahogy ezt a II. Vatikáni zsinat is tanítja – a világ egyetemes üdvéért munkálkodik. Más szóval: az egyház nem csupán szociológiai egység, nem csupán számszerűleg jól körülhatárolható szervezet, hanem – Izajással szólva – *szent maradékként* is az egész világ üdvének záloga. A jelen egyházban tagadhatatlan mutatkozó strukturális változások nem feltétlenül mint válságjelek értelmezendők. Meggyőződésem, hogy amíg a világon valahol is összegyűlnek emberek az Eucharisztia ünneplésére, addig *létezik* egyház. Ez az egyház ölthet számunkra új, szokatlan formákat is. A korábbi egyházi gyakorlat a területi elv alapján a fehér foltok megszüntetésére irányult. Ma azonban lelkipásztorkodásunkban sokkal inkább az lenne a feladat – s itt szabadjon egy hasonlattal élnem –, hogy a sivatag vízzel való elárasztása helyett *virágzó oázisokat* hozzunk létre. Európában a lelkipásztori, igehirdetői gyakorlatban többnyire még ma is a területi elv az irányadó. Például az NSZK-ban, ha mondjuk négy plébánia megüresedik, akkor természetesnek tartjuk, hogy egy ötödik plébánia papja lássa el valamennyinek a teendőjét. Mért van ez így, kérdezhetnénk. Hiszen a Pál-korabeli Thesszalónika keresztény közössége sem törekedett arra, hogy a környező települések mindegyikében önálló közösségeket hozzon létre. S ki vitatná a páli Thesszalónika kisugárzó erejét? Pál apostol nem hajolt a térkép fölé, hogy plébániákra ossza fel a világot . . .

Professzor úr közismerten sokat publikált, eddigi életműve már terjedelmét tekintve is imponáló. Kérem, beszéljen munkamódszeréről, s ha lehet, mindennapjairól is!

– Általában elterjedt vélemény rólam, hogy borzasztóan szorgalmas vagyok. Ez így nem igaz. Világéletemben korán kelő, korán fekvő ember voltam, ami azt is jelenti persze, hogy nemigen jártam társaságokba. Ha a hobbim iránt érdeklődne, bizony kissé zavarba hozna, mert őszintén szólva nincs is – a szó hagyományos értelmében. Például, bár van autóm, mégsem tudok vezetni. Mint ahogy fotózni sem tudok. A tiroli hegyeket sem keresem föl gyakran, holott már jóideje Innsbruckban lakom; de nem voltam nagy világutazó sem. A politika mindig is érdekelt, de valójában sohasem politizáltam. Pironkodva kell bevallanom, hogy sohasem éreztem különösebb vonzódást sem a zene, sem a képzőművészetek iránt. Egyetlen szenvedélyem volt, az olvasás, erre viszont sok idő jutott. Mindig is erős kötelességtudat élt bennem, így természetes állapot volt számomra, hogy dolgozom. Nem hajtottam agyon magam, például éjszaka sohasem dolgoztam; igyekeztem viszonylag egészséges életmódot folytatni. Így történhetett aztán, hogy az évek előrehaladtával a megírt oldalak száma is gyarapodott.

Korunk nevesebb gondolkodói közül kivel érez szellemi ronkosságot? Úgy tudom, hallgatta Heidegger előadásait is. Heidegger-tanítványnak tartja magát?

– Valóban jártam Heidegger előadásaira, s mint filozófust, nagyra is tartom őt. Tanítványának azonban nem vallom magam, hiszen én végül is teológus vagyok, s mint ilyen, sokkal több indítást kaptam a belga Maréchaltól. Mégis... talán egyfajta gondolkodásmódot tanultam Heideggertől – feltéve, hogy az tanulható.

Ön jezsuita páter. Nem bánta meg soha, hogy belépett a rendbe?

– Ha azt mondanám, hogy az én életem sem volt mentes a csalódásoktól, fájdalomtól, végesség-érzettől, akkor ugyan közhelyet, de mindenképpen igazat mondanék. Nem voltam tehát maradéktalanul boldog. Ez azonban embermivoltunk szükségszerű velejárója. Végül is nem bántam meg, hogy immár hatvankét éve a rend tagja vagyok. Nézze, mondhatnám úgy is, hogy belső készletéből lettem jezsuita. Hívást éreztem, és igent mondtam rá.

A keresztény világ a napokban ünnepli az Ön 80. születésnapját. Hogyan összegezhetők hosszú életének és teológiai munkásságának tapasztalatai?

– Nem kívánok összegezést adni. Inkább utalnék egy írásomra, a „Szent Ignác beszéde egy mai jezsuitához” címűre. Ez a *Beszéd*, úgy érzem, valamiképpen mégis egész jezsuita-mivoltom és teológiám rövid összefoglalása. Ebben sok szó esik az Istenhez való viszonyról, az Isten-tapasztalatról, vallásosságról, mely nemcsak a jezsuiták, hanem valamennyi keresztény számára is érvényes lehet.

Koch. Valéria

Hat éven át, 1578-tól 84-ig írta a karmelita rendbéli Juan Yepe, az egyház későbbi szentje, a világirodalom nagy misztikusa *A Lélek Éneke*-nek sorait, a Menyasszony (a Lélek) és a Vőlegény (Krisztus) párbeszédét. A párbeszéd Isten szolgálatának fölismerésétől a tökéletesedés, a „lelki egyesülés” pillanatáig tart.

Nehéz és könnyű helyzetben volt a fordító: a *Cántico Espiritual*-nak ez az első teljes magyar fordítása. Az olvasó a könyvtárnyi irodalom, a sűrűn lábjegyzetelt kiadások ismerete nélkül is ráakad talán az Énekek Énekét vagy a többi misztikus gondolatait idéző sorokra, lehet, teológiai kérdéseket is föltesz, de a vallásos elragadtatás és a földi szerelem közös szókincsét bizonyára megilletődötten fogadja el, ahogyan azt az elmúlt századok is tették.

A *Lélek Éneke* című vers a Keresztes Szent János összes verseit tartalmazó, és a Helikon Kiadó számára készülő kötetből való.

A fordító

KERESZTES SZENT JÁNOS

A Lélek Éneke

A Lélek és a Vőlegény dala

Menyasszony:

Szerelmem, hova lettél,
mért hagytál nyögve egymagamra engem?
Szarvasom, megsebeztél,
futottál, meg se hallva:
szólítlak, mentél süketen utadra.

Jó pásztorok, a réten,
ha nyájak a legelő fűvén jár,
ha látjátok, ki nekem
kedvesebb bárki másnál,
mondjátok, szenvedek, halott vagyok már.

Nyomában egyre járok,
hol tengerpartra, hol hegyekbe térek,
nem tépek le virágot,
vadak láttán se félek,
nem torpanok, ha új határba érek.

A teremtményeket kéri:

Ó, rengeteg, nagy erdő,
szerelmesem keze ültette dús fák,
ó, legelők, zöldellők,
virágok, fénylő tiszták,
mondjátok meg, ha körötökben itt járt!

A teremtmények válaszolnak:

Elhalmozott kegyével,
míg elhaladt e ligetben sietve,
alig tekintve széjjel,
szemét csak ránk vetette,
szépségét minden önmagára vette.

Menyasszony:

Ki gyógyíthat meg engem?
Szerelmesem, áruld el végre, hol vagy.
Minek is epekednem?
Ne küldj ma hírhozókat,
hiába kérdek, hallgat mind terólad.

Kik közeledbe' járnak,
ezer kegyedről nékem számot adnak,
csak sebeimbe vájnak,
engem halódní hagynak,
értelme nincsen dadogó szavuknak.

Ó, lelkem, mért kívánod,
hogy éljek, hogyha ez nekem nem élet,
s ha életem halálod,
szerelem nyíla téged,
ha eltalál, hogyan hogy mégis éltet?

Ha nem tudsz orvosságot,
szívemet annyi sebbel mért sebezted?
Ha kincsem nem kívánod,
miért is irigyelted?
Amit raboltál, itt miért felejtet?

Csitítsd le haragvásom,
hisz nincsen másnak ily hatalma rajtam!
Hogy téged látva lászon,
szemem csak miattad van,
te vagy a ragyogása egymagadban.

Jelenj meg énelőttem,
s ha szépséged meglátnom végzetes lesz,
ne fuss akkor se tölem.
Kínjára szerelemnek
csak kedves társaságod hozhat enyhet.

Ó, kristályos patak, te
arcoknak mását formázza ezüstöd,
öt vágyom látni egyre,
jelentess meg közöttük;
a bennem élőt mutassa vissza tükröd!

Szerelmesem, ha nézel,
erőm elhagy!

Vőlegény:

Fordulj galambom vissza!
A szarvas száz sebével
megjött már dombjainkra,
röptödnek levegőjét vágyva issza.

Menyasszony:

Szerelmesem, az erdő,
s magányos tisztás benne, számolatlan,
folyók folyása zengő,
sziget háborítatlan,
a szél szerelmes hangja nyughatatlan;

az éjjel hoz nyugalmat,
keletről gyöngé hajnal fölvilágít,
a muzsika elhallgat,
a magány dala száll itt,
a dús vacsora szerelemre csábít.

Ágyunk virágban álló,
hozzá oroslán barlangja hasonló,
bíborban fölsugárzó,
békében fölmagasló,
száz pajzs borítja, korona, aranyló.

Szerelmesem, utánad
szegődnek ifjú lányok csapatostól,
nyomodban szikra támad,
és fűszeres, nemes bor,
isteni balzsam árad lábnyomodból.

A legbelső szobában,
míg kedvesemnek italából ittam,
elkódorgott a nyájam.
A régi út hol is van?
Már új mezőket járok szakadatlan.

Mellét fölfedte nékem,
így oktató az édes tudományra,
övé lettem egészen,
s ígértem, nemsokára
a hitvese leszek már valahára.

Lelkem hozzászegődött,
övé lett minden, mi azelőtt enyém volt.
Nyáját többé nem őrzök,
nem függök más parancstól,
teszem, amit a szerelem parancsol.

Azt mondjátok ti rólam,
meg nem találtam semmit, mit se láttam.
Nem tévedek, valójában
elvesztem én e vágyban,
s magam veszítve magam megtaláltam.

Ha közelít a hajnal,
a frissen nyíló virágot leszedjük,
fűzért fonunk, smaragddal
közepét ékesítjük,
hajam egyetlen szálára kötözzük.

Hajam egy szála tette,
tekinteted nyakamról el se vetted,
néztél csak rámeredve,
a röpte foglyul ejtett,
szemembe nézve szemem megsebezted.

Ne vess meg érte, kérlek,
bőröm színét, ha sötétnek találod,
szemed bőrömre téved,
szépséged rámsugárod,
örökre rajta marad ragyogásod.

Üzzétek el a rókát,
szólónk már bizton érleli gyümölcsét,
lemetszve mind a rózsák
az ünnepet köszöntsék,
a hegy ne lássa senki közeledtét!

Észak szele csitúlj le!
Jöjj déli szél most, szerelembe ejtő,
kertem vágyad hevítse!
Szerelmesem közelgő,
virágok közt legeltet ő, ha eljő.

Vőlegény:

Belépett a menyasszony
az édes kertbe im elhozta vágya,
hogy illatot fakasszon,
fejét a kedves vállra
fektette s ott nyugalját megtalálta.

Az almafa tövében
léptél velem te örök mátkaságra,
kezem neked ígértem,
bajodnak gyógyulása
lettem s szülőanyád megcsúfolása.

Madarak, messzejárók,
dámszarvasok, oroszlánok, kevélyek,
hegyek, völgyek, lapályok,
vizek, havak, az éjnek
félelmé, forrósága kérve kérlek

a lant vidám szavára,
az esti, hulló harmat énekére,
haragotok ne bántsa,
a falat el ne érje,
legyen a kedvesemnek pihenése.

Menyasszony:

Nimfái Júdeának,
virágkehelyre, rózsalugasokra
most ábrailat árad,
más tájakon lakozva
kerülje küszöbünket lábatok ma!

Szerelmem, ne mutatkozz,
emeld föl arcod a magas hegyekbe,
egyetlen szót se szólj most,
tekints e seregekre,
mint szállnak el a titkos szigetekre.

Vőlegény:

Az én fehér galambom
bárkánkra olajággal visszatért már,
a gerlét szólni hallom,
a folyópart fölé szállt,
a zöld mezőben megtalálta párját.

Magányban élt idáig,
fészket magányban maga építette,
de társára talált itt,
szerelem megsebezte,
magány a társát hozzá elvezette.

Menyasszony:

Szépségedet csodálva
szerelmesem, vigadjunk tiszta szívvel!
A hegyre hegyfokára,
hol forrás vize tör fel,
a rengetegnek rejtekébe jöjj el!

Éreszkedjünk le aztán,
barlangok követ lábunk tapossa,
pihenjünk meg a sziklán,
a gránátalma mustja
szomjunkat édes zamatával oltsa.

Mit lelkem vágyva vágyik,
amit ígértél, megmutatod egy nap,
nem váratsz már sokáig,
te, aki életem vagy,
majd átadod nekem örök jutalmad.

Dala a csalogánynak,
lélekezete az édes levegőnek,
csöndje az éjszakának,
ligetek, üde zöldek,
az éji láng emészt, de nem gyötör meg.

Pillantás föl se érte,
megtört Aminadab hatalma rajta,
a harcnak íme vége:
forrásait fakasztja,
a lovasság a rohamot föladja.

Takács Zsuzsa fordítása

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

A felszabadulás teológiája

A Hittani Kongregáció instrukciójának visszhangja

1984. szeptember 3-án tették közzé a Ratzinger bíboros által vezetett Hittani Kongregáció utasítását a „felszabadulás (vagy felszabadítás) teológiája” néhány szempontjáról. A 32 lapnyi füzet égetően időszerű kérdéssel foglalkozik, több teológiai és gyakorlati problémát érint. Bár nem zsinati határozat, nem is enciklika, a Szentszék hivatalos dokumentuma: a pápa jóváhagyásával jelent meg.

Visszhangja azért is érthetően jelentős, mivel egy idő óta a közvélemény figyelte, mi lesz az eredménye a perui püspöki kar és a Szentszék közötti tárgyalásoknak éppen a felszabadítás teológiája egyik legjelesebb képviselője, Gustavo Gutiérrez tanait illetően; továbbá (véletlen?) egybeesés következtében, Ratzinger bíboros éppen azokban a napokban folytatott megbeszéléseket Leonardo Boff brazil ferencessel (a kérdéses teológia másik neves képviselőjével), amikor a dokumentumot közzétették.

Rögtön szögezzük le: az instrukció nem nevez meg egyetlen teológust se; valószínűleg széles távlatokat tart szem előtt, még ha elsősorban a latin-amerikai hely-

zetet veszi is figyelembe, ahol ez a teológiai irány megszületett. Maga L. Boff így emelte ki az instrukció jelentőségét: „Érdeme az, hogy az egész egyház és társadalom számára egyetemes távlatokba állította azokat a problémákat, amelyek megszűlték a felszabadulás teológiáját: kizsákmányolás, nyomor, éhség. Elismeri egy bizonyos felszabadulás-teológia érvényességét is, amiről vitatkozni lehet. Más szóval: egyházi szempontból is érvényes ez a teológia. Az igazi probléma az, hogy milyen választ adunk az elnyomás kérdésére. Hozzáfűzöm, hogy ez a dokumentum tipikusan »Európa-központú« látásmódot tükröz. A felszabadítás elméleti témájából indul ki, mintha egyszerűen egy olyan címszóról lenne szó, amely a katolikus teológiai szótárban szerepel és amelynek jelentését a Biblia alapján ki kell fejteni . . . Elit-jellege van, nem számol a szegények és elnyomottak konkrét felszabadításának folyamataival. A latin-amerikai egyház nézőpontja különböző: a valóságos cselekvésből kell kiindulni, amelyet már megkezdtek a szegények, a szakszervezetek, a bázisközösségek és más mozgalmak. Ezekben a keresztények ezt kérdezik maguktól: a hit mennyiben járul hozzá a felszabadítási folyamathoz? Latin-Amerikában tehát a társadalmi mozgalmakból indul ki a teológiai reflexió . . .” (*Le Monde*, 1984. szept. 13.)

Még mielőtt magáról a szentszéki dokumentumról szólnánk, pár megjegyzést teszünk a felszabadulás teológiájának kialakulásáról. 25–30 évvel ezelőtt született meg Latin-Amerikában, bár kezdetben még nem adtak neki nevet. Legalább tíz évvel G. Gutiérrez ismert könyvének megjelenése előtt (amelynek címe éppen ez volt: *A felszabadulás teológiája*), a latin-amerikai társadalmi-politikai helyzet (a katonai diktatúrák) mozgolódást váltott ki az egyetemi ifjúság körében: egyszerűen új módon kezdték értelmezni a keresztény hitet, annak társadalmi követelményeit. Ennek még nem volt semmi köze az európai politikai teológiához, nem is jelentette a teológia egy ágát. A bázisközösségek megszületése és terjedése Braziliában fokozottabban a szegények, az elnyomottak sorsa felé fordította a figyelmet: hogyan lehet megszabadítani őket a társadalmi igazságtalanságoktól? Igaz, hogy Krisztus szenvedése, keresztje által váltott meg bennünket, de vajon a szegény, kizsákmányolt népek túrníe kell szenvedéseit, éspedig éppen azzal a meg gondolással: ez a megváltás útja? Egy bizonyos dolorizmus és fatalizmus nem lehet a felszabadító Krisztus üzenete, aki örömhírt hozott a szegényeknek! Közben néhány nevesebb teológus (Gutiérrez, Boff) kezdte kidolgozni az új teológiát; mások viszont egyre inkább a felszabadítás gyakorlati feladatára irányították a figyelmet. Majd maga az „új” teológia is egyre inkább az *ortopraxist* hangsúlyozta, anélkül, hogy az ortodoxiának ártott volna. Igaz, a társadalomelemzésben átvettek bizonyos eszméket a marxizmusból, de lényegében maga a teológia csupán (!) újraértelmezte a megváltást, Krisztus keresztjét mint felszabadítást. Egyszóval az evangéliumban rejlő forradalmi erőt kívánták „felszabadítani”, hogy megváltoztassák a helyzetet. Újabban egyre inkább érvényre juttatják a népi vallásosságban fellelhető sajátos keresztény elemeket; a társadalomtudományból kölcsönözött fogalmakkal újragondolják az egyháztant is. A „szegények egyháza” világosabban látja szerepét, az evangélizálás és a társadalmi előrehaladás összefüggését, főleg VI. Pál *Evangélii nutiandi* c. buzdítása (lásd a 30–34. pontokat), illetve Puebla (1979) óta.

A Hittani Kongregáció instrukciója nem akarta a maga teljességben tárgyalni a felszabadulás teológiája által felvetett problémakört. Célja az, hogy felhívja a pásztorok, a teológusok és a hívők figyelmét azokra az eltévelyedési veszélyekre, amelyek bizonyos felszabadítás-teológiák terjesztésével és gyakorlati alkalmazásával együttjárnak, tehát amelyek kellő kritikai érzék nélkül átvesznek eszméket és gyakorlati irányelveket a marxista gondolkodásból. A dokumentum egyáltalán nem akarja elítélni a helyes felszabadulás-teológiát (sőt kilátásba helyezi ennek

elmélyítését); még kevésbé azokat, akik kisémmizett, elnyomott, üldözött testvéreik szeretetétől sarkallva, nagylelkűen a szegények védelmére, a szabadság, az igazságosság és az emberi jogok biztosítására kötelezik el magukat. Sőt, amint a pápa Pueblában, vagy legutóbb (1984 októberében) Santo Domingóban is hangsúlyozta: az új lendülettel meginduló evangélizálásnak kötelezően e célkitűzéseket is magában kell foglalnia. Az instrukció a Zsinat (*Gaudium et Spes*) nyomán hangoztatja: az Egyház az „idők jelét” látja a népek felszabadulási törekvéseiben: jogosan akarnak megszabadulni a gazdasági-politikai és kulturális kolonializmus következményeitől, és biztosítani fejlődésüket, a javak igazságos elosztását, az ember alapvető jogait.

Egészen sematikus az instrukció a következőket tárgyalja a helyzetleírás és a szükséges kritikai érzék (megkülönböztetés) hangsúlyozása után:

III–V. fejj.: *mi lehet a felszabadítás teológiája*; tárgya (III), bibliai alapjai (IV), a tanítóhivatal eddigi dokumentumai (V). Mindez pozitív, még ha jelzi is az eltévedési veszélyeket.

VI–X. fejj.: *amit nem lehet elfogadni*; két alapvető tévedés: a marxizmus eszméinek átvétele és a Biblia racionalista értelmezése (VI); majd megmutatja ezek következményeit.

XI. fejj.: *pozitív irányelvek*. A teljes igazságot kell hirdetni az üdvözítő Jézusra, az egyház küldetésére és az ember hivatására vonatkozóan, a gyakorlatban pedig a keresztény etika alapelveit és az egyház szociális tanítását kell követni. Egyáltalán nem szabad azt a látszatot kelteni, hogy a keresztények elnézők az igazságtalanságokkal szemben, passzívan beletörődnek a helyzetbe, vagy egyenesen az elnyomók cinkosai. A hívőknek az igazságosságért és a békéért vívott küzdelemmel (erőszakot, osztályharcot kerülve) kell építeniük a szeretet civilizációját.

Mindjárt az instrukció megjelenése után számos püspökkari konferencia elnöke vagy egyes főpásztorok, neves személyiségek nyilatkoztak: ezeket heteken át sorra közölte az *Osservatore Romano*. Szinte valamennyi kiemelte a dokumentum pozitív hangvételét, kiegyensúlyozottságát. Többen rámutattak a rendelkezés és az egyház eddigi tanítása közötti folytonosságra (pl. Vilnet, a francia püspökkari konferencia elnöke). Höffner bíboros, a német püspökök nevében ezt hangsúlyozta: Azoktól az irányzatoktól kell óvakodni, amelyek eltorzítják az Istentől és az ember természetfeletti hivatásáról vallott katolikus tanítást és eltérnek a keresztény etikától, amikor a keresztény létet politikálják (még a népi vallásosságot is a forradalom szolgálatába akarják állítani). Ivo Lorscheiter, a brazil püspökkari konferencia elnöke a Vatikáni Rádióknak adott nyilatkozatában többek között kijelentette: „Mint latin-amerikai, aki megtapasztalta a drámai igazságtalanságokat és a tragikus nyomort, a szentszék legújabb instrukcióját jelentős erőfeszítésnek tartom arra, hogy összeegyeztesse a szegényekért vállalt nagylelkű elkötelezettséget és a marxista posztulátumok és módszerek elkerülését. Az instrukció legalább tíz esetben hangsúlyozza: kötelességünk az igazságosságért, a szabadságért és az emberi méltóságért vívott küzdelem. Hirdeti, hogy nem akar ürügyül szolgálni azoknak, akik közömbös magatartást tanúsítanak a nyomor és az igazságtalanságok tragikus és sürgető problémáival szemben. Hogy minden kételyt eloszlasson, az instrukció ezeket írja: »Latin-Amerika bizonyos vidékein a gazdaság jórésze az oligarchia kezében van, olyan tulajdonosok kezében, akik nem rendelkeznek társadalmi lelkiismerettel. Nem létezik a jogállam, vagy csak alig; a katonai diktatúrák lábbal tapossák az ember elemi jogait, a vezetők visszaélnak a hatalommal, bizonyos tőkéket külföldre visznek... Mindezek a tények a lázadás heves vágyát keltik fel azokban, akik a technológiai, fiánctőkés és gazdasági újkolonializmus tehetetlen áldozatainak érzik magukat.«”

Egy francia nyelvű teológuscsoport, bár kritikus hangokat is hallat, pozitívumnak tartja, hogy a Hittani Kongregáció utasítása nem ítéli el a felszabadításra vonatkozó teológiai reflexiót, és a Latin-Amerikában elindult megújulást, a szegényekkel vállalt szolidaritást szükségesnek tartja. E teológusok azt kívánják, hogy a hivatalos egyház pontosabban különböztesse meg az igazi felszabadulás-teológiát annak torz formáitól.

Végül idézzük J. Y. Calvez jezsuitát, az egyik legjelesebb Marx-szakértőt:

„A felszabadulás teológiájának középpontjában áll a marxizmusra való hivatkozás. Hevesen vitatják, hogy ezt és ezt a teológust »megfertőzte-e« a marxizmus. A magam részéről attól tartok, hogy ott látják a marxizmust, ahol nincs...” Majd miután megjegyezte, hogy tapasztalatból tudja: sokan ugyan elvetik a dialektikus materializmust (az ateizmust), de a történelmi materializmustól átvesznek bizonyos értelmezési elveket és gyakorlatot (a gazdasági alap jelentősége, osztályharc, erőszak alkalmazása), Calvez így folytatja: „... A keresztény téved, ha ezt az osztályharcot egyetlen orvoslási módnak fogadja el, anélkül, hogy új alapokon keresné a kiengesztelődést... Itt a helye a szellemek és szívek megtérésének, amivel a marxizmus nem számol, hiszen – mondja – mindenkit meghatároz a termelési folyamatban betöltött szerepe, helyzete. A keresztény nem fogadhatja el ezt a csontbúrkot. Megértem tehát a Hittani Kongregáció figyelmeztetését: egy bizonyos tartózkodásra, kritikára van szükség: meg kell vizsgálni az elfogadott álláspontok következményeit. A hit központi forrásának fényében nyugodt megkülönböztetésre van szükség... A felszabadulás témája megérdemli, hogy a teológia kifejtse azt a keresztény gondolkodás és gyakorlat számára. Az élő teológiának Istenről és Fiáról, Jézus Krisztusról kell beszélnie, az ember hivatásáról, örök rendeltetéséről, a hitről, a hívek közösségéről és a szentségekről – mindenki számára érthető nyelven. Hogy valóban *teológia* legyen, nem szabad a felszabadulást (felszabadítást) pusztán társadalmi-politikai használatra korlátozni. Ezzel a feltétellel számíthat arra, hogy polgárjogot nyer a keresztény teológiában.” (*Le Monde*, 1984. szept. 13.)

Szabó Ferenc

Kereszténység, polgárháború:

El Salvador

A megváltó Krisztusról elnevezett ország ugyancsak a Megváltóról elnevezett fővárosában néhány éve röplapokat osztogattak: „Ölj meg egy papot – a hazát építed vele!” El Salvadorban polgárháború van s ennek az egyház is részese, szenvedője. A terror és ellenterror, a megtorlások s a megtorlások megtorlásai láttán felmerül a kérdés: megmaradhat-e itt az ember kereszténynek? Az időközben már szentként és vértanúként tisztelt meggyilkolt érsek, Oscar Romero s megannyi társa megadja a feleletet: lehet!, de nem könnyű!, s nagyon határozott és egyértelmű elkötelezettséget követel!

El Salvador pici ország, 21 393 km², alig több, mint Magyarország ötödrésze. Lakóinak száma ellenben 1985 elején 5 millió, és 2000-re 8,8 millióra számítanak. A népsűrűség tehát pillanatnyilag háromszor akkora, 2000-re négyszer akkora lesz, mint Magyarországon. A lakosság 84 százaléka mesztic, 10 százaléka fehér, 6 százaléka indián. A népesség fiatal: majdnem fele (46 százaléka) 15

évnél fiatalabb. 1965 óta az analfabéták aránya 50-ról 38 százalékra csökkent. A tanult réteg mégis változatlanul igen kicsi. Egy orvosra 3460 lakos, egy papra 11 700 katolikus jut. (Magyarországon 1980-ban ezek az arányok: 324 fő/orvos, valamint körülbelül 2500 katolikus/pap). Az elmúlt két évtized gyors városiasodása ellenére az emberek 60 százaléka falun él. A mezőgazdasági népesség 49 százaléka 1 hektárnál kisebb területet művel meg, s ezeknek is csupán 1,6 százaléka tulajdonosa a földnek, a többiek bérlők. A munkaképes korú népesség 35 százaléka teljesen vagy részben munkanélküli. El Salvador a térség egyik legszegényebb, társadalmi-politikai viszonyaiban egyik legbizonytalanabb országa.

Az országot 1524-ben hódították meg a spanyolok. Az ezt követő háromszáz évben ellenben kevésbé törődtek vele, így igen lassan fejlődött. Az 1821-ben kiáltott függetlenség után húsz évig a Közép-amerikai Egyesült Tartományok tagországa. A nemzeti függetlenséget 1841-ben nyeri el.

A mai problémák a XIX. századra nyúlnak vissza. Az 1829–1839 közötti ún. „tragikus évtizedben” a kormány feloszlatta a monasztikus rendeket, kiutasította a domonkosokat és a ferenceseket, az egyház tulajdonát elkobozta, bevezette a polgári házasságot és a válást – de ragaszkodott a püspökök és egyéb egyházi méltóságok kinevezésének jogához. Az ország kereszténysége hanyatlani kezdett.

A gazdasági bajok oka mindenek előtt a századvégi „polgári forradalom” során végrehajtott „földreform”. Mindaddig a föld a faluközösségek tulajdonában volt. Egy 1881. évi törvény szerint a tulajdonjogot, némi kezelési költség fejében be kellett jegyeztetni. Az írni-olvasni nem tudó s készpénzzel sem rendelkező indián parasztok nem rögzítették tulajdonjogukat. A pénzhiánnyal küzdő állam eladta a földeket annak, aki fizetni tudott. Néhány év múltán El Salvadort már a 14-család-országának nevezték. A parasztoknak ettől kezdve bért kellett fizetniük.

A dráma harmadik felvonását az 1930-as gazdasági világválság hozta. Az ország éppen megindult volna a politikai demokratizálás útján. 1931-ben, az ország történetének első szabad és közvetlen választásán megnyílt az út a nemzeti egyetértés megteremtésére. Ám a gazdaság összeomlott. A kávé világpiacon árának zuhanása lehetetlenné tette a szerződött bérek kifizetését. 10 hónap után a kormány megbukott, a hatalmat katonák vették át. Az 1979-ig tartó katonai diktatúra idején a közérkölc és a közrend megbomlott, sorra születtek a guerilla szervezetek. 1979-ben, néhány hónappal a nicaraguai Somoza elnök hatalmának megdöntése után vértelen államcsínnnyel El Salvador tábornok-elnökét is menesztik.

Nyugalom, béke, gazdasági stabilizáció helyett kitört a polgárháború. A politikai gyilkosságoknak és a tüntetőkre leadott sortűzeknek még az évben közel 600 halálos áldozata van. Kormányok váltják egymást, de egyik sem képes megállítani a helyzet rohamos rosszabbodását. A meggyilkoltak száma 1980-ban 8398, 1981-ben 11 797, 1982-ben 4919. „Mindezek polgári személyek – figyelmeztet Rivera y Damas, San Salvador érseke –, akik nem harcosi cselekmények során estek el, hanem akiket lakásukban, munkahelyükön vagy az utcán hidegvérrel meggyilkoltak. Ráadásul ezek a számok csak azokat a halottakat tartalmazzák, akiket bizonyíthatóan politikai okból öltek meg.” Ugyanebben a három évben 4276 személy „tűnt el”. Az erőszak fokozódásában a kormány, a jobb- és a baloldal egyaránt bűnös, folytatja az érsek. A rendőrség vezetőjének nyilatkozata szerint az országban addig elkövetett 34 353 gyilkosság közül 4353-ért a baloldal a felelős. „Ez közvetve annyit jelent – teszi hozzá Rivera y Damas –, hogy körülbelül 30 000 gyilkosságot azoknak a fegyveres csoportoknak, biztonsági erőknek és halálbrigádoknak a számlájára kell írni, akik a hatóságok védelme alatt tevékenykedhetnek.”

Végül a mérleghez még valami tartozik: a gyilkossági fenyegetések elől menekülők tömege. Mintegy 600 000 fő külföldön keresett menedéket (1983. évi adat).

200 000 embernek erre nincs pénze, módja, hanem otthon szövik egyik rokontól a másikhoz, gyűjtőtáborból gyűjtőtáborba, egyik nyomornegyedből a másikba.

El Salvador katolikus ország. Lakosainak 90 százaléka meg van keresztelve, katolikusnak mondja magát. A családok 53 százalékában közösen imádkoznak és 45 százalékában tanítgatják a gyermekeket a keresztény hitre. Plébánosát az emberek 70 százaléka ismeri és tiszteli. Az egyház intézményes jelenlétét 72 elemi és 32 középiskola biztosítja (22 400, illetve 17 900 diákkal), valamint a Közép-amerikai Egyetem (4900 hallgatóval), 28 egészségügyi intézmény (klinikák, kórházak, öregotthonok stb.), 3 heti és 3 havilap (összesen 621 000 példánnyal). A polgárháború azonban az egyházat is sújtja. „Egy olyan országban, ahol a társadalmi igazságtalanság az úr – jegyezte meg néhány éve Romero érsek – az igazán mély hitnek társadalmi elkötelezettséghez kell vezetnie. Az pedig konfliktusokat teremt! Vagy ahogyan Pedro Arnoldo Aparicio püspök mondta: „az egyház nem lehet, nem szabad, hogy legyen s nem akar a hatalmasok cinkosa lenni.” Ennek azonban ára van. „Ha lehetővé akarjuk tenni a szegények életét, rá kell számoznunk saját életünk egy részét, sőt fel kell áldoznunk életünket” – tanít Romero érsek. Ez az áldozat papok és apácák kiutasítását, megkínzását, megerőszkolását és meggyilkolását jelenti. Bombamerénylet áldozata lett a katolikus egyetem, a katolikus rádióállomás (YSAX) szerkesztősége s külön a technikai berendezései, a fővárosi Szent Szív bazilika, a Criterio kiadó, az Orientacion hetilap stb. Két papot, egy diakonust és Romero érseket az oltárnál lőtték agyon. A meggyilkolt papok száma 1977 óta több, mint egy tucat. „Ha az egyház hivatalos képviselőivel így bánnak – magyarázta Oscar Romero –, megérthetitek, hogy mit tettek az egyszerű keresztényekkel, a parasztokkal, a katetékákkal, a hittanárokkal, a keresztény bázisközösségekkel. Ezeket fenyegettek meg, raboltak el, kínoztak s öltek meg. Fontosabb azonban az a kérdés, hogy miért üldözték az egyházat. Nem minden papot üldöztek. Nem volt mindegy, hogy milyen intézményt támadnak. Az egyháznak azt a felét üldözték és támadták, amely a szegények oldalára állt s a szegényeket védelmébe vette. Az üldöztetés nem más, mint a szegények sorsában való részesedés. Amikor az egyház azzal a céllal szerveződött és egyesült, hogy magáévá tegye a szegények reményeit és félelmeit; ugyanaz lett a sorsa, mint Jézusé és a szegényeké, ugyanis az üldöztetés.

Az egyházüldözésnek váratlan gyümölcsei is vannak. Az addig megosztott hierarchia az elmúlt években egységes és határozott lett. A lanyha kereszténységből kilépve pedig egyre-másra alakulnak elkötelezett kisközösségek. 1982-ben „A világ más részein élő keresztényekhez” címzett üzenetükben az el salvadori bázisközösségek így írnak: „Tudjátok, hogy egyházunk, Jézus küldetésének hűségében sokat szenvedett. Egész egyházközösségeknek kellett lakóhelyüket elhagyniuk. Missziós intézményeiket s templomaikat lerombolták. Katetétáinkat állandóan fenyegetik. Munkánk folytatása egyre nehezebb. (...) Noha olyan emberek ellenőriznek, akik nem engedik, hogy „igazi testvérként” éljünk, hitünk közös ünneplésére összegyűlünk. Katetékák, házas emberek és kispapok találkozóit szervezzük. Támogatjuk az országból kiutasított testvéreket. (...) Közösségeink legfőbb összegyűjtője az Eukarisztia ünneplése (...) Itt újítjuk meg a népünkért való keresztény elkötelezettségünket. Itt találkozunk halottainkkal, vértanúinkkal (...). Minden szentmisén felújítjuk azoknak a testvéreinknek emléket, kiknek száma néhol a huszonötöt is eléri, akik életüket adták (...). Ők, Romero püspökkel együtt Jézusnál vannak, Jézussal együtt pedig közöttünk.”

El Salvador hírei évek óta foglalkoztatják a világsajtót. Azt kevesebben veszik észre, hogy a világpolitikai küzdelem és a véres belviszály hátterében szentek születnek s élnek, és teljes értékű keresztény tanúságtételt láthatunk.

T. M.

Kosztolányi Dezső levelei Sík Sándornak

Kedves barátom,

ma éjjel valakitől megtudtam, hogy a Világ-ban írott cikket némely ellenségem nekem tulajdonítja, és veled is közölték, mintha én lennék a cikk szerzője. Nem hiszem, hogy *te* hitelt adsz ennek a buta és gyáva híresztelésnek. Hiszen ha olvastad a cikket, akkor láthattad, hogy abban *én meg vagyok dicsérve és ki vagyok emelve*. Annyira pedig tartalak emberismerőnek és jóbarátomnak, hogy ilyen mocskos aljasságot nem hiszel el rólam. Röptében fogom el a szót. Más érvet nem is akarok felhozni. Azt se: hogy szeretlek. Azt se: hogy *őszintén és igazán nagyrabecsülöm az írásaidat*. Ma különben Majláth püspök Pethőhöz küldött egy levelet, amelyben *expressis verbis* az áll, hogy „a Világban megjelent cikket Kosztolányi Dezső, a *Világ szerkesztője* írta”. A levél írója Kiss Menyhért. A cikket pedig – ezt diszkréciónak tartom – Relle Pál, a „Világ” belső munkatársa írta.

Máskor a rágalmozó szavakat elengedem a fülem mellett. Bocsáss meg, hogy e csúnya intrika részleteibe beavattalak. A köztünk lévő szíves viszony tisztasága érdekében tettem.

Ölel igaz híved

Kosztolányi Dezső

Bp. 1913. december

szombat délelőtt

Kedves jó Barátom,

mindennap későn kell lefeküdnöm. Könnyelműség volt megígérnem a korai találkát. Mert pont 10-re sikerült felébrednem. Akkor el is indultam, kezemben egy „Szegény kis gyermekkel...”, amellyel adós vagyok neked, de későn érkeztem hozzád.

Minthogy okvetlenül szeretnék veled találkozni, arra kérlek: jelöld meg, mikor vagy otthon hétfőn és szerdán, melyik órában, délután vagy este?

Leveledet várom. Téged igaz szívvel ölel

híved

Kosztolányi Dezső

Barátom,

nagyon köszönöm okos, szép könyvedet. Most pedig még egy kéréssel rohanlak meg. Mondd, drága Sándor, nem lehetne téged valami úton-módon – csellel, furfanggal – becsempészni esztendőre az V. B-be vagy A-ba, Ádámmal? A fiam bálványoz. (Mellesleg mondva én is.)

Ha segítségemre leszel ebben, nagyon meghálálom.

Híved

1929. VI. 10.

Kosztolányi Dezső

Kedves Sanyi,

ifjúkorom barátja, egész szívemből öllelek

1929. karácsony

Kosztolányi Dezső

A Vigilia jubileumára

Köszöntés

Ha ötven évvel ezelőtt *Aradi Zsolt*, *Balla Borisz* és *Possonyi László* nem alapította volna meg a *Vigiliát*, akkor húsz évvel ezelőtt a *Mérleg* sem születhetett volna meg. Nehéz felmérni, hogy mit köszönhet a magyar és a katolikus szellemi élet a *Vigiliának*. Könnyebb elmondanom, hogy milyen szerepet játszott az én életemben ez a folyóirat. Ha a *Vigilia* új száma megérkezik, néha még mindig eszembe jut a fehérvári ciszterci rendház tanári könyvtára boltíveivel, nyugalmaival, áporodott szagával, poros rendetlenségével és gyér megvilágításával. Itt ismerkedtem meg először a *Vigiliával*. Itt vettem kezembe először *Szent Tamás Summáját*, itt próbáltam megérteni *Ueberweg* híres bölcslettörténetéből *Kant* filozófiáját, itt találkoztam először a népi írók munkáival, amelyekkel szemben még óvatosságra intett a kongregációban kapott „ajánlott könyvek jegyzéke”. Lassan felkeltek a „fényes szelek” és először a tanuló körvezetők szemináriumán, majd az iskolai tananyagban egyre többet megismertem a marxista filozófiából. Kérdések és kétségek támadtak bennem hitük igazságát illetően. Meggyőző-megnyugtató válaszokat az egyházi iskolák államosítása után volt pap-tanáraimtól alig kaptam, számos nehézségre az általam nagyrabecsült *Schütz Antal* műveiben is hiába kerestem megoldást. Így belefűrtam magamat a folyóiratokba, amelyek hosszú sorban ott álltak szépen bekötve. Megszerettem a *Bölcséleti Közleményeket*, amelyben érdekes vita folyt a világháború alatt arról, hogy lehetséges-e az okok ténylegesen megszámlálhatóan végtelen halmaza. Nagyra értékeltem a *Katolikus*

Szemlét is, a *Szent István Társulat* igényes folyóiratát. Mint gimnazista „gallofil” voltam, talán ezért kedveltem meg leginkább a *Vigiliát*. Bár *Claudelnél* és *Mauriacnál* jobban megragadott benne *Maritain*, *Bernanos*, *Papini* és *Szolovjev*. Talán *Bergyajeve*t is a *Vigiliában* fedeztem fel. Világnézeti kérdéseimre ebben a folyóiratban sem kaptam választ, a régi számok még nem írtak, az újabb számok már nem írtak ilyen vitás kérdésekről. Ne felejtjük el, ez még a zsinat és a párbeszéd megindulása előtt volt. *Possonyi László* írja a *Vigilia* eredeti programjáról „Tettenérés” című önéletrajzában: „...vigyázó szemünket mi sem csak Párizs felé vetettük, hanem ki akartunk tekinteni és ki is tekintettünk minden égtájra, hogy közvetítsük, mi történik szellemiek és művészetek terén az egész világban...” (190. l.) A folyóiratból áradt az egyetemesség és az emberiség, ami megnyugtatót és bennem, a már felsős gimnazistában felkeltetta a hivatástudatot: ezt az ügyet kellene nekem is szolgálnom, talán szerkesztőként, vagy talán filozófusként, esetleg papként. A *Vigilia* tehát irányt adott életemnek, olyannyira, hogy *Possonyi* alapító programját – persze már a zsinati megújulás távlatában – saját életprogramomnak tekinthetem. A gimnáziumi évek kérdéseire csak később találtam meg a válaszokat, hogy aztán újra és újra megkérdőjelezsem azokat. Jó néhány ma is izgat még és fűszerezi szerkesztői-tanári munkásságomat.

Míg a régi *Vigilia* szerzőit csak olvashattam, a háború utáni évfolyamok szerkesztőit és íróit személyesen is megismerhettem és megszerethettem: *Sík Sándor* és *Török Jenő* piaristákat, *Mihelics Videt* és *Rónay Györgyöt*. Mindig figyelmesen áttanul-

mányoztam Mihelics Vid „Eszmék és tények” című rovatát. E folyóiratszemplét és az egykori szegedi jezsuita Hittudományi Főiskola „Élet a betűk mögött” című sajtószemléjét tartom ma is a *Mérleg* elő- és mintaképeinek.

Eszembe jut még valami fehérvári gimnazista koromból. Kongregációnknak, később pedig a plébániatemplommá átalakított ciszterci templom körül működő „kis csoportjaink” fő bevételi forrása volt a katolikus sajtó terjesztése. Úgy emlékszem, a *Vigiliából* 30–40 kelt el havonta, az *Új Emberből* mintegy 300-at adtunk el. Az inkább középosztálybeli hívek szívesen vették és olvasták sajtónkat, de a mi erőfeszítéseink nélkül sokkal kevesebben jutottak volna hozzá. Ma sem árt elmondani, a sajtónkat mi magunk tartjuk fenn. Ha a szerkesztők nem tekintik élethivatásuknak és ha az olvasók nem támogatják, nincs létjogosultsága és létalapja többé. Ugyanakkor hiszek abban, hogy az emberek mindig válnak áldozatot azokért a könyvekért és lapokért, amelyek kielégítik érdeklődésüket és sokszor csak az olvasás közben tudatosodó igényeiket.

Nagyon szerettem *Holenda* Barnabás ismeretterjesztő cikkeit a *Vigiliában*. Ma Magyarországon kiváló tudományos népszerűsítő folyóirataink, könyveink és szerveink vannak. De a természettudományok és a műszaki tudományok elvi kérdései (pl. a kvantum- és relativitáselmélet ismeretelmélete, a világegyetem eredete és célja, a tér és idő mivolta, a gépi intelligencia értelmezése, a környezetvédelem etikája stb.) az utóbbi években-évtizedekben mint ha hiányoztak volna a *Vigilia* hasábjain. Pedig a 30-as, 40-es évektől eltérőleg mai világi katolikus értelmiségünk többségében (ha nincs igazam, javítson ki fő vallásszociológusunk) természettudományi-műszaki képzettségű. Az irodalmi és teológiai témákon kívül őket ezek az időszerű határkérdések is érdekelnék. Jó néhány beletartozik a marxizmussal folytatott párbeszédünkbe.

Nem akarok ünneprontó lenni, de én így köszöntöm fel a jubiláló *Vigiliát* (bocsánatot kérve *Pötz* Edgár cserkészparancsnok úrtól, egykori latin tanáromtól a gallicizmusért!): *Ad multos annos et abbonentes!*

Boór János

A kereső ember

„...mert nem annak kell az imádság, ki Istent megtalálta már”

(Babits)

Németh László naplóit lapozgatva, gyakran találkozunk olyan kifejezésekkel, mint „szerzetesség” – „certosa” – pl. a „Kékgolyó utcai certosa” a „sajkódi certosa” –; a nagy író, úgy látszik, különösen a 60-as években erősen foglalkoztatta a szerzetesélet gondolata. Szinte vágyódott olyan életkeret, olyan magány után, melyben azért az emberi részvétet, érdeklődést, segítőkészséget is lehetne működtetni.

Bátorításul az egyedülmaradottak számára, „akiknek a száma nagyobb lehet, mint gondoljuk” – írni is akart erről az életformáról: egy egyszemélyes regulát, szabályzatot. Naplójában ezt meg is tette.

Ennek a visszavonulásnak megvannak a maga lélektani okai Németh Lászlónál. Ő sérülékeny lélek volt, s a harcban a visszaütéseket nem jól állta. Az ilyen alkat magányt keres, rendezni dolgait: „A szerveztem 30 éve követeli ezt a csendet, a certosába vonulást, mint az igazi dolgokkal való szembenézés kapuját, feltételét... úgy kell írnom, ahogy Albert Schweitzer mondja Bachról: imádság gyanánt”.

„Isten: ragaszkodás lelkünk magaslataihoz.”

Ez az 1965-ben lejegyzett gondolata amilyen szép, annyira tragikus is egyben. Lelki békét keres, jó közérzetet, de Istenfogalma elmosódott. Ő maga tudja ezt: „a személyes Istennel együtt a szerzetesség boldogságát is elveszítettük. Nem lehet Istennek tetsző életre társaságokba verődni” – ez

így igaz, – a szerzetesség, mint boldogság elveszett, amint kiesett a tengelye: az Istenközpontúság. Enélkül a remeteség csak menekülés és önvédelem, az én karbantartása és tatározása. A társadalomból kiszűkült vagy kiundorodó lélek magasabb formát keresése.

„Mert tévedés azt hinni, hogy azok az ösztönök, mélyeket a vallás ápolt, a személyes Istenhit elfoszlásával kitépődtek belőlünk...” létezhethet tehát egy természetes, „amor sanctus” nélküli certosa, a küzdelmes és kereső embereké, akik sokszor értékeesebbek és őszintébbek, mint a vallási langyos közép-szer beérkezettjei.

Csak éppen ez a tihanyi certosa nem lesz boldog.

Boldogság – az valaminek a megtalálása. Rátalálás, ingyenes kegyelem dolga, belső fény, amely bevilágíthatja egész életünket. Nem értheti meg más, csak aki belülről éli át.

Németh László nagyonis jól ismerte a földi súllyal ellentétben működő fölfelé vonzást; témái, érdeklődése ott forognak Isten előszobájában, egy szemernyi hiányzik csak ahhoz, hogy benyisson a belső termekbe is.

Sokat foglalkozott önmagával. Úgy akart harcolni – írja a jóbarát Borsos Miklós –, hogy az ellenfél ne üssön. Ha mégis ütött, sérelemként fogadta. Sikerélményei voltak, hivatalos elismerések sem hiányoztak: sebzettsége akkor sem szűnt meg.

Az igazi certosában Isten szemlélete és szeretete áll a középpontban. Milyen egyszerűség! Milyen nyugalom! A karthauziaknak nincsen regulájuk. Sok századon át kipróbált szokások keretében élnek. Sem

hat pontot, sem hét törvényt nem találtam – mint Németh László regulájában –, náluk teljes a belső szabadság. „Eine blendende Eleganz!” – káprázatos előkelőség – mondotta páter Ernő édesanyja, mikor a zirci apátságot meglátogatta. Ez áll a karthauziakra is, de ez nem a külsőségek eleganciájára, hanem az életszentség egyszerűségére vonatkozott. Talpig férfiak ők, finom alázattal. Amíg a világ vajúdik, az ő keresztjük áll. Magányuk nem gyümölcstelen, ők áldozatok ezért a világot.

„Korunk nagy ténye – írja Németh László barátjáról, Szabó Lőrincről –, amire ő is panaszkodik (ő is, tehát Németh László is), hogy az ember kiegészítette magát az Istent. S hogy milyen annak az embernek az élete, akinek az Isten kiegészítése tökéletesen sikerült, azonban egy új, azzal egyenlő értékű értelmet nem sikerült találnia: azt példázza ennek a két nagy embernek és társaiknak küzdelmes élete, sok belső vívódása.

A hívő vagy kereső embert szolgálni, melléje állni, volt a Vigilia feladata fél évszázadon keresztül és marad még sokáig Isten kegyelméből. Talán igaza van Szerb Antalnak: „A nagy alkotó jelentősége a mai korban talán még nagyobb, mint a tökéletes emberé. Mert a tökéletes ember ma már csak egy izolált csoportra tud hatni – a legtöbb embernek egyszerűen nincs szeme, mellyel az igazi életértékeket megláthatná –, míg a művész abban a síkban keresi fel a mai embert, ahová önmaga elől menekült: a kultúra, a művek síkjában, és innen *inti* visszatérésre az élet, az igazság felé.” Az igazi dolgokkal való szembenézés csendjébe.

Szedő László

Az ismeretlen Európai Iskola

A Budapest Galériában ősszel bemutatott kiállítás fiatal rendezői – György Péter, Pataki Gábor és Szűts Miklós – bevallottan is egy „szubjektív” kép megidézésére vállalkoztak. Ez a „szubjektív” kép – a feltárt anyag nagyrészt újszerű válogatása ellenére – nemigen különbözik attól a legendától, amely a művészetszeretők tudatában, sőt: a művészeti köztudatban az Európai Iskoláról már évtizedek óta él. Ez a „legenda” az idő múlásával már valóságosan fogható testet is öltött, s ugyanolyan fontos alakítójává vált hazai képzőművészetünk történetének, mint amilyen fontos és meghatározó volt az Európai Iskola tényleges léte a második világháborút követő rövid három esztendőben.

A csoportot 1945 őszén az ismert orvosprofesszor, Gegesi Kiss Pál irányításával Kállai Ernő, Mezei Árpád és Pán Imre alapították. Tagjai elsősorban művészek – Anna Margit, Barcsay Jenő, Bálint Endre, Bán Béla, Czóbel Béla, Egry József, Gadányi Jenő, Gyarmathy Tihamér, Korniss Dezső, Lossonczy Tamás, Makarius Samer, Márffy Ödön, Martyn Ferenc, Pór Bertalan, Rozsda Endre, Schubert Ernő és Szántó Piroska festők; Barta Lajos, Beöthy István, Bokros Birman Dezső, Borsos Miklós, Forgács Hann Erzsébet, Hajdú István, Jakovits József és Vilt Tibor szobrászok – voltak, de közéjük tartozott a gondolkodó Hamvas Béla, a költő Weöres Sándor, a kritikusok közül Kampis Antal és Mándy Stefánia, s egyáltalán nem utolsó sorban Kassák Lajos is. Ezen felül, mint szellemi őseiket, maguk közé számították Ámos Imrét és Vajda Lajost is. – A névsor persze nem egészen pontos, mert a tényleges munkában ennél többen vettek részt, s ugyanakkor a felsoroltak között akadtak, akik gyakorlati vagy más okokból nem,

vagy alig állítottak ki együtt a többiekkel. A csoportból Kállai Ernő vezetésével 1946-ban hivatalosan is kiváltak az „absztraktok”, akik aztán egy ideig a „Négy világtájhoz” címzett Semmelweis utcai galériában mutatták be műveiket. 1948-ban – engedve az egyre erősebb külső nyomásnak – az Európai Iskola önként feloszlott. Tagjainak egy része beállt a hivatalos művészetpolitika támogatóinak sorába, mások „kiskapukat” keresve igyekeztek modus vivendire találni, megint mások pedig a belső emigrációt választották, műtermük magányába húzódva barátok támogatásával és különböző művészeti segédmunkákkal tartva fent magukat. A hatvanas évekre az alapítók közül néhányan már meghaltak, mások külföldre távoztak, s az iskola többé már nem támadt új életre. Szelleme azonban annál inkább.

A hatvanas évekre teljesedtek ki igazán az Európai Iskolához kapcsolódó olyan életművek, mint Bálint Endréé és Korniss Dezsőé, s ez az évtized hozta meg az utánuik jövők – Ország Lili, Deim Pál – karakterének kialakulását is. Ennél is lényegesebb azonban, hogy ebben az évtizedben vált természetessé művészetünkben a sokszínű változatosság, amelyben Kondor Bélának ugyanúgy helye volt, mint az ekkor éppen kalligrafikus korszakát élő Kornissnak, vagy az apró méretű konstruktív remekeit alkotó Barcsay Jenőnek. Olyan sokszínűség volt ez, amelyben csak a létrehozott értékek minősége teremtett rendet. – S végül is éppen ez volt az Európai Iskola legfőbb szellemi hagyatéka! Az, amit minden esetlegességével együtt is jelez a fentebbi névsor, s amit mutat az a harmincnyolc kiállítás is, amelyet a csoport rövid fennállása alatt rendezett.

Az Iskola tagjainak nagy része a két világháború közti korszak művészetének a „kiközösítettjei” közül került ki, azok közül, akiket sem jobbról, sem balról nem illett komolyan venni. Valójában (bár ekkor

a 'fogalom még ismeretlen volt) egyfajta *undergroundot* képezett ez a társaság, melyet azonban nem a stílus egysége, hanem szemléletük nyitottsága fogott össze, bátorságuk a szakításra a rég bevett hagyományokkal, készségük a járatlan utak kereséséhez. Ez a magatartás vonzotta hozzájuk az olyan mestereket is, mint Czóbel Béla, Egry József vagy Márffy Ödön. Mindvégig toleránsak voltak minden valódi érték iránt. Ez alól nem kivétel az az „absztrakt” csoport sem, amely 1946-ban kivált közülük. Ennek bizonyítására elég, ha szellemi vezérüknek, Kállai Ernőnek ezekben az években végzett írásos és gyakorlati tevékenységére utalunk. Valószínű, hogy éppen ez a tolerancia és nyitottság keltette fel ellenük egyik oldalról a szocialista realizmus stílusegységét hirdetőkhöz haragját, a másik oldalról pedig a volt greshamistákét, akik bár más módon, de szintén kizárólagosságra törtek. Jellemző (és persze érthető), hogy amikor 1953–54 táján bővíteni kellett-lehetett a „stílusegység” sáncait, abba szinte természetesen fért bele az utóbbiak kiegyensúlyozott polgári értékrendje, míg a többségükben balról, sőt jórészt az előző korszak munkásmozgalmából startoló „európai iskolások” eleve, minden új befogadására kész szelleme előtt zárva maradtak a kapuk. Nem az egyes emberek előtt, mert hisz a *dezertálókat*, a „megtérőket” mindig szívesen fogadták. Nem is egy meghatározott stílustörekvés előtt, mert hisz tudott volt, hogy kellő „önkritika” esetén, az alkotó „jósándéka” esetén mindenben lehetett „javítani”, mindent lehetett „közeleíteni” az elképzelt ideálhoz. A kapuk azonban az Európai Iskola esetében az élet előtt maradtak zárva, az ablakok a friss levegő előtt, a függönyök a nyitott szemű érdeklődés, a korlátlan tájékozódni vágyás előtt.

¶ Furcsamód, a művészeti köztudatban nem ez a kép maradt fenn az Európai Iskoláról. A fogalom ma – és már régen – egy határozottabban *avantgard*, és éppen ezért stílusban is körülhatároltabb csoportosulás képét őrzi. Sokáig egyszerűen „az absztraktkok” néven emlegették őket, pedig a szó valódi értelmében absztrakt művész nem sok akadt köztük. Újabban – tudva, de

elhanyagolva, vagy éppen szégyenlősen elhallgatva az egyéb jellemzőket – inkább szürrealizmusukra irányul a figyelem. Ehhez valamilyen formában valóban a résztvevők többsége kapcsolódott, s ez megkönnyíti elhelyezésüket a művészettörténeti kaleidoszkópban. A „legenda” is erről az egyértelműbb, határozott arcélú avantgardról szól. Ezt a képet erősítették meg azok a kiállítások is, amelyekre 1956-ban Esztergomban és a budapesti Fészek Klubban került sor, majd Mándy Stefánia és Körner Éva vállalkozása is 1962-ben a Műegyetemem. Ezért okozott meglepetést 1973-ban a székesfehérvári Csók István Képtárban rendezett tárlat, amelynek rendezői a körülmények szabta korlátok (a bemutatóhoz adott tér, az akkor ismert emléktárgy) között igyekeztek objektívebb módon föltárni és bemutatni az Európai Iskolához kapcsolódó törekvéseket. A kiállításon jelentkező látvány egésze meglehetősen különbözött a „legenda”-tól. Az Iskola művészeinek tudatos célratörése helyett inkább optimista jövővárásokról tanúskodott. – Ez pedig nem művészettörténeti kategória, s a kutatás nem is tudott vele mit kézdeni. Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy ismét több mint egy évtizedet kellett várni arra, hogy az Európai Iskola korszakának képeit újra együtt láthassuk.

A Budapesti Galéria kiállításának címe nagyon találó volt: „Az ismeretlen Európai Iskola”. Lassan negyven évvel alapítása és gyors megszűnése után még mindig alig tudunk többet róla, mint hogy legújabbkori művészetünk történetében alighanem ez volt a legfontosabb vállalkozás. Ennél messzebb a mostani kiállítás rendezői sem mentek. Megelégedtek a „legenda” szürrealista változatának felidézésével. Új, hogy a falakról elhagyták a „főműveket”, s helyettük a „háterszág” erejét dokumentálták egyrészt a nagymesterek vázlatainak értékével, másrészt a kismesterek csapatának valóban nem elhanyagolható mennyiségű és minőségű termésével. A kiállítás így is érdekes, sőt szinte meghatóan szép is volt, bár talán egy kicsit zsúfolt (különösen a szobrászati rész). Sok volt a közönség számára eddig nem, vagy alig ismert mun-

ka, bár igazi meglepetés nem igen akadt. Nyilván ilyennek szánták Bíró Iván kispasztikáit, de ez a néhány kisbronz nem győzte meg a nézőt arról (bármily egyértelmű is a figurák szürrealizmusa), hogy az alkotó egyenrangú társa lenne Vilt Tibornak, Barta Lajosnak vagy Jakovits Józsefnek.

Az Európai Iskola igazi értelmének és jelentőségének felmérése így tovább vár magára. Igaz, erre a Budapesti Galéria méretei sem alkalmasak (kevésbé még a székesfehérvári termeknél is). A vállalkozás azonban az élmény egyszeri kellemességén túl is fontosnak bizonyult, mert végül is hozzájárult a kérdés „napirenden tartása”-hoz.

Kovács Péter

A Biblia világa – az Ótestamentum

Grafikai kiállítás a Szépművészeti Múzeumban

A Biblia ismeretét az írástudók között Szent Jeromos (Vulgata) fordítása, „angyal” latinja terjesztette el. Az értelmezés másik formája, vagyis a Bibliához való kapcsolat más módja az írástudatlanok számára a Biblia-illusztrációk sora maradt: a „Biblia pauperum”, a „szegények Bibliája”. Megjelenítették a Bibliát kódexekben illusztrálva, majd a könyvnyomtatás feltalálása után is láthatjuk jeleneteit nyomtatott képeken, és láthatjuk templomok falain, üvegablakain és oszlopfőin, s játszották eseményeit liturgikus ludusokban –, oltár előtt, majd vásártéren is. Ez a bibliás-kapcsolat hajdan milyen erős és termékeny volt, mutatja a Szépművészeti Múzeum grafikai kiállítása. Ízelítőt nyújt az intézmény gazdag gyűjteményének anyagából. A reprezentatív válogatás két irányból közelíti a Biblia ószövetségi ábrázolásait. Egyfelől követheti a látogató a Biblia könyveinek sorrendjét a Teremtés Könyvtől a Proféták könyvéig. Másfelől a Biblia-illusztrációk történelmi áttekintés a XIV. századi „Biblia pauperum” ecset- és tollrajzait őrző pergamenttől Gustav Doré 230 illusztrációját tartalmazó 1866-os stuttgarti kiadású Biblia kötetéig ível.

A belépőt eligazító táblázat fogadja, az említett ószövetségi könyvek sorrendjét mutatva, mely egyúttal jelzi a katolikus és a protestáns Biblia-szemlélet különbözőségét. Luther ugyanis számos ószövetségi könyvet (ezáltal több ismert történetet), apokrifnak tartván, úgymond a héber hagyományokhoz kapcsolódva kirekesztett a kanonikus könyvek sorából, megfosztva ezzel a Biblia-kiadványokat és az olvasókat olyan híres alakoktól, mint például *Judit*. Jóllehet *Judit* „heroica” alakja, jelleme egzemplumként szinte képzőművészeti hagyománnyá vált különféle ábrázolásokban.

A kiállítás rendezése dr. Zentai Lóránd érdeme, aki egy kalauzul szánt ismertetőkiadványba írt eligazítót az érdeklődőknek; rövid, értékes összefoglalója mellől mindössze a katalógust hiányoltuk! Hiányzik a kronológikus és méretes felsorolása a látható grafikáknak, mely egyúttal nem csupán tudománytörténeti magyarázatokkal szolgálhatna, hanem a „technika” megjelenésével számos meglátásunkat segíthetné! Így az értőbb közönség is csak tallózva kapcsolhatja ismert vagy kevésbé ismerős Biblia- emlékeit a látottakhoz. Számos esetben ugyanis nem kizárólag korszemlélet vagy izlésváltás tükröződik egy-egy téma megfogalmazásában, hanem azt a művészi technika (rézmetszet, rézkarc, mezzotinto vagy lavirozás), az „eszköz” is meghatározza: líraibb vagy „elbeszélőbb” lesz-e a grafika, azaz a rajzosság, a kemény vonalak vagy esetleg festői hatások érvényesülnek. Maga a plakát és a meghívó stíluskülönbözése is ezzel kapcsolatos, de egyszerűségi felfogásbeli különbséget, sőt szépségeszmény-változást is mutat. A plakát sugárzó szépségű Ádám és Éva alakjának rézmetszete a nagyhatású bolognai reneszánsz mester, *Marcantonio Raimondi* művét ismerteti meg az utcai járókelőkkel. A megnyitó meghívóján *Rembrandt* rézkarca kevésbé tetszetős, az eszményítéssel szemben emberközelibb művészi meglátást és

láttatást sugall. A rézmetszet és a rézkarc közötti tónusfinomságok különbözősége az említett „technikai” összefüggést vagyis inkább a disztinkciót hangsúlyozza. Az egyik nagyméretű fametszetten pedig a nyomástechnikai fogás (a dúcok egymás mellé illesztése) is érzékelhető.

Észre kell vennünk, hogy többnyire sokkal inkább azt a kort látjuk, amelyben a művész „illusztrálta” a Bibliát, semmint a Biblia (valójában kortalannak és időtlennek vélt) történés-idejét. A bibliai jelenetek (szcénák!) gyakran kortörténeti szempontból sok értékes látványelemet őriznek. Elsősorban az adott kor ruházatának és a viselkedés-módjának hű „élet”-képei jelennek meg. Ugyanígy játszották a latin nyelvű ludusokban is a bibliai históriát, vagy később a moralitások erkölcsi célzatú példázataiban: a régi bibliai múltban is korukhoz szólva, a mának morálját summázva, bírálva. (Lucas Cranach fametszetén a Paradicsom fáján korabeli címer „pajzsok” ill. tarsolyok függenek; Dürer Sámsonja és az oroszlán mögött a veduta-élmény, a háttér a művész-látta tájat és korabeli várrészletet adja.)

Több grafikával szerepel az egyébként is jelentős Lucas van Leyden, akire Dürer is nagy hatással volt. Ha egy-egy motívumot végigkísérünk, pl. a „bűnbeesés”-t, érteni véljük, a bibliai téma mindenkor ürügyül szolgált a művésznak saját érzése és kora megfogalmazására. Egy romantikus vöröskrétarajz után ha Rodin ecsetrajz-vázlatát szemléljük, Ádám és Éva sejlő körvonalaiban mintha híres ölelkező férfiai és női (A csók és Örök tavasz) villannának föl. Nem ritka, ha apokrif, vagyis nem bibliai szövegek is beleértelmeződnek és vetítettek a „bibliai” világképbe. Éppen Lucas van Leydentől látható: „Ádám és Éva siratja a megölt Ábelt”, melynek forrása nyilván Biblián kívüli.

Ha az egyik sorozatot, Nicolas Chaporon 1649-ben Poussin irányításával Raffaello és iskolája vatikáni mennyezetfreskóiról

készített másolatait követi a szemlélő, szinte teljes képet kap a Biblia teremtés-történeti és történelmi anyagából. A rendezés egymás mellé rendeli az összefüggő „történeteket”, látni engedi a különböző korok és művészek felfogását egyazon témáról, legyen az Ábrahám története, Izsáké, vagy Jákobé, Józsefé, avagy Lótnak és családjának, esetleg Noénak és a vízözönnek bibliai eseménytörténete.

Még egyszer hadd hivatkozzunk Rembrandt itt látható metszeteire, rézkarcaira. Sajátosan egyéni alakjai jól példázzák, hogy a bibliai köntösben is mindig önmaga lelkületét és környezetét rejtette el, tárta föl: Ábrahám és Izsák alakjában nemcsak korabeli élethelyzetet elevenít meg, hanem a mindenkori emberi szituációt; ugyanígy Tóbiás példázatában.

A női szépségeszmény változásainak izlés-tükre, nem kizárólag Éva alakja, hanem a női test szépsége fel-feltündöklök a Zsuzsanna-történet ürügyén, Dávid és Betsabe kapcsán is mindig a koreszményt sugallva. A kortörténeti látványelemek (Mózes könyveinek alakjai, hadieseményei vagy a hőstörténetek figurái) a kiállítás érdekességét és értékét emelik. A Biblia világának e képzőművészeti (grafikai) bemutatója – miként dr. Komoróczy Géza megnyitójában is méltatta – nagyjelentőségű kulturális esemény. Reményét fejezte ki, hogy sokan fognak magával a Bibliával a kezükben is ide visszatérni, amíg látható ez a reprezentatív válogatás. Mindinkább nyilvánvalóvá válik, hogy a Biblia ismerete (és a keresztény ikonológia nélkül) a művészetek (zene, irodalom és képzőművészet) jelentős alkotásai „érthetetlenek” lesznek a „felnövekvő nemzedék” számára!

A középkori „szegények Bibliája”: nekünk mai „Írás”-tudatlanoknak is jó példa lehet, ha vizuálisan indítva és lelkesítve is, de a Bibliát ismernünk illik, sőt olvasnunk kell!

Kelényi István

A. Miller: Az ügynök halála

A Debreceni Csokonai Színház előadása

Az akkori tizen-huszonevesek és az idősebbek még mindnyájan emlékeznek Az ügynök halálának Nemzeti Színházbeli előadására; később a TV képernyőjén is láthatták az élettől nemcsak a színdarabban búcsúzó Timár József főszereplésével. Ez az alakítás mindenkiben, aki akkor látta, olyan maradandó emléket hagyott, hogy nehezen tud elképzelni e szerepben mást. A kételkedés érzését talán az a tény is fokozhatta, hogy ami annak idején annyira új és szokatlan volt – az idősíkok váltogatása, melyet „formabontás”-nak is neveztek –, ma már elveszítette szellemi izgalmát, megszokott, az utánzók gyakorlata révén kissé lejáratott lett. Ma már nem érezzük formabontásnak Az ügynök halálában az idősíkok váltogatását, hiszen a bemutató óta eltelt évek bebizonyították, hogy ez a technikai fogás nem üres modernkedés: az elfáradt, zaklatott idegrendszerű, lelkiismeretével és élete csodájával viaskodó Willy Loman víziói a legtermészetesebben illeszkednek a természetes idő meg-megszakított egymásutánjába. Ma értjük csak meg igazán, amit maga Miller írt le tanulmányában. „... ebben a darabban nincs visszapillantás, csakis a múlt és jelen dinamikus egysége. Mégpedig azért, mert Willy Loman kétségbeesett vergődése, hogy életét igazolja, eltépte a köteléket a mai és a hajdani között...” Felismerésére lehet büszke, de keserű büszkeség ez. Mert millió számra élnek a világon Lomanek, akik életük sikertelenségének érzését önáltatás révén szerezhetik meg. S ha egyáltalán rádöbbennek az igazságra, még korántsem biztos, hogy arra is ráébrednek, hogy életük fiaskóját a hamis értékszemléletnek köszönhetik.

Az igazság Miller darabjában Biff, az imádott és gyűlölt fiú személyében jelenik meg.

Biffbe kisfiú korától kezdve azt sulykolta bele apja, hogy másoknál különb és fantasztikus karrier várományosa. S most apja szemébe vágja: „Sose vittem semmire. Mert annyi hazugságot pumpáltál belém...” ... „Apa! Tucatember a fiad, de az apja se több nála.” „... Nem születtem arra, hogy embereket irányítsak. De te sem. Te sem vitted többre! Kuli vagy, törpekukac, s a szeméten végzed, mint a többi.” Kegyetlen szavak, de nem a gyűlölet szavai. Biff, haragja csúcán még hozzáteszi: „Apa! Én egy senki vagyok. Egy nagy senki, apa. Hát nem tudod megérteni? Ezt nem a gyűlölet mondatja velem. Csak éppen az vagyok, aki vagyok. Ennyi az egész.” S ahogy ezt kimondja, Biff zokogva borul Willy vállára. A szeretet Willyt egy pillanatra ismét egykori magává: emberré teszi, érző, szerető, fiát megértő és kisserűségében is elfogadó emberré. „Hát ez csodálatos, csodálatos... Biff... szeret engem...” „... Sírt! Nekem sírta el a bánatát.” De egy élet hazugságát nem moshatja el az igazság egyetlen felvillanása. A hamis tudat ismét működésbe lép. Következő szavai már ezek: „Ez a fiú! Ez a fiú még sokra viszi egyszer!” Az öntévesztésre irányuló lelki mechanizmus tökéletesen reagál. Megjelenik Willy előtt halott bátyjának, a sikeres Bennnek szellem-teste – Willy hamis tudatának személylyé formálódott kivetülése – és megerősíti, hogy Biff még sikeres lehet. „Még sokra viheti. Húszezer dollárral a zsebében.” A húszezer dollár Willy életbiztosításának összege. Willy nem tud más megoldást, mint öngyilkosságával szerezni pénzt, hogy Biff – Willy normái szerint – megcsinálhassa karrierjét.

Miller tanítása világos. Még a szeretet is hamis, ha nem az igazság vezérli.

Mindez azonban „nem jönne át a rivaldán”, ha az előadás (Bohák György rende-

zése) nem lenne olyan kitűnő, amilyen. Legtöbb szereplő méltó partnere a Willyt alakító Mensáros Lászlónak (különösen a Lindát játszó Agárdy Ilona és Biff szerepében Sziki Károly). Mensáros művészi pályája csúcspontján áll ezzel a szerepformálással. Róla gyakran megállapítják, hogy eszköztelenül játszik. Igaz ez most is, vagy legalább is igaznak látszik. Mert az a legtöbb, amikor a színész el tudja hitetni, hogy „eszköztelen”. Valójában milyen eszköztelenség az, ahol minden apró mozdulat, a kéz alig rebbenő tévója gesztusa, az ujjak bizonytalan, ideges játéka, egy felállás, egy leülés is csakis így képzelhető el? Félelmetes koncentrátság, egy egész élet minden megfigyelése, önreflexiója. A lélek drámáját jeleníti meg minden apró mozdulatával, rezdülésével. Ez a mikrorealizmus nem töri meg a játék egészének ívét, nem öncélú, hanem fölerősíti a mondanivalót. A darabét és Mensáros Lászlót. Mert ő pontosan tudja, mit akar elmondani szerepével. Tudatos művész. Tudatosan építi fel Willy Loman figuráját, intellektusával átvilágítja annak emberi minőségét. Talán ebben különbözik leginkább Timár egykori zseniális alakításától – az övé ösztönösebb volt. De szükség is volt erre az intellektuális szerepelemzésre, mert csak így sikerülhetett olyan Willyt formálnia meg, aki nemcsak egy társadalmi beidegződés erkölcsi és fizikai áldozata, nem csupán a „kapitalista álom” kárvallottja, hanem az embert is felmutatja, akinek nem kellene okvetlenül elbuknia, ha volna helyes érték-szemlélete; ha észrevenné másik, rosszabbik énjét, aki – bár nem tudatosan – egész életében megrontja családjának életét; aki, ha szembe merne nézni az igazsággal, ha vállalná azt – sosem került volna tévútra. A legszörnyűbb tévútra, ami csak lehetséges: szeretetnek véelve az önzést, megmérgezve vele fia életét, akit mégiscsak leginkább szeretett volna szeretni.

Mensáros *mindezt* eljártssa. Eszköztelenül. Minden eszköz birtokában.

Bognár Lambert

A. Jarry: Übü király

A Katona József Színház előadása

Bajomi Lázár Endre pamflet-tanulmányát leszámítva nincs mű, mely magyarázatot próbálna találni, új és új „filológiai adatok” fölillantásával, a francia századvég eme hírhedt írójának különös életútjára, megbotránkoztató, de nemegyszer jelentős személyiségek elismerését is kiváltó művészetére. Igaz, hogy a Breton-féle polgárpukkasztó kijelentések – „Übüért, azért a csodálatos teremtésért odaadnám az egész Shakespeare-t és az egész Rabelais-t” –, legalábbis ami az értékítéletet tekintí, nem sokat érnek, de hangulati varázsukkal valamelyest érzékeltethetik, hogy a Jarryra esküdő avantgarde-nak mit jelentett ő, kinek *szellemi tivornyját* Apollinaire a reneszánsz „utolsó fennkölt kicsapongásának” nevezte.

Jarry művészetére – pontosabban: legismertebb drámájára, az *Übü király*-ra – nálunk jobbra a színházak voksoltak. A tabányai amatőrök bemutatóját (Éless Béla rendezése) Paál István mindmáig legérvényesebb látomása követte, s nemrégén, Csizmadia Tibor m. v. színpadra állításában, Újvidéken is játszották a darabot. Még ha nem is olyan hosszú ez a sor, kifejez valamit az író és művésze iránti hazai érdeklődésből. Kétségkívül, a ma már klasszikusnak nevezhető botrányhős olyan helyzeteket teremtett drámájában, amely mögé – anélkül, hogy meghamisítódnék a szöveg – odaképzeltető a látványszínház megannyi formája: a cirkuszi porondtól kezdve a sokkhatásokkal élő arénáig.

A Katona József Színház színpadán ezúttal Zsámbéki Gábor vizsgázott Jarry értéséből, számtalan sziporkázó ötletre, gegre épülő porondjátékkal valósítva meg a *mocsok* esztétikumát. Mert e hatalmas, a Föld gyomrában (?) lévő kazánházban, az összevissza kanyargó csőkiyók labirintusaiban maga a Rossz bőfőg. Ebben a valószínűtlen, kanyarival némiképp Jarry csavaros agytekervényeire (?) is emlékeztető színpadképen (Khell Csörsz munkája) nincs egyetlen reális tárgy, pedig minden valósá-

gos. A kisebb és nagyobb átmérőjű, vízszintesen és függőlegesen húzódó csövek, a színészek bevonulását segítő jobb- és baloldali csatornaszáj, a rozsdabarna vaslétrák és traverzek, a kongóan üres vashordó, a fotellé s egyben királyi trónná avanszált koszlott autóülés, valamint az ebédlőasztalként is funkcionáló alacsony deszkatákolmány, mely hatalmas csapóajtaja mögött (alatt) még egy, játéklehetőséget kínáló üreget is bújtat.

Az egész együtt *bűnös* és *bűzös* bűnbarlang, melyben két – mai szóval pontosan megnevezhető – diktátor: Übü papa és Übü mama végzi világregdet fölforgató kiseddel-játékait. Félnék és remegnek, s épp ezért félelmet és remegést kényszerítenek a világra. Kezükben kormányrúd és fegyver; s hiába szörnyű tetteiknek egész sora, az önhitt ember ocsmánysága úgyis igazoltatik az alattvalók hálájával. S így természetesen sohasem inog meg alattuk a *hímesnek* képzelt szószék.

Jarry mintha az önismeret hiányában szörnyé váló polgárt figurázta volna ki; a rothadás ama folyamatát, amely – hiába a dráma megszületését segítő diákcsíny – pajkos játszadozásból világot lebíró erővé nőtt az idők folyamán. Az író jóvendölését, sajnos, a történelem nemegyszer hitelesítette. Zsámbéki Gábor mindezt tudva rendezte a darabot; a „sehol” valószínűtlen tartományából, a „valahol” erkölcsi fölmentést adó maszatolásából egy tragikus állapot – földünk mai arca – felé közeledve. Színes térképet kínál, de az elrajzolt arányok, kifecskített vonalak mögött nagyon is valóságos lövészárkok vannak. Melyekből erre is, arra is, sőt – ez már Jarry továbbgondolása – önmagunkra is lehet tüzelni.

Iskolai diákcsíny, századvégi élcelődés ide vagy oda, e furcsa királyi pár életútja: példázat a hatalom természetéről. S jól ismerte föl a rendező, hogy miképp semmisíthető meg a zsarnok – kinevetéssel. Ebből a szempontból az előadás: kísérlet. Mesteri föl nagytitása annak a pillanatnak, amely csak látszólag cirkuszi: a csigarendszer egy militáns rongybábut emel lovának nyergébe. A napoleoni póz sem tudja azonban feledtetni, hogy mely mezők zombék-

jait tapossa a kivénhedtségében is félelmetes Rocinante.

Az előadásnak jó a ritmusa: az egy órás első részt egy ötven perces második követi. Brechtre utaló kacscintás, önirónia és parafrázis, diákszínházra emlékeztető – megjátszott – sutaság és profil, szituációba helyezett ötletthalmaz jellemzi az állandóan mozgásban tartott: marionetteket szülő és pillanatonként elveszejtő játékot. A megnagyobbitott, a közönségre oldalról és hátulról majdnem ráterpeszkedő tér minden pontja mozog, zihál, üzekedik. Cár és nép, király és baka, hordószónok és jámbor *tóstér* – mind a maga táncát járja.

Sokszor olyan gyorsan, a mindent megmutatni igyekvésben pillanatig sem ernyedő szoritással, hogy a földajkált bá buból egyszer-másszor kihullik a fűrészpör. (Übü papa roskadozó gebéje – talán megilletődöttségében – elkezd vizelni, Übü mama – „fertőtlenítő” mocskokban – valódi tüvel varrja össze lábán a sebet; önállóan kezd élni az üszkösödő láb, kivirulni a karddal kettéhasított fej, élménnyé válni a művégtagok forradalma stb.) Az akasztott nemesek is olyan jókedvűen himbálódznak, mint a szárított ruha a kötélén. A cár karikásostort pattogatva, cirkuszi zene mellett űzi ki a színpadról a mutatványát néző ellenséget, „alattvalóit”.

Jarry evvel a furcsa – marcipánt borssal vegyítő – szósszal leöntve is él. Zsámbéki érzi, hogy vállalkozása veszélyes, ezért a Medve-bórból kibúvó Ujlaki Dénessel félhangosan ki is mondja véleményét az efféle *avantgarde* színházról. Mindössze ennyi a bevallott elidegenítő mozzanat. A többi ott húzódik meg az álarcoak, a hősi póz, a maszkabáli hancúrozások mögött. Ennek az Übü-értelmezésnek a *mértéktelenség* a mértéke; ilyen keserves röhögéssel csupán a világ bajait éberén érzékelő szellem nézhet magába.

Nem is annyira a bohócmaszkok váltogatása, hanem a kitűnő erőnlétet megkövetelő mozgások kivitelezése bámulatos; ahogyan a vastraverzek állandóan összeköttetésben vannak a bűnbarlanggal, a fönt lévő szellőzőnyílások a fortyogó, búzló mélyel.

Egy egész főiskolás had – Varga Zoltán, Vajdai Vilmos, Nagy József, Zubornyák

Zoltán, Lengyel Ferenc, Németh Gábor, Tarján Péter, Kocsó Gábor és Molnár Erika – örökdió azon, hogy a kisebb szerepek se sikkadjanak el. Nincsen könnyű dolguk, hiszen sokszor csak egy gesztussal kell jelezniük a hadsereg és a nép, a hivatalnok és a paraszt szenvedését, a tőstér megalázódását.

Ákárcsak a főiskolások, mások is egyszerre több szerepben lépnek színre. Végvári Tamás, azon kívül, hogy vezéregyénisége a majdnem kórérmuzsikát játszó zenekarnak, groteszk Vencel király, kinek félelménél csak pipogyasága nagyobb. Szacsuvay Lászlónak is sok színe van, amikor elszakad a zenekartól: Bugrislávként egyszerre hős és saját karikatúrája; a fennkölt eszmét egyetlen fintorral zárójelbe teszi, szív és érzelem pátosát jól vigyázza a halandzsától sem visszariadó intellektualizmusa.

Hollósi Frigyes és Papp Zoltán tőstérkettőse, már csak a különböző alkatú színészek miatt is, remek pár. Hollósi a zsírosabb valóságra vadászik – discjockey-s hirtelensége (matróza) az Übü mamát megforgató, befejező táncban ér a csúcspont-ra –, Papp líraibb; napról napra fogy, szinte a csontjaiban éli meg a Jarry-idézte telek kegyetlen hidegét. Horváth József és Kátay Endre is kifinomult eszközökkel dolgozik, de úgy érzem, mintha megelégednének a nagy gépezetben működő csavar hasznosságával. Náluk szerencsésebb Ol-savszky Éva (Rozamunda királyné), a parányi szerepben is izzik egyénisége. Ujlaki Dénes Poszomány kapitányként és Medveként egyformán szellemes, de nem tudom

eldőnteni, hogy bennem van-e a hiba, amikor minden alakításától azt a tüzet várom, amely a Paál István-rendezte *Tangó* Edekjét jellemezte.

Básti Juli Übü mamája trágár csatornatöltelék, aki bájaival uralkodik férjén. A nagy ívű szerepformálásban gyöngéd és rikító színek egyként fölfedezhetők. Noha egy kisvárosi prostituálttól sem lehet távolabb a trón, mint Übü mamától, Básti szemétdombon virágzó szajhája mindent elkövet, hogy teljesüljön vágyálma. Alakítása többnyire hiteles, és mégis: nincs az a maszkmester – használjon számolhatatlan festékreteget, csúfítson a legnagyobb mértékben! –, aki el tudná fedni teljesen a fiatal színész kellemét, báját. Bár Básti Juli erről mit se tehet, a bűzlő, áporodott, Übü mama nevű asszonyroncsból elővillan néha a színész fiatalsága, s ez zavaró.

Ha van színházi csoda, akkor Sinkó László Übü papája az. Fortyog, bűzlik, bőfőg, átkozódik, ugat; úgy akarja a világot maga alá gyűrni, hogy egyetlen valódi fegyvere a hurkatöltő. A Sinkó formálta Übü papa ugyan király, de klozett a trónja. A színész minden eszközt latba vetve el tudja érni, hogy egyszer csak remegni kezdünk az üresfejű zsarnoktól. Fizikai teljesítménynek sem utolsó a mutatványa: hatalmas párnákkal kitömve, vaskos harlekin-ként *eltáncolja* életét a trágádombon. Amitől jelentéssé vált a szöveg, az saját koreográfiája. Alakítása a legnagyobbak közül való.

Szakolczay Lajos

Számunk írói: Szennay András pannonhalmi bencés főapát, a Pázmány Péter Hit-tudományi Akadémia professzora

Cserháti József pécsi püspök, a Magyar Katolikus Püspöki Kar titkára

Gustavo Gutiérrez a limai katolikus egyetem professzora, a felszabadítási teológia egyik elindítója

Szabó Ferenc S. J. a Vatikáni Rádió magyar adásának vezetője

Alszeghy Zsolt (1888–1970), 1935–1949 között a budapesti egyetem irodalom profesz-szora.

Fila Béla plébános, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia magántanára

Koch Valéria költő, újságíró

Boór János a Herder Verlag kiadásában megjelenő *Mérleg* c. folyóirat szerkesztője

Mikszáth Kálmán: Különös házasság

Kevés regénye van irodalmunknak, amely körül ennyi szenvedély csapott volna össze. Nem annyira megjelenésekor (1900-ban), amikor néhány tartózkodó kritika a cselekmény történeti hitelét feszegette, inkább a harmincas évektől, midőn nagyon fontos kérdés került az elemzések középpontjába: milyen kapcsolatban van a történelmi igazság a művészivel, s vajon ez utóbbi nem lett-e túlságosan is csekély azért, mert Mikszáth kora egyik izgalmas politikai küzdelmének kérdéskörét igyekezett tételszerűen ábrázolni.

Amikor Zsurzs Éva arra vállalkozott, hogy négy folytatásban képernyőre viszi Mikszáthnak épp e regényét, bizonyára olyan üzenetet olvasott ki belőle, amelyik a mának szól, máskülönbben eleve meg kellett volna rekednie az illusztrációnál. Nos, ezt az aktuális mondandót, bármily elmélyülten figyelte is a néző a látványos kivilágított filmsorozatot, nem sikerült kihüvelyeznie. A „dráma”, amelyet Mikszáth akart bemutatni, szerény és melodramatikus maradt Zsurzs Éva adaptálásában. Az igazságért küzdő, kemény fából faragott Buttler gróf szenvedő ifjúvá halványult Benkő Péter alakításában, mely talán a legmesszebb esett Mikszáth Kálmán szándékaitól. Mikszáthnak ugyanis, ha nem is igazán sikerült regénye ez, a művészi szempontból olyan bonyolult belső rendszert sikerült megalkotnia a *Különös házasság*ban, amely már a századvégi és a század eleji próza összetettebb, a lelki jelenségekre fokozottan figyelő ábrázolásmódját előlegezte. A játék rendezőjének nyilván ezekre kellett volna elsősorban figyelnie, hogy hű maradjon az író szándékához.

Jóllehet a regény történeti hitelét egyszerűen nem lehet igazolni, sőt, inkább a benne ábrázoltak ellenkezője az igaz, az

író nagyon ügyelt, hogy a művészi hitelt egyfajta krónikás attitűddel tegye elhithetővé. Ezt – jobb híján – a narrátor képviselte a játékban. A láthatatlan szereplő hanghorozása azonban inkább a kedélyesen anekdotázgató Mikszáth modorát idézte, semmint a krónikás hideg objektivitását.

Igen fontos, mondhatni, meghatározó eleme a *Különös házasság*nak a függetlenségi, szabadságharcos hagyományok idézése. A valóságos környezetet át- meg átszövik a régi dicsőség árnyai, sejtelmek, az a tudat, hogy a hajdani, kicsit álomszerű múlt egyszer megelevenedhetik, s újra felharsognak majd a diadalmas csatába szólító kürtök. A regénynek ezzel a fontos rétegével a rendezés nem tudott mit kezdeni, nem találta meg a gondolatok adekvát képi megfelelőjét, így hát azokat olykor rendkívül szép tájképekkel, máskor bosszantóan hosszú ideig kimerevített állóképekkel helyettesítette. Részben ebből az elképzelésből fakadt a nézőnek az az érzése, hogy a tévéjáték elnyújtott, fölöslegesen részletező lett. A képernyőn természetesen nagyon nehéz a hős gondolatvilágát, az „eszméket” megjeleníteni, „akció”-vá tenni. De az mégis mintha lapos megoldás lenne, hogy Buttler gróf kétségbeesését, elbizonytalanodását azáltal teszi élővé a rendező, hogy különféle csézákon föl s alá rohantatja, hol tavaszi, hol nyári, hol őszi, hol téli tájakon.

Van – talán írói védekezésül – a regénynek egy harmadik rétege is, mely a Zemplén vidékén még akkor is élő és szemléletformáló legendák világát idézi. A nosztalgikusan emlegetett „régidők” fátyolos, elhanyagolt emberi tartalmaira utalnak ezek; boldogabb, tisztább, de a lélek köreiből valóssággá tehető érzéskörre, mely sejtelmessé teszi a regény előadását, s amely – teljességgel elsikkadt a feldolgozás során.

Az a *Különös házasság*, amelyet Zsurzs Éva vitt a képernyőre – bármi a véleményünk Mikszáth regényéről – az eredetinek kilúgozott változata volt, melynek középpontjában a hatalmasra növesztett ce-

remónia állt. A regény eredendően fontos, különféle jelképekkel is érzékeltetett bezártág-élménye, majd Buttler gróf és Piroska utolsó találkozásánál ennek finom feloldása, tehát a modern regény önmaga kifejezésformáit kereső lélegzetvétele dörögő sóhajokká hangosodott, a drámai szerkezet pedig egymást követő tablók fényes-séges látványává szegényedett. Részben alighanem azért, mert a folytatásokban – nyilván a diszkrét időhúzás szándékával – a regény epizódjai kaptak megnövelt súlyt, szerepet. A Griffben megtartott lakodalom, mely az eredeti szerkezetét és kompozícióját is lazítja, a tévéjátékban amolyan néprajzi ismeretterjesztésnek látszott, mely az esetleges külföldi néző számára sajátos „captatio benevolentiae”-t teremtett.

Irodalom

Egy regény második élete*

Amikor Szentkuthy Miklós *Fejezet a szerelemlről* című regénye 1936-ban megjelent, szinte teljes részvéltlenség kísérte. A szerző pedig nem volt ismeretlen, a magáénak mondhatta már Babits Mihály diadalmas megjegyzését és Németh László méltánylását. Felfigyelt tehetségére Hamvas Béla is. A *Fejezet a szerelemlről* mégis jóformán az ismeretlenségben süllyedt el, s ebben nyilván része volt annak is, hogy egyéb akkoriban született művei körül sokkal izgalmasabb háborúskodásokra nyílt alkalom: hivatlan prókátorok védelmezték vele szemben nagy hevülettel az erkölcsök ügyét, s lelkes rajongói lóbálták a tömjénfüstölőt. Ma már, az életmű fejlődési ívének alaposabb ismeretében, jól kivehető e hajdani igény szerepe és jelentősége, az írónak az a törekvése, hogy szembesítsen az élettel és az elmúlással, mely nála nem

Az elmondottak talán sejtethetik, hogy a *Különös házasság* Zsurzs Éva rendezte tévéváltozatát művésziileg sikertelennek érezzük, függetlenül a regényben ábrázoltak történeti hitelétől, mely levéltári kérdés, s nem a kész műalkotás művészi megítélésének kulcsa. E sikertelenséget az sem enyhítette, hogy néhány kitűnő színész (Kállai Ferenc, Szabó Sándor) igazán elhittető erővel jelenítette meg a regény alakjait, mások pedig (Bessenyei Ferenc) mint ha szűknek érezték volna a természetükre és egyéniségükre alig illő ruhát. De ez a képzeletbeli öltözék – Mikszáthra sem illett...

S. G.

a halállal egyenlő, inkább a „semmi”-vel, melyről Heidegger szölt, nem is sokkal korábban a *Fejezet a szerelemlről* születésénél.

Amiért az Szentkuthy Miklós műveiben oly gyakori: ez a regénye is a reneszánsz korában játszódik, igaz, pontosan nem rögzíthető időben, Olaszországban, pompás városkában, amely felé diadalmas gyorsasággal közelednek az ostromló császári hadak. A polgármester, aki a regény legtisztábban látható szereplője, pontosan tudja, hogy egyéni létünk véges, de legalább annyira véges annak a társadalomnak életformája is, melyet elnyeléssel fenyeget a közelgő ellenség. Töprengései közben minduntalan arra gondol, hogy az elmúlás, a hágyományos életkeretek felbomlása természetes, az ember mulandó, mégis tartósak az érzelmei, hiszen azok változatlan izzással, ellentmondásaikkal együtt hagyományozódnak át a következő nemzedékekre. Az ember eredendően bűnös, s a polgármester alázatosan nyugszik bele ennek

* Szentkuthy Miklós: *Fejezet a szerelemlről* (Szépirodalmi, 1984)

tudatába. Ugyanakkor azonban azt is érzi, hogy mindnyájunk létében adott a tisztaságnak, a felemelkedésnek lehetősége, s miközben esendően és tétován bukdácsol kifosztott léte buktatói között, abban a biztos tudatban teszi ezt, hogy lelkében jobbik énje adottságait is hordozza, és bár nem tudhatja pontosan, mikor, mégis győzelmes biztonsággal elkövetkezik majd a megtisztulás és megigazulás pillanata. Átérti, megszenved, hogy nemcsak a világban, nemcsak a városszámok között folyik az ádáz harc, hanem a lélek, az érzések terepén is, s bár előbb-utóbb mindnyájan meghalunk, ez a harc folyik tovább, míg ember él a földön. Az író már a *Praeben*, e monumentálisra növesztett regénykísérletében eljutott annak felismeréséhez, hogy az életet nem szemlélni, hanem élni kell, az élet és szellem kettősségének fájdalmas és hiányt keltő tudatát úgy lehet és kell megszüntetni, hogy átadjuk magunkat a lét áramának, s fenntartások nélkül követjük annak szeszélyes hullámveréseit. Ezt pedig úgy és akkor tehetjük biztonságosan, ha megragadjuk, mégpedig egyszerre, egyetlen lendülettel és hasonló nyitottsággal a jót és a rosszat, a kétféle lényegét. Meg kell tehát haladnunk a hagyományos bölcséleti szemléletmódot, át kell adnunk magunkat az időnek, hogy átadhassuk magunkat a létnek is. Ennek a feltétel nélküli átadásnak, újszerű időszemléletnek első regénybeli megvalósulása a *Fejezet a szerelemről*.

Regényíró számára szinte legyőzhetetlen nehézséget jelent az idő térbeliségének megragadása s még inkább kifejezése. Szentkuthy Miklós egész életműve – benne ez a regénye is – ennek a küzdelemnek izgalmas dokumentuma. Egybefolyik nála esemény és gondolat, a leírások gazdag pompáját nem kevésbé pompázatos belső monológok szegélyezik, szinte szétfeszíti azokat a kereteket, amelyeket a leírt regény, az események írásos megjelenítése enged az írónak, hogy együtt és egyszerre érzékeltethesse tér és idő szimultán múltát, változását. Ebben és talán csak ebben rokona századunk nagy kísérletezőinek, akik nem elégedtek meg egyetlen hős részletes bemutatásával, nem nyugodtak bele abba az addig megdönthetetlennek látszó

ténybe, hogy a nyelv korlátozott, hanem akár egyetlen darabka borba mártott piszkóta segítségével a képzeletnek s általa az időnek addig nem sejtett mélységeit kalandozták be. Megkezdődött a hagyományos regénykompozíció felbontása, elvesztette súlyát és szerepét a szereplők párbeszéde, hogy átadja a helyét a szavak mögött addig csak sejthető lényeg, a gondolatok megjelenítésének. Ez a regényírói nemzedék, ha tagjai nem is mondták ki olyan élesen, mint az utánuk következők, már szkeptikusan tekintett a nyelvre, a szóra, a mondatra, s helyettük olyan eszközöket keresett, melyek közelebb vihetnek az emberi jelenléte megértéséhez. Ebbe a hatalmas kísérletező folyamatba ágyazódik Szentkuthy Miklós életműve, s benne a *Fejezet a szerelemről*, melyben ott sejthetjük a későbbi *Orpheus* kezdeményeit; emitt talán sok a leírás, a történelmi, művészettörténeti ismeret, hogy később mindinkább a jellemek belső elmozdulásaira, a gondolatok finom rajzára essék a hangsúly.

A másik nagy nehézsége a regényírónak: hogyan mutassa meg a valóság mögötti lényegét, az érzékelhető, ésszel felfogható világnak azt a mögöttesét, mely inkább a filozófiai gondolkodás tárgya. A *Fejezet a szerelemről*, mely első közelítésre pajzán ismeretanyagának látszik, ebbe az irányba is tágítja a hagyományos regény tartományait: itt valósítja meg először szuverén természetességgel az író a gondolatok és a gondolatok kommentárjainak együttesét, itt harmonizál először a hajdani kor és az író jelene, melyet egyetlen személy köt össze, a tapintatosan háttérbe maradó, de a cselekményt és a hősök gondolkodásmódját is szabályozó alkotó, s kimeríthetetlenül gazdag fantáziája.

Nem joggal azt állítanunk, hogy a modern magyar regény többet köszönhet Szentkuthy Miklós merész úttörésének, mint a lecke bármily folyamatos ismételtetésének. Erre a meggyőződésünkre már akár e régi könyve is rávezethet gondolati gazdagságával és kísérletező kedvével, amely nélkül sose nevezhetünk egy művet újnak, eredetinek.

Rónay László

Pozsony ihletésében

Xystus Schier
(1727–1772)

Századunkig egyik kezünkön megszámlálhatók azok a külföldi történészek, akik kutatómunkájukkal gazdagították nemzeti történelmi ismereteinket. E kevesek közé tartozik Xystus Schier osztrák történetíró, az ágostonos remeték rendjének tagja.

A történelmi Magyarország határán, Bruck an der Leith-ben született 1727-ben. Szülei polgár emberek voltak. A határmenti városka lelki és szellemi életének irányítói az ágostonosok voltak. Schier is náluk szerezte meg hitismereteinek alapjait. 1738-ban már a szülővárosához legközelebb fekvő iskolavárosba, Pozsonyba küldték tanulni.

1745-ben az ágostonosok novíciusa lett Bécsben. Az ott kapott rendi nevével (Xystus) lett ismertté. A császárvárosban és Grácban végezte filozófiai és teológiai tanulmányait.

1750 szeptemberében szentelték pappá. Elöljárói szülővárosába helyezték. Szerzetespapi feladatai példás ellátása mellett a pozsonyi diákévei alatt megkedvelt történettudománynak és az akkori időkben újszerű szépirodalomnak szentelte minden szabadidejét.

1755-ben Bécsbe került. Tartományfőnöke hamarosan felismerte fiatal rendtársa kiválóságát mind a lelkiéletben, mind a tudomány művelésében. Bécsben az újoncnövendékek mestere és könyvtáros volt. Papi tekintélyét növelte, hogy nemsokára a bécsi Erzsébet-apácák gyóntatójának nevezték ki.

Eredményes történetírói munkássága nemcsak nevet szerzett neki, de rendjén belül hamarosan követőkre talált. A tudományok, de különösen a történettudomány iránt érdeklődő ágostonosok „szervezkedéséből” létrejött „Societas Litteraria Augustiniana” lelke, mozgatója Xystus Schier volt. E rendi kör hűségének eredményeként láttak napvilágot X. Schier művei korai halála (1772. március 21.) után.

Jó húszéves történetírói munkásságából húsz írása látott napvilágot. Ezeknek csaknem fele magyar vonatkozású.

A művek címe magyarul: 1. *Ágoston zágربی püspök két beszédéről*. 2. *Értekezés Corvin Mátyás Budai királyi Könyvtáráról*. 3. *Ladomér Gergely esztergomi érsek*. 4. *III. Béla, Magyarország királyának jegyeséről, Bátorban született Máriaéről, feleségeiről, Annáról és Margitról*. 5. *Szent Buda hajdani királyai idején*. 6. *Az Academia Istropolitana emlékezete*. 7. *Az osztrák-magyar provincia monostorairól*. 8. *Első nemzetségbeli magyar királynék*. 9. *A régi magyar ágostonos provincia emlékezete*.

Szerencsés körülmények között ránk maradt 212 kézirata közül a *magyar történelemmel kapcsolatos 41 kézirat*. Csupán néhány kézirat tanúskodik a magyarországi ágostonos remete rend múltja iránti érdeklődéséről. A kéziratos anyag „magyar anyaga” fele-fele részben politikai és egyháztörténeti vonatkozású. A gazdag és értékes hagyaték mélyebb ismerete nélkül is annyi megállapítható, hogy Xystus Schier nagy körültekintéssel gyűjtött Árpád-házi királyaink családjáról, a magyar püspökökről. Magyarázatát adta a magyar címer szereplő hármashalomnak. Királyaink közül leginkább Mátyás király kulturális tevékenysége érdekelte.

Xystus Schier az úgynevezett „átmeneti kor” gyermeke és jellegzetes tudósa volt. Neveltetésének idején még a magyarországi jezsuita iskolákban és a Habsburgok tartományaiban a sokak által már korszerűtlennek érzett, barokk művelődési eszmény hagyományai szellemében folyt az oktatás. Azonban a XVIII. század közepén nálunk is megkezdődött a jezsuiták által őrzött és értelmezett barokk kultúra bomlása.

Ez természetes fejlődés eredménye volt a katolikus egyházon belül. – Gondoljunk a piarista nevelési elvekre, XIV. Benedek pápa művelődéspolitikájára, avagy Ludovico Muratori olasz pap-történész új korszakot jelentő munkásságára és hatására.

Szemléleti, módszertani hatása a XVIII. század közepe táján a legkiválóbb magyar jezsuita tudósok munkásságában is jól

megfigyelhető. Pray György és történész társai a hazai kritikai történetírás úttörői lettek; Kaprinay Istvánban, Wagner Károlyban felébredt az érdeklődés a „szépirodalom” iránt. Faludi Ferenc máig sem felejtett írói munkássága irodalomtörténeti jelentőségű.

Xystus Schier a pozsonyi jezsuita kollégiumban a fiatal lélek nyitottságával maga is észlelhette és észlelte is ezeket a változásokat. Önéletrajzi írásai alapján életrajzírói „döntő” évekként mondják az itt töltött esztendőket, melyekre Schier „szívesen és hálás szívvel emlékezett vissza”. Ugyanakkor, ismét csak rá hivatkozva említik, mennyire elégedetlen volt az oktatás módszerével és „haszontalanságával”.

Jogosan felvetődik a kérdés: mégis miért gondolt szívesen és hálával Pozsonyra? Életrajzírói szerint itt ébredt fel érdeklődése a kritikai történetírás és az irodalom iránt. Kései monográfiusa szerint: „A pozsonyi tanulóévek az ifjú Schier számára eszméltetőek és a későbbi alkotótevékenysége szempontjából döntő jelentőségűek voltak. Ezekben az években bekövetkező belső átalakulása során elfordult a történelmi stúdiumok eddigi módszerétől a kritikai történetírás felé. Humanista műveltsége és a klasszikusok iránti vonzalma a pozsonyi akadémián ösztönzést és termékeny indítást kapott.”

Fel kell tételeznünk, hogy a szellemi, tudományos érdeklődését döntően meghatározó hatások nem a tanítási órákon érték. A szatmári békekötést követő évtizedekben a hazai kulturális és tudományos élet lassú, de zavartalan fejlődésnek indult. A még oly kedvezőtlen politikai változások semmiképpen sem állították meg avagy fordították vissza a nemzeti múltunk iránti érdeklődést. Latin nyelvű költemények és számos bemutatásra kerülő iskoladráma ismertette a maga eszközeivel az elmúlt századok dicsőségét. Európában tájékozódó, a legnemesebb patriotizmustól ihletett jezsuita történetíróink nemcsak a hét lakat alatt őrzött levéltárakban igyekeztek búvárokodni, de történeti tárgyú műveikkel terjesztették nemzeti múltunk ismeretét.

Xystus Schier Hevenesi Gábor, Timon Sámuel műveit olvashatta és betekintést nyerhetett a fiatalabbak műhelyeibe.

A későbbi évtizedekben kapcsolatban állt kortársával, Pray Györggyel és Kaprinay Istvánnal. Egyelőre ismeretlen, hogy melyik jezsuita történész révén tájékozódott a kritikai történetírás módszertaná-

ban. Ennek még Pozsonyban meg kellett történnie. Ugyanis 1745-ben, tizenhétéves korában, noviciusként írt műve (Institutiones religiosae pro Novitiis O.E.S.A.) rendtörténeti fejezetében biztosan használja a kritikai történetírás módszerét.

Hogyan egyeztethette össze Schier szerzetespapi hivatását korszerű tudományos és szépirodalmi ambícióival? 1. A gyermekora óta ismert ágostonos remeték rendjében a tudomány művelésének évszázados tradíciói voltak. 2. Az ágostonosok a domonkosok mellett éppen a Habsburgok kormányozta országokban, tartományokban következetesen sürgették a jezsuiták kiváltságos helyzetének felszámolását a teológiai oktatásban. Nem csupán dogmatikai nézetkülönbségek területén, de új teológiai tárgyak (patrisztika, bibliikum, egyháztörténelem) bevezetésével is. A korszerűség igényének számos jele felismerhető egyes jezsuiták tudományos munkásságában is. Éppen ezzel magyarázható, hogy a rendek közötti „ideológiai ellentétek” ellenére egyes szerzetesek együttműködtek a tudomány önként vállalt szolgálatában. A katolikus egyházi értelmiség körében, is már érvényesülő tolerancia szelleme a protestáns történészekkel való szoros együttműködésre is adott példát. (Pl. Pray György és Cornides Dániel tudós kapcsolata!)

A tudományhoz mindenkor méltatlan elfogultság jó ideig „nemzetietlennek” bélyegezte XVIII. századi történelmünket, ezen belül kultúrhistoriánkat. Az utóbbi negyedszázadban számos monográfia és tanulmány döntő módon segítette a helyes kép kialakítását. Nemcsak több, de valószínűbb ismeretünk is keletkezett a XVIII. századról.

Nemzeti múltunk erőteljes kutatása, eredményeinek gazdag publikációja, mint Xystus Schier példája mutatja, nemcsak a hazai társadalomra volt hatással, de megihlette a magyar városban tanuló szomszédos Ausztria fiataljait is.

„Mint »Kind an der Grenze« megszerette a magyar szomszédnép történelmét és kultúráját és munkaerejéből sokat szánt annak kutatására” (F. L. Miksch). Munkásságának felmérése, vizsgálata gazdagabbá teszi az osztrák-magyar kulturális kapcsolatok történetét.

Hölvényi György

Szmrecsányi Magda távozására (1911–1984)

Egyszerűen kellene róla írni. Hozzá méltó puritánsággal, tisztasággal, emberséggel. Azzal a fajta szerénységgel, amely alaptulajdonsága volt. Azzal a szeretettel, amiből oly sokat pazarolt ránk, arra méltóra és méltatlanra egyaránt. Valószínűleg csak mi, tanítványai tudjuk – vagy talán inkább csak érezzük –, hogy mindez kevés lenne. Számot kellene ugyanis adnunk, legalább önmagunknak, valahogy pontosítanunk kéne, mit és mennyit is kaptunk útravalóul, mi az, amit tőle hallottunk először, vagy esetleg csak tőle hallottunk, mi kísér el mindebből bennünket egész életünk során. Nem tudom, mindez nem reménytelen vállalkozás-e. Mint ahogy utópisztikus törekvésnek tűnik egy olyan életút reális feltérképezése is, amely nem bővelkedett látványos eseményekben, annál több viszont benne az, amire azt szoktuk mondani: nélkülözhetetlen.

Hogy mi tesz valakit nagy pedagógussá, erre sem recept, sem definíció nincsen. Nyilván tömörked komponens játszik ilyesmiben közre, egyrésztük esetleg nem is szükségesség pozitív értelemben. Sokan elkövetik a hibát, hogy a tanár munkásságát a kézzelfogható eredmények tükrében értékelik. Pedig hát ezek egy vérbeli pedagógusnál csak járulékos, mellékes tényezők. Sokkalta, lényegesen fontosabb a *küldetés*, amelyet teljesítenie kell, mint mindazoknak, akik számára munka és hivatás egyet jelent. Az alsófokú zeneoktatás berkeiben ennek bizony alig van látszatja. Ha a növendék tehetsége átlagon felüli, ki ne irigyelné a szerencsés tanárt? Pedig a tehetséges tanítvány pontosan olyan felelősség, sőt nyűg a tanár vállán, mint maga e tehetség, amely a legkevésbé sem arra való, hogy megkönnyítse életünket. A kevésbé tehetséges növendék bűnei viszont nem egy esetben teljes egészében a tanár fejére háramlanak, lévén irigység és káröröm édestestvérek. S ezek után hogy is ne halványodna – és később tűnne el teljesen – a „küldetés” érzete, hogyne változna át keserűséggé, esetleg gondosan álcázott gyűlöletté különösképp olyasvalakinél, aki már ab ovo egész pedagógiai munkásságát pótcselekvésnek tekintette?

Mindezek Magda nénit mintha elkerülték volna. Vagy csak ő nem vett tudomást róluk? Anyi bizonyos, hogy töretlen energiával, szinte megállás nélkül dolgozott tragikusan korán bekövetkezett haláláig. Célját – a legfiatalabbaknak minél többet megmutatni vagy megsejtenni abból a hihetetlenül sokrétű, káprázatosan gazdag világból, amelyet egy szóval muzsikának nevezünk – egy pillanatra sem tévesztette szem elől. Ennél többet ő nem tehetett; a többi már rajtunk, saját hajlandóságunkon múlott, minthogy erőszaknak, rosszfajta kényszernek még leghalványabb jelét sem érezhettük a nála töltött évek alatt. Amikor ösztönösen elfogadtuk őt vezetőnknek, legfeljebb csak sejhettük, ráérezhettünk, hogy a lehető legavatottabb kezekbe kerültünk. Tudatosá természetesen csak később válhatott ez a homályos érzet, már középiskolás éveinkben, mikor időről időre észrevettük, hogy még mindig a Magda néninél felszívottakból profitálunk. Olyan alapot kaptunk tőle, hogy arra aki akart, bizvást építhetett felhőkarcolót is – amennyiben képes volt rá.

Természetesen lehetne sorolni munkásságának „kézzelfogható” eredményeit is, ezek azonban önmagukért beszélnek. Tankönyveinek túlnyomó hányada a mai napig zeneoktatásunk elengedhetetlen, szerves része. A személyes kontaktust azonban ezek a munkák nem pótolhatják. Magda néni már nem dorgál meg egy-egy elhibázott ujjrendért, nem is simogatja meg senki feje búbját, ha hibátlanul írja le a diktandót. Magda néni elment és napról napra kevesebben lesznek körünkben a Magda nénik, akik erejüket, képességeiket, lehetőségeiket reálisan felmérve azokat teljes odaadással a muzsika szolgálatába tudják állítani. Jobban kellene talán vigyáznunk rájuk, akik még köztünk vannak. S ugyanakkor el kellene gondolkodnunk ismét felelősségen, értékrenden, hivatástudaton és más efféléken – mélyebben, alaposabban, mint azelőtt. Miért is akarunk mindenáron mást, mint amit Isten kínál nekünk? S egyáltalán, lehet-e bármi is több, bolderítőbb?

Kocsis Zoltán

1985
ANNÉE L.

vigilia

MARS-MÄRZ
MARCH

Revue mensuelle – Monatsschrift – Rédacteur en chef – Chefredakteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. Abonnements pour un an – Abonnement für das Jahr 23.– US dollar

---

RÉSUMÉ

András SZENNAY analyse les principales caractéristiques de la „nouvelle théologie” formée après le 2ème Concile du Vatican. Grâce à la nouvelle théologie qui va en s'accroissant, „nous ne croirons pas en autre chose – écrit-il –, mais autrement et nous pouvons parler de notre foi d'une autre manière devant le monde”. József CSERHÁTI établit le bilan des discussions soulevées autour de la théologie libératrice, et cela dans la lumière de l'Instruction de la Congrégation Catechistique. L'étude de Gustavo GUTIÉRREZ: „Comment pouvons nous parler de Dieu?” donne un aperçu de l'univers de la théologie libératrice. Ce numéro commémore la mort de Pierre Emmanuel disparu récemment et le centenaire de la naissance de Dezső Kosztolányi. Il a un an est décédé Karl Rahner – une interview faite avec lui et l'étude de Béla FILA évoquent la figure de ce théologien mondialement connu. Ce numéro publie encore un extrait de roman de Miklós SZENTKUTHY, des traductions de la poésie populaire finnoise et des poèmes de Saint Jean de la Croix. Le numéro est complété par une rubrique de journal.

INHALT

András SZENNAY analysiert die wichtigsten Charakterzüge der sich nach dem II. Vatikanischen Konzil entwickelten „neuen Theologie”. Mit Hilfe der sich entfaltenden neuen Theologie „werden wir nicht anderes, sondern in anderer Weise glauben, und auch in anderer Weise über unseren Glauben sprechen können”, betont der Autor. József CSERHÁTI behandelt die Diskussion über die Befreiungs-Theologie im Licht der Instruktion der Glaubenskongregation. Ein Essay von Gustavo GUTIÉRREZ, „Wie können wir von Gott reden”, bietet einen Einblick in die Welt der Befreiungs-Theologie. Zwei Dichter werden dem Leser in Erinnerung gerufen: Ein Beitrag gedenkt dem im vergangenen Jahr verstorbenen, namhaften französischen Dichter Pierre Emmanuel, ein anderer würdigt den vor hundert Jahren geborenen Dezső Kosztolányi. Vor einem Jahr starb Karl Rahner; ein Interview mit ihm sowie ein Aufsatz über ihn von Béla FILA lassen das Bild des weltberühmten Theologen aufleben. Ein Auszug aus einem Roman von Miklós SZENTKUTHY, Beispiele aus der finnischen Volksdichtung, Gedichte vom Heiligen Johannes vom Kreuze sowie eine Rundschau-Spalte ergänzen mit reichem Inhalt die Nummer.

CONTENTS

In his article *New Theology?* András SZENNAY examines the „new theology” that has emerged following the 2nd Vatican Council. He suggests that through it „we shall not believe something different but believe in a different way and be able to express our faith in a new manner.” – József CSERHÁTI reviews the discussions that have arisen in connection with the liberation theology in the light of the Instructions of the Congregation for the Doctrine of the Faith. – An insight into liberation theology is provided by Gustavo GUTIÉRREZ in „How can we talk about God?” – This issue commemorates two 20th century poets: the French Pierre Emmanuel, who died a few months ago and the Hungarian Dezső Kosztolányi, who was born a hundred years ago. – It is a year since Karl Rahner died. We are commemorating the great theologian by publishing an interview he gave us, and an article on him by Béla FILA. – We also feature an excerpt from a novel by Miklós SZENTKUTHY, some Finnish folk poetry and poems by Saint John of the Cross. – Our Diary column completes this March issue.

Haza és nagyvilág

Szolgálat Hitünk egyik középponti ténye, hogy Isten szövetséget kötött az emberrel. A karácsonyra megjelent 64. szám tanulmányai a szövetség létrejöttét, történetét és tartalmát mutatják be. Belon Gellért a két szövetséget veti össze: hogyan teljesítette és múlta fölül az Újszövetség az Ószövetséget. Szinte járatlan utakon indult el Farkasfalvy Dénes, amikor az Ószövetséget ajánlja lelki olvasmányul. Tanácsai nekünk is hasznosak: csak előtanulmányok után foghatunk neki az Ószövetség olvasásának – a tanulságokat ki kell szűrniünk a korhoz kötött szövegekből – keresztény távlatokban kell szemlélnünk az Ószövetséget – a bibliaolvasásnak az Istennel való személyes találkozást kell előkészítenie: élménnyé és imádsággá kell válnia. Liptay György a Messiás alakján és előképein mutatja be, hogyan értékelődik át az Ószövetségi szentírás Krisztusban. Jézus tanítása s a tanítványok hite is sokat merít az Ószövetségből, s csak annak ismeretében válik számunkra egészen érthetővé. Hegyi György gyakorlati kérdést vet föl: a megújított liturgia a szentmise első olvasmányát általában az Ószövetségből választja – de sokat kell még azért fáradozni, hogy ezek a részletek valóban használatba jöjjenek. – A szám egyéb írásai hírt adnak a közelmúlt néhány jelentősebb egyházi eseményéről (pl. a pápa látogatása Kanadában, a karizmatikus papi lelkigyakorlat Rómában) és megnyilatkozásáról (pl. a svájci püspökök pásztorlevele a környezetvédelemről).

In memoriam Kardos Klára

Hatvannégy évet élt a vallásos élet és irodalom szolgálatában. Irodalmi elveire és lelkiségére Sík Sándor szellemisége gyakorolt elhatározó befolyást: tanítványaként kezdte pályáját, majd egyik legközelebbi munkatársaként folytatta, s halála után hagyatékát rendezte, készítette elő kiadásra.

Életének utolsó tízegyhány évét Klagenfurtban töltötte. Működésének ez volt az a korszaka, amelyben a korábban szerényen visszahúzózó s inkább a lelkiség kérdéseivel foglalkozó, de hajlamai szerint az irodalomnak elkötelezett Kardos Klára tehetsége, rendkívüli munkabírása igazán kibontakozhatott. A Szolgálat körének egyik legtermékenyebb munkatársa volt, de ekkor is jellemző volt rá a szerénység, hiszen a lap olvasói, a Prugg Verlag kiadványának ismerői közül nagyon kevesen sejtették, hogy Sántha Máté néven ő publikálta a folyóirat modern lelkiességgel foglalkozó tanulmányait, s fordította le azokat a műveket, melyek a mai vallásos szellemiség legvonzóbb példaképeit idézték elének. Nyelvtelenség volt, és sorsa megáldotta azzal a szorgalommal és elmélyültséggel, melynek révén tehetségét módja lett kifejtteni, s mások javára kamatoztatni. A másokért való áldozatos tevékenység volt életének fő jellemzője. Ezért is mondhatjuk róla, hogy halála nagy veszteséget jelent, mert igaz embert, önfeláldozó személyiséget veszítettünk vele, aki – nem mellesleg – lapunk barátja és segítő szándékú kritikusa volt.

A Prugg Verlag *Köztünk éltek* című kötetében olvasható Harangi Lászlóról írt tanulmánya. Ebben olvashatjuk az alábbi nemcsak Harangira, hanem magára Kardos Klárára, s főként utolsó időszakának a szenvedéseket alázattal fogadó magatartására – oly jellemző sorokat: „Boldog volt, ha valamit tehetett másért. Már súlyos beteg is örömmel teljesített minden kérést, megbízást, bármennyire nehezére esett is”.

Ez volt Kardos Klára, akitől úgy búcsúznak, hogy ápolni igyekszünk szellemi hagyatékát és másokért élő szellemiségének példáját.